

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

HÜSEYİN ATAY'IN DİNE YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM

Hazırlayan
Salih ATÇEKEN

KONYA 2008

HÜSEYİN ATAY'IN DİNE YAKLAŞIMI

İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	1

GİRİŞ

HÜSEYİN ATAY'IN HAYATI

I. HÜSEYİN ATAY'IN YAŞAM ÖYKÜSÜ	3
I.I. Doğumu ve Ailesi	3
I.II. Çocukluğu ve İlköğretim Yılları	3
I.III. Lise ve Üniversite Yılları	4
I.IV. Akademik ve Çalışma Hayatı	4
II. HÜSEYİN ATAY'I ETKİLEYEN FAKTÖRLER	7
III. HÜSEYİN ATAY'DAN ETKİLENENLER	9
IV. HÜSEYİN ATAY'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER	11
V. HÜSEYİN ATAY'IN ESERLERİ	13
V.I. Yayınlanmış Kitapları	13
V.II. Yayına Hazırlanan Kitapları	15
V.III. Makaleleri	15
V.IV. Tercümeleri	19
V.V. Edisyon Kritikleri	19
V.VI. Tanıtma Yazıları	20

I. BÖLÜM

HÜSEYİN ATAY'IN DİNE YAKLAŞIMI

I. HÜSEYİN ATAY'A GÖRE DİN	21
I.I. Dinin Kelime Anlamı	21
I.II. Dinin Terim Anlamı	22
I.III. Dinin Varlığı ve Tezahürü	24
I.IV. Dinin Mahiyeti ve Unsurları	26
II. DİNLERİN TASNİFİ	27
II.I. Kur'an'ın Reddettiği Dinler	29
II.I.I. Kur'an'da Adı Geçmeyen Dinler	29
II.I.I.I. Hinduluk-Brahmanlık	30
II.I.I.II. Buddha Dini	30
II.I.I.III. Konfüçyüslük	31
II.I.II. Kur'an'da Adı Geçen Dinler	32
II.I.II.I. Putperestlik	32

II.I.II.II. Dehriye	34
II.I.II.III. Sabiilik	34
II.I.II.IV. Mecusilik	35
II.I.II.V. Musevilik (Yahudilik)	35
II.I.II.VI. Hristiyanlık	38
II.II. Hak Din (İslam)	44

II. BÖLÜM

HÜSEYİN ATAY'IN İSLAM DİNİNE YAKLAŞIMI

I. ATAY'IN İNANÇ YÖNÜNDEN İSLAM DİNİNE YAKLAŞIMI	49
I.I. Atay'da Bilgi-İman Münasebeti	49
I.II. Atay'a Göre İman	51
I.II.I. Allah'a İman	54
I.II.I.I. Allah'ın Uluhiyet Sıfatları	54
I.II.I.II. Allah'ın Varlık Alemi İle İlgili Sıfatları	55
I.II.II. Meleklerle İman	57
I.II.III. Kitaplara İman	59
I.II.IV. Peygamberlere İman	61
I.II.V. Ahirete İman	64
II. ATAY'IN AMEL YÖNÜNDEN İSLAM'A YAKLAŞIMI	67
II.I. Atay'da İnanç-Amel Münasebeti	72
II.II. Atay'a Göre İslam'da Amel Esasları	73
II.II.I. Yasaklar (Haramlar)	73
II.II.II. Buyruklar (Farzlar)	74
II.II.II.I. Namaz	75
II.II.II.II. Oruç	77
II.II.II.III. Hac	79
II.II.II.IV. Zekat	79
III. ATAY'A GÖRE İSLAM'DA HÜKÜMLERİN KAYNAKLARI	80
III.I. Kur'an'ı Kerim	81
III.II. Hadisler	82
III.III. Akıl (İçtihat)	84
IV. ATAY'A GÖRE KUR'AN'I OKUMA VE ANLAMA METODU	90
V. ATAY'A GÖRE KUR'AN'I KERİM'İN DAVET YÖNTEMLERİ	94
V.I. Telkin	94
V.II. Akla ve Vicdana Dayanma	94
V.III. İlme Dayanma	95
V.IV. Kıssa	96
V.V. Tekrar	97
V.VI. Münakaşa	98
VI. ATAY'A GÖRE İSLAM'IN ANLAŞILMA EVRELERİ	100

VII. ATAY'IN FARKLI YAKLAŞTIĞI İSLAMİ KONULAR	101
VII.I. Nasih ve Mensuh Ayetler	101
VII.II. Mezhepler	102
VII.III. Tasavvuf ve Tarikatlar	103
VII.IV. Hilafet	105
VII.V. Miraç	105
VII.VI. Mucize	106
VII.VII. Ana Babaya İtaat	107
VII.VIII. Felsefe	107
VII.IX. Fikir Özgürlüğü	108
VII.X. Din Öğretimi	108
VII.XI. Laiklik	109
VII.XII. Cizye	110
VII.XIII. Kadın Sesinin Haramlığı	110
VII.XIV. Kadının Şahitliği	111
VII.XV. Hayızlı Kadının Orucu	112
VII.XVI. Müslüman Kızların Ehli Kitap Erkeklerle Evlenmesi	112
VII.XVII. Kur'an'a Göre Boşanma	113
VIII. ATAY VE DİNDE REFORM DÜŞÜNCESİ	115
IX. ATAY'A GÖRE TÜRK DEVLETİNİN KALKINMASINDA DİNİN ROLÜ	119
SONUÇ	122
KAYNAKÇA	127

KISALTMALAR

A.g.e.	:Adı geçen eser
Ans.	:Ansiklopedi
(a.s)	:Aleyhisselam
AÜİFD	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	:Bakınız
Bl.	:Bölüm
Bsk.	:Baskı
(c.c)	:Celle Celalühü
Çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet, İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
Doç. Dr.	:Doçent Doktor
Dr.	:Doktor
Drg.	:Dergisi
Ens.	:Enstitüsü
H.	:Hicri
Hz.	:Hazreti
İİGYA	:İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi
Kit.	:Kitabevi
M.	:Miladi
MÖ	:Milattan Önce
Mrk.	:Merkezi
MS	:Milattan Sonra
Prof. Dr.	:Profesör Doktor
(r.a)	:Radıyallahü Anhü
s.	:Sayfa
(s.a.v.)	:Sallallahü Aleyhi Vesellem
Sy.	:Sayı
Ünv.	:Üniversitesi
vb.	:Ve benzeri
vs.	:Ve saire
Yay.	:Yayımları

Yazan : Salih ATÇEKEN

HÜSEYİN ATAY'IN DİNE YAKLAŞIMI

Hüseyin Atay, 1930 yılında Rize ilinde doğmuş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Kelam Kürsüsü Başkanlığı ve iki yıl dekanlık yapmış bir Kelam Profesörüdür. 1997 yılında emekliye ayrılmış ama, hala aynı Üniversitede Yüksek Lisans ve Doktora dersleri vermektedir.

Atay, yayıma hazırlanan eserleri dışında, yirmi altı yayımlanmış kitabı, bir Kur'an çevirisi, seksen iki makalesi, dokuz tercümesi, altı edisyon kritiği ve dokuz adet tanıtım yazısıyla, İslam düşünce dünyasına önemli ölçüde katkı sağlayan bir ilim ve fikir adamıdır.

İslam dininin Müslümanlarca uzun bir geçmişten beri ve bugün yanlış anlaşıldığını ve uygulandığını söyleyen Atay, Müslümanların ilgisini çekmiş ve geniş kesimleri etkilemeye başlamıştır. Onun hakkında yapılan bu çalışmada, eserlerinden, kendisiyle yaptığımız mülakattan ve hakkında yazılanlardan yararlanılmıştır.

Dini anlayışında ve yaşamında Kur'an'ı referans alan Atay, geçmişten devralınan İslami külliyatı sıkı bir eleştiri süzgecinden geçirir. Bugün yaşanan İslam'ın birçok yönden Kur'an'la uyuşmadığını dile getirir. Eserlerinde hep bu konuları işler. Akla ve düşünceye çok önem verir. Dini, insanlığın mutlak ihtiyacı olarak görürken, dinden kastı İslam, İslam'dan muradı ise, "Kur'an İslamı"dır. Kur'an'ın kesinlikle Allah sözü olduğuna inanan Atay, onu dinin bozulmamış yegâne ana kaynağı olarak kabul eder. İslam dışındaki dinleri ise reddeder.

"Hüseyin Atay'ın Dine Yaklaşımı" adını verdiğimiz bu çalışmanın giriş bölümünde; Atay'ın hayatı, eserleri, onu etkileyenler, ondan etkilenenler ve onu eleştirenlerin düşünceleri ortaya konulmuştur. İkinci bölümde; genel olarak din hakkında verilen bilgilerin yanında, Atay'ın, diğer dinler hakkındaki görüş ve değerlendirmelerine kısaca yer verilmiştir. Bu bölümün sonunda, günümüz Müslümanlarınca anlaşıldığı biçimde yaşanan İslam dini, bir başka ifadeyle kültür, gelenek ve İslami külliyatın ortaklaşa biçimlendirdiği İslam dini ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde ise, asıl çalışma konusunu oluşturan Atay'ın İslam dinine yaklaşımına etraflıca değinilmiş ve sonuç bölümüyle çalışma bitirilmiştir.

17/06/2008, KONYA

Write : Salih Atceken

HUSEYIN ATAY'S UNDERSTANDING OF RELIGION

Hüseyin ATAY was loorn in Rize, 1930. He performed as a chairman of theology professorship. Later, he was commisioned as a dean at the Dean of Divinity Faculty in Ankara University. He retired in 1997 but he has still been teaching master and doctorate lessons at the same university.

Mr. Atay has twenty six works published, a Qur'an Translation, eighty two articles, a nine work translation, nine introduction writing, six edition critics except for works preparing for publication. Shortly, Mr. Atay is one of the most important men of letters and scholars, for, he has been giving a great number of contributions for Islamic literature.

Accordinny to Mr. Atay, Islamic faith has been mis understood and practised by Muslims for along time. His Works affected the society. So much in terms of positive. Muslims are interested in his works, so the work has given them a good impression. The thesis has been prepared by means of interview and the writings about him.

Atay's understanding of religion and his life style focuses on Qur'an as a reference. He criticizes the complete works of Islam inherited from the past irritability. Today, Islam performed by Muslim isn't. Relevance with Qur'an. Especially, he states that he always puts stress on the subjects. He also gives both logic and ideas great importance. Mr. Atay, believe that people specifically need religion Islam. Namely, Islam means Islam in Qur'an for him.

Particularly, he states that the holy book, Qur'an is Allah's utterance and it is the most important, single and unspoiled source. Meanwhile, Mr. Atay refuses all religions but Islam.

In the introduction part of this work, "Hüseyin Atay's understanding of religion", Mr. Atay's biography, works what affects him positively or negatively, people criticezing him and their ideas have been pointed out clearly. In the second section, generally Not only Mr. Atay's ideas about Islam but also his ideas and views abouth other religions is fundemantel part of our work. In final section it is strongly focused on how Islam or Islamic culture is understood or percieved by today muslim. On the other hand, how culture, customs and complete Works of Islam give form Islam.

In the second section, main goal of our thesis, Atay's understanding of religion, is given more detailed in conclusion part, the thesis has been ended.

17/06/2008, KONYA

ÖNSÖZ

Hüseyin Atay, 1930 yılında Rize ilinin o zamanki ilçesi Güneyce'nin İkizdere köyünde doğmuş, devam eden tahsil hayatı sonunda Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde akademik hayatına başlamış, bu süreçte Kelam Kürsüsü Başkanlığı ve iki yıl dekanlık yapmış bir Kelam Profesörüdür. 1997 yılında emekliye ayrılmasına rağmen yine aynı Üniversitede Yüksek Lisans ve Doktora dersleri vermektedir.

Tahsil hayatı süresince okullarda verilenle yetinmeyerek, ilmi donanımını geliştirmek için sürekli okuyan ve araştıran özelliğiyle Atay, bitmek bilmeyen bir öğrenme arzusu içinde olduğu görünümünü vermiştir.

Dini anlayışında ve yaşamında Kur'an'ı referans alarak, geçmişten devralınan İslami külliyatı sıkı bir eleştiri süzgecinden geçiren Atay, bu mirasta birçok hususun Kur'an'la uyuşmadığının farkına varmış, bunları dillendirmesiyle de kimilerince bu yönde, Kur'an'a dönüşte öncü bir isim olarak görülmüştür.

Ortaya attığı düşünceleri günden güne Müslümanlar arasında yayılıp etki alanı genişleyen Atay, bizim de dikkatimizi çekmiş, Din Felsefesi alanında yapılması gereken bir çalışma ihtiyacı hâsıl olunca, Atay'ın ne dediği, ne demek istediği, amacı, düşüncesi, kısacası dine yaklaşımının bir konu olarak ele alınması uygun görülmüştür. Atay hakkında, Sakarya Üniversitesinden bir öğrencinin, "Bitirme Tezi" hazırladığını, kendisiyle yaptığımız mülakatta öğrenmişsek de, bu çalışmayı elde etmek mümkün olmamıştır. Bunun dışında, Atay hakkında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Profesörü Şaban Ali Düzgün'ün, "Kur'an'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay" adlı makalesinden başka çalışma bulamamış ve olmadığını da öğrenmiş bulunmaktayız. Çalışmamızda Atay'ın eserlerinden, bu makaleden ve çeşitli web siteleri ile gazetelerde bulabildiğimiz olumlu-olumsuz kimi yazılardan, bir ölçüde yararlanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Atay'ın yaşayan bir düşünür ve araştırmacı olması da, kendisiyle mülakat yapabilmemize olanak sağlamış, eserlerinde bulamadığımız ve aklımıza takılan konuların bizzat kendisinin açıklamalarıyla netlik kazanması sağlanmıştır.

Atay'ın, akademik hayatının başlangıcında yaptığı çalışmaların konusu, aslında bugün yüksek sesle ve eserleriyle dillendirdiği düşüncelerde geldiği noktanın habercisi mahiyetindedir. Atay, eleştirel ve seçici bir düşünce yapısına sahipliğini ve cesaretini, içinde bulunduğu ve geleneğin yoğurduğu Müslüman toplumun inançlarını, onlardan gelebilecek tepkilere aldırış etmeden sorgulayarak ispatlamıştır. O günlerde ve ilerleyen yıllarda, Müslüman toplumun dini anlayış ve uygulamalarına yaptığı itiraz ve tenkitlerini çoğaltan Atay, düşüncelerini eserleriyle ve internet aracılığıyla geniş kesimlere ulaştırmayı başarmıştır.

Atay'ın hiçbir zümre ve cemaate bağılı olmadan, tanıklık ettiği devrin, tarihin ve toplumun şuuru olmayı hedeflediğini, zihinlerdeki peşin hükümleri ve kalplerdeki inançları alt üst ettiğini ve bunu bir yöntem olarak benimsemiş olduğunu, eserlerinde kolayca görmek mümkündür. Atay'da, dinin anlaşılması konusunda, realist, seçici ve ne aradığını bilen bir arayış da görölmektedir. Atay'ın popölaritesini yükselten bu durum, onun hakkında çalışma yapılması düşünceimizde de etkili olmuştur.

Atay, yayıma hazırlanan eserleri dışında, yirmi altı yayımlanmış kitabı, bir Kur'an çevirisi, seksen iki makalesi, dokuz tercümesi, altı edisyon kritiği ve dokuz adet tanıtım yazısıyla, İslam düşünce dünyasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Eserlerine ulaşmanın, her kitapçıda bulabilmenin zorluğundan da söz etmek mümkündür.

"Hüseyin Atay'ın Dine Yaklaşımı" adını verdiğimiz bu çalışma, bir giriş ve iki bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde; Atay'ın hayatı, eserleri, onu etkileyenler, ondan etkilenenler ve onu eleştirenlerin düşünceelerini ortaya koymaya gayret ettik.

Birinci bölümde; genel olarak din hakkında verilen bilgilerin yanında, Kur'an'ın yanında duran ve onun ilkeleri ışığında diğer dinleri kendine özgü tasnifle ele alan Atay'ın, bu dinler hakkındaki görüş ve değerlendirmelerine kısaca yer verdik. Bu bölümün sonunda ise, günümüz Müslümanlarınca anlaşıldığı biçimde yaşamlarına yansıtılan İslam dinini, bir başka ifadeyle kültür, gelenek ve İslami külliyatın ortaklaşa biçimlendirdiği İslam'ı ortaya koymaya çalıştık. Bundaki amacımız, bu İslam ile, ikinci bölümde Atay'ın yaklaşımıyla verilmiş olan İslam dini arasındaki farkın, açık bir biçimde görölüp anlaşılabilmesini sağlamaktır.

İkinci bölümde ise, asıl konumuzu teşkil eden Atay'ın İslam dinine olan yaklaşımına etraflıca değererek, sonuç bölümüyle çalışmamızı bitirdik.

Bu çalışmanın başından sonuna kadar her türlü desteğiyle sonuca ulaşmamızı sağlayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM Bey'e, yine birtakım fikir ve desteklerinden yararlandığım Prof. Dr. Süleyman TOPRAK Bey'e, Doç. Dr. Bayram DALKILIÇ ve Doç. Dr. Naim şAHİN Bey'lere teşekkürlerimi sunarım.

Salih ATÇEKEN
19.05.2008-KONYA

HÜSEYİN ATAY'IN DİNE YAKLAŞIMI

GİRİŞ

HÜSEYİN ATAY'IN HAYATI

I. HÜSEYİN ATAY'IN YAŞAM ÖYKÜSÜ

I.I. Doğumu ve Ailesi

Rize ilinin o zamanki Güneyce ilçesi İkizdere köyünde, eşraftan Hâfız İsmail Efendi ve Ayşe Hanım'ın en büyük çocukları olarak 1930 yılında dünyaya gelen Hüseyin Atay, kendisinden küçük İbrahim ve Mustafa isimli iki erkek ve üç kız kardeşe sahiptir. Duvar ustalığı yaparak ailesinin geçimini temin eden babası, gerçekten de hafızdır. Hüseyin Atay'ın, ilkokul beşinci sınıfa geçtiği yıl Atay ailesi İstanbul'a taşınmıştır. Bir süre sonra Hüseyin Atay'ın babası Hafız İsmail Efendi, İstanbul Beyazıt Camii imamlığı görevini üstlenmiştir. Erkek çocuklarının okumasını önemseyip bunu sağlayan Hafız İsmail Efendi, kızlarına yalnızca ilk mektep ve Kur'an tahsili yaptırmakla yetinmiştir. Atay'ın erkek kardeşleri İbrahim ve Mustafa da, kendisi gibi İlahiyat tahsili yapmışlar, bunlardan İbrahim Atay, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliği, Mustafa Atay ise Din Kültürü öğretmenliği görevlerinden emekli olmuşlardır.¹

Atay'ın, askerlik sonrası ve akademik hayatına başladıktan sonra, 1960 yılında yaptığı evliliğinden, iki erkek ve bir kız olmak üzere üç çocuğu olmuştur. O, çocuklarının tahsiline önem vermiş, büyük oğlu Ömer Faruk'un Mimarlık, küçük oğlu Melih'in İşletme ve kızı Gül'ün ise Dil Tarih ve Coğrafya Fakültelerinden mezun olup çalışma hayatına atılmalarını sağlamıştır.²

Oğlu Ömer Faruk Atay, babasının da eserlerini yayınlamak üzere doksanlı yıllarda Ankara'da Atay'ın da ortağı olduğu "Atay ve Atay Yayıncılık" adlı aile şirketini kurmuştur. Bu sayede Atay'ın düşünce ve eserlerinin yayılması ivme kazanmıştır.

I.II. Çocukluğu ve İlköğretim Yılları

Atay, küçük yaşta babası Hafız İsmail ve amcası Hafız Yusuf'un yanında hafızlığını ikmal etmiştir. Ardından, okul bilgi seviyesi göz önünde bulundurularak köyündeki İlkokulun 3. sınıfından okul hayatına başlamış, 3. ve 4. sınıfları burada, 5. sınıfı İstanbul Kadırga

¹ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

² 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

İlkokulu'nda 1941 yılında tamamlamıştır.³ Bu arada, özel olarak Şehzadebaşı İbrahim Paşa Camii İmam Hatibi Hacı Hasib Efendi'den Arapça okumaya başlamış ve İstanbul müftü müsevvidi Mustafa Asım Hacı Bilaloğlu'ndan Arapça tahsili görmüştür. Babası Beyazıt Camii imamı iken, onunla sohbet etmek için gelen İstanbul Üniversitesi Tıp ve Hukuk Fakülteleri hocalarının sohbetlerini dinlemiştir.⁴ Kumkapı Ortaokulu'na kayıtlı olarak, zekiliği ve çalışkanlığı sayesinde bu okuldan 1944 yılında iftiharla mezun olmuştur.⁵

I.III. Lise ve Üniversite Yılları

Ortaokul öğreniminden sonra kendisini geceli gündüzlü medrese ilimlerine veren Atay, üç sene gibi kısa bir süre içinde Mustafa Gümölcüneli'den İstanbul medreselerinde okutulan bütün ilimlerin yanında, medrese programlarında olmayan ilimleri de tahsil etmiştir. Sonradan Rize Müftüsü olan İstanbul Müderrislerinden Yusuf Ziya Karal'dan Belağat ve Huzur, Ahıskalı Ali Haydar Güleriyüz'den El-Mirkat'ı okumuştur. Bu esnada 1 yıl, meşhur Akraoğlu Hafız Osman Taşkent'ten Kuran-ı Kerim talim etmiş ve Tecvid ilmini öğrenmiştir. 1948 yılında Bağdat'a giderek liseyi burada okumuştur. 1954 yılında Bağdat İlahiyat Fakültesi'nden birincilikle mezun olmuştur. Lise ve Fakülte eğitimi sırasında, Bağdat müderrislerinden 6 yıl boyunca çeşitli İslam bilimlerinde özel dersler almıştır.⁶

I.IV. Akademik ve Çalışma Hayatı

Atay, 1954-56 yıllarında yedek subay olarak askerliğini tamamladıktan sonra 29 Kasım 1956 tarihinde, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi kürsüsüne asistan olmuş, 1960 yılında "Kuran'a Göre İman Esaslarının Tespiti ve Müdafaası" adlı çalışmasıyla Doktorasını tamamlamıştır.⁷

1960-1961 yıllarında merhum Doç. Dr. Yaşar Kutluay ile birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yayınlanan Kur'an Tercümesi'ni hazırlamış, 1962-1964 yılları arasında Kudüs Üniversitesi'nde İbranice dili ve Yahudi Felsefesi (Kelamı) üzerinde çalışmıştır. Burada İslam felsefesinin İbranice'ye yapılan tercümelerini ve onların Yahudi düşünürlerindeki tesirlerini, İslam kültürünün Yahudiler yoluyla Avrupa'ya geçişini doğrudan doğruya inceleme fırsatını bulmuştur.⁸

1965-1967 yılları arasında Chicago Üniversitesi'nde İslam Felsefesi ile ilgili ilmi araştırmalar yapan Atay, o tarihlerde bugünkü gibi akademik hiyerarşide Yardımcı Doçentlik

³ Atay, Hüseyin, Kur'an'daki İlkeler, s. 3, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1999

⁴ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

⁵ Atay, H. , Cehaletin Tahsili, s. 1, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 2004 ; <http://www.manaz.net>

⁶ <http://www.manaz.net>

⁷ Atay, H. , A.g.e. , s. 1 ; <http://www.haber53.com>

⁸ Atay, Hüseyin, Kur'an'a göre Araştırmalar, I-III/1, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1995

basamağı bulunmadığından, doğrudan “Farabi ve İbni Sina’ya Göre Yaratma” konulu doçentlik tezini tamamlayarak, 1968 yılında doçent olmuş ve Kelam dersleri vermeye başlamıştır. 1969 yılından itibaren 5 yıl süreyle İslam Hukuk Felsefesi (Usul ül-Fıkıh) dersini de okutmuştur.⁹

Atay, 1969-1971 yılları arasında ek görev olarak Konya Yüksek İslam Enstitüsü’nde klasik mantık derslerine girmiştir.¹⁰ 26 Aralık 1971’de Rabat’ta toplanan “İslam’da Toplumun Gelişmesi ve Aile Planlaması” kongresine “Kuran ve Hadis’te Aile Planlaması” tebliği ile katılmıştır. 1973-1974 yıllarında ayrıca İslam Dini Esasları derslerini de vermiştir.¹¹

Atay, 1974 yılında profesör olmuş ve “Kelam İlmi Kürsüsü Başkanı” seçilmiştir. 1974-1975 öğretim yılında Hardward Üniversitesi Aile Planlaması Merkezi’nin inceleme bursu ile Amerika’ya gitmiş ve aile planlaması incelemesi yanında, Ahlak, Din ve Hukuk Felsefesi ile ilgili araştırmalar yapmıştır.¹²

1975-1976 öğretim yılında Chicago Üniversitesi’nde “İslamiyet’in Değişen Toplum Karşısında Durumu” konulu altı İslam ülkesinin katıldığı seminerlere yönetici olarak katılan Atay’ın, bu seminerler sırasında yazdığı “Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi” çalışmasının “Osmanlılar” kısmı basılmıştır. Aynı yıl Bağdat’ta toplanan “Farabi ve İnsanlık Medeniyeti” Kongresine “Farabi’de Yaratma” adlı tebliği ile katılmıştır.¹³

1976 yılında Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Kürsüsü Başkanlığına dönmüş, 1979-1984 yılları arasında da İlahiyat Fakültesi İslam Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü yapmıştır. 1979’da “Birinci İslam İlimleri Kongresi”ni ve 1981’de “İkinci İslam İlimleri Kongresi”ni yapmıştır.¹⁴

1980-1982 yılları arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı görevini yürütmüştür. 1981 yılında “Atatürk’ün 100. Doğum Yılında Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri”ni yapmış, 1983’te “Uluslararası İbni Sina Sempozyumu”na, “Mahiyet ve Varlık Ayırımı” adlı tebliği ile katılmıştır.¹⁵

12 Eylül 1980’de Türkiye’de ordu yönetime el koyup Askeri yönetim işbaşına gelince, Türkiye’deki anarşi ve terörün kaynakları konusunda araştırma yaptırarak bir rapor hazırlatmıştır.¹⁶ O tarihte Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı olan Prof. Dr. Hüseyin Atay, milli birlik ve bütünlük açısından din eğitimi ve öğretiminin bir bütünlük

⁹ <http://www.manaz.net>

¹⁰ 03/04/2008 günü AÜİF’nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

¹¹ <http://www.haber53.com>

¹² Atay, H. , Kur’an’daki İlkeler, s. 3 ; <http://www.manaz.net>

¹³ <http://www.manaz.net>

¹⁴ <http://www.manaz.net>

¹⁵ Atay, H. , A.g.e. , s. 3 ; <http://www.haber53.com>

¹⁶ <http://web.sakarya.edu.tr>

içinde ele alınmasına dair bir rapor hazırlayarak Milli Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur. Atay raporunda, gençliğin içinde bulunduğu bunalımdan çıkışının yolu olarak, fikir düşmanlığından uzak, saf, temiz, gerçek dinin öğretilmesi olduğunu anlatmış ve bütün gençliği eşit derecede din bilgisine ve din kültürüne sahip kılacak bir öğretim sistemi kurulmasını teklif etmiştir. Aynı yıl Danışma Kurulu'nca hazırlanan yeni anayasa taslağında, din bilgisi derslerinin ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu derslerden olduğu hükmü yer almış, taslak Milli Güvenlik Konseyi'nde incelenirken din derslerinin zorunlu olması hükmü değiştirilmemiş, fakat dersin adı "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" olarak düzenlenmiştir. Böylece 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunularak kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulması zorunlu hale gelmiştir.¹⁷ Ayrıca Atay'ın 23-25 Nisan 1981 tarihinde, Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Seminerinde yaptığı açış konuşması, 1982 Anayasası ile okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin zorunlu hale getirilmesinde oldukça etkili olmuştur.¹⁸

1984-1985'te Tokat'ta kurulan "Şeyhulislam İbni Kemal Paşa Araştırma Merkezi Müdürlüğü"nü yürüten Atay, "İbni Kemal Paşa Birinci Sempozyumu"nu gerçekleştirmiştir.

1985 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın Almanya Kuzey Westfalen Eyaleti ile yaptığı kültür anlaşmasının ilmi başkanlığını yapmış, yine aynı yıl Paris'te UNESCO'da "İmam Gazali" ve "Musa bin Meymun" sempozyumlarına katılmıştır.¹⁹

Atay, 1985-1989 yıllarında Suudi Arabistan'da Kral Fahd Petrol ve Madenler Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak dersler vermiştir. 1987 Mart ayında Mısır'da Aile Planlaması ve İskân Kongresi'ne katılmış, aynı yıl Nisan ayında Ürdün Yermuk Üniversitesi'nde "İlk İslam Devletinde Mali Siyaset Kongresi"ne ve "New York Birleşmiş Milletler Aile Planlaması İhtisas Komisyonu" toplantısına katılmıştır. 1989'da Cezayir'de "el-Hadaretu'l İslamiyyetu's Saniye, el-Multeka's Salis ve'l İşrun" sempozyumunda bulunmuştur. 1990-1997 yılları arasında tekrar Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Öğretim Üyeliği yapmıştır.²⁰

1992 yılında "Malezya International Institute of Islamic Thought and Civilization"un program başkanlığını yürüten Atay, aynı yıl Kahire'de başlayan ve 1996, 1997 ve 1998 yıllarında tekrar eden "Ulemai'd Din ve'd Dirasati's Sükkaniye'nin Tahlilu'l Usre fi'l

¹⁷ Cebeci, Suat. Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi, s. 28, Akçağ Yayınevi, İstanbul, 1996

¹⁸ Hüseyin Atay: "Türkiye'de Din Eğitimi Semineri", Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri, 23-25 Nisan 1981, İlahiyat Vakfı Yayınları: 1-3, Ankara 1981

¹⁹ <http://www.haber53.com>

²⁰ <http://www.manaz.net>

Cumhuriyeti't Türkiye" adlı sempozyumlara katılmıştır. 1996 yılında İtalya Bologna Üniversitesi'nde Repentance in The Quran toplantısına ve Ürdün Ehlü'l Beyt Üniversitesi'nde Dinler Arası Diyalog toplantısına iştirak etmiştir. 1997 yılında İspanya Barselona'da "Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi" konferansı vermiştir.²¹ 1997 Haziran ayında emekli olan ve 1998 yılından itibaren yine aynı fakültede yüksek lisans ve doktora dersleri vermeye devam eden Atay, İngilizce, Arapça, ve İbranice bilmektedir.²²

Atay, bugün ve akademik yaşamının ta başından beri, farklı düşüncelere sahip olup, kimilerince İslami geleneğe aykırı bulunan söylemlerde bulunma noktasına acaba nasıl gelmiştir? Onu etkileyen faktörler neler olmuştur? sorularına cevap aramak gerektiği kanısındayız.

II. HÜSEYİN ATAY'I ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Atay, 1954 yılında Bağdat İlahiyat Fakültesini birincilikle bitirip Türkiye'ye döndükten sonra, yedek subay olarak askerlik görevini yapmış, askerlik sonrası başladığı akademik yaşamının ilk zamanlarında, düşünen ve sorgulayan bir kişilikle İslam dünyasındaki geri kalmışlığın, gelişmemişliğin, içe dönüklüğün ve sıkıntıların nedenleri üzerine düşünmeye başlamıştır. Halkın yaşadığı dinin İslam olmadığını tespitle, alanında üzerine düşeni yapma sorumluluğuyla, dindarda/din anlayışında bir ıslahatın lüzumuna inanarak harekete geçmiştir. Onun bu inanca ulaşmasında etkili olan şey; kişiler, cemaat ve gruplar değil, dünya ölçeğinde binbir çeşidiyle inanç ve amel noktasından darmadağın bir görünüm arz eden İslam dünyasının ve onun bir parçası olan Türkiye'nin durumudur. Atay'a net olarak yöneltilen "Sizi etkileyen, farklı kılan, bugünkü düşünce noktasında bulunmanızda etkili olan şeyler nelerdir?" sorusuna Atay'dan alınan cevap, "tecrübe ve bilgi birikimim" şeklinde olmuştur.²³ Sürekli düşünme, sorgulama, olaylar arasında bağ kurma, iyi bir gözlem yapma gibi özelliklerini sıralayan Atay, zihninin sürekli çalışmasını örneklendirirken de çıktığı merdivenleri, attığı adımları, gördüğü binanın pencerelerini sayma gibi kimilerine ilginç gelebilecek özelliklere sahipliğini ifade etmiştir.²⁴

Atay her şeyden önce bir Kur'an hayranıdır. Onu en çok etkileyen Kur'an'dır ve o bunu: "Her gün okuyuşumda Kur'an'ı yeniden anlıyorum" diyerek ona olan hayranlığını,

²¹ <http://www.haber53.com>

²² Atay, Hüseyin, İslam'ın Siyasi Oluşumu, s. 3, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1999 ; 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

²³ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

²⁴ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

Kur'an'ın büyüklüğünü ve eşsizliğini ifade etmektedir.²⁵ Buna en son örnek olarak ise, Nisa suresi 23. ayetini önceleri birçok kez okuduğu halde farkına varamadığı inceliğe açıklık getirerek bu manayı yeni çözdüğünü söylüyor. “Onlara, güven yahut korkuya ilişkin bir haber ulaştığında onu hemen yaydılar. Oysa ki, onu resule ve içlerindeki sorumluluk sahiplerine götürmüş olsalardı, aralarındaki okuyup araştırarak hüküm çıkaranlar, onu elbette bileceklerdi. Eğer Allah'ın lütuf ve rahmeti üzerinizde olmasaydı, pek azınız hariç şeytanın ardından giderdiniz” ayetinden Atay şunu anladığını belirtiyor: “Allah insanlara peygamber göndererek doğruyu ve doğru yolu göstererek rahmet etmiştir. Eğer Allah insanlara peygamber göndermeseydi, insanların içinden okuyan, araştıran, düşünen pek az kişiler doğru yolu, doğru iş ve ilkeleri akıllarıyla bulabilirdi, diğerleri şeytana uyar ve onun yolundan giderlerdi.” Atay buradan hareketle, insanlardan yukarıda sayılan özelliklere sahip bazı kişilerin akıllarıyla doğruyu bulabileceklerini, Allah'ı bulup ona iman edebileceklerini belirterek, bir bakıma Konfüçyüslük, Buddha'lık gibi bazı batıl din önderlerinden, filozoflardan vb. çıkan ve Kur'an'ın ilke, hüküm ve inançlarıyla örtüşen güzel fikir ve ilkelerin durumunu ve konumunu belirlemektedir.²⁶

Atay, ülkesi bazında Müslümanların mevcut duruma gelmesinin kökenlerini oldukça uzun bir geçmişe dayandırır. Ona göre, 1774'te ilk batılılaşma adımlarını atan Osmanlı Devletinde; bürokrasi, asker ve ulema üçlüsü 1992'ye kadar birlikte bu amaç uğruna çalışmakta iken, bu tarihten sonra asker ve bürokrasi'nin ulema sınıfını dışlayarak yanlarından uzaklaştırmalarıyla aralarındaki mücadele başlamıştır. Asker-bürokrasi grubunun, ilmiye sınıfından ayrı ve başına buyruk karar ve siyasetleriyle sürdürdükleri batılılaşma hareketi, bu yönde ülkeyi bir adım öteye götürememiştir. Aynı mücadele bugün de çeşitli şekillerde sürmektedir. Gücü elinde bulunduran bu ikilinin millete rağmen uyguladıkları bu siyasetin sonucu ne bir medeniyete ulaşılmış, ne de bir medeniyet kurulabilmiştir. Atay bu noktada “medeniyeti millet ve sivil toplum kurar, devlet kuramaz” vurgusunu yapmaktadır.²⁷

Atay, ülkesini ve milletini seven bir kişi olarak elbette ulaşılan bu noktaya üzüldüğünü de beyan etmektedir. Ona göre bugün gelinen noktaya iki insan tipi sebep olmuştur. Her ikisi de Osmanlı kültürüyle yetişmiş ve aynı dini eğitimi almış bu tiplerden birincisi; “Bu din ile bu dünya yürümez” diyenler, ikincisi ise “dini anlayışımızdan bir virgülden bile değiştiremeyiz” diyenlerdir.²⁸

²⁵ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

²⁶ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

²⁷ Atay, H. , “Medeniyeti Sivil Toplum Kurar”, (Makale), 2006, <http://www.islamdunyasi.com> ; 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

²⁸ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

Atay'ı etkileyen asıl tablo budur. İşte onun bir ıslahatçı olarak ortaya çıkışının altında yatan sebep de burada yatmaktadır.

Bulunduğu noktada acaba Atay'dan etkilenenler var mıdır? Varsa bunlar kimlerdir ve etkilenme oranları ne ölçüdedir? Bunları da ele almanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

III. HÜSEYİN ATAY'DAN ETKİLENENLER

Hüseyin ATAY, dünya üzerinde yaşayan yaklaşık altı milyar yedi yüz milyon insanın,²⁹ yine yaklaşık bir milyar dört yüz milyonunu oluşturan³⁰ Müslümanlarından biridir. Onu farklı ve dolayısıyla etkili kılan, ilahiyatçı, felsefeci, kelamcı bir düşünür olarak, içinde yaşadığı İslam dünyasında dini inançlarını ve bu inançlarından kaynaklanan davranışlarını ortaya koyarken takındığı tavır, takip ettiği metot, savunduğu ilke ve bağlı olduğu prensipleridir.

Atay'ın böyle olmasında, yaşadığı hayat serüveninde, ülkesi başta olmak üzere çeşitli İslam toplumlarını tanıma imkânına sahip olmasının, onu etkileyen kimi kadim İslam düşünürlerinin eserlerini, bir felsefeci bakışıyla okuyup değerlendirmesinin payı küçümsenemez. Atay'ı düşüncelerini açıklamaya iten sebebin, içinde yaşadığı dünyada, mensubu bulunduğu İslam dinine inanan ve onu yaşadığını düşünen Müslüman toplulukların, hemen her alanda gelişmemişliğini fark etmesi ve bunun nedenleriyle çözüm yollarını bildiğini düşünerek, vicdani ve imani bir sorumluluk duygusu olduğu düşünülebilir. Metodunun özelliği ise, işe inançlara ve buna bağlı eylemlere temel teşkil eden İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an'a yönelerek başlamasıdır.³¹

Aynı veya benzer yaklaşımlara, geçmişte birçok önemli şahsiyetlerde rastlamak mümkündür. Seyit Ahmet Han, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Muhammed İkbâl, Cemaleddin Afgani, Mehmet Akif Ersoy vs. bunlardan bazılarıdır.³² Günümüzde ise, ender de olsa, aynı çizgide sesi duyulan kimi şahsiyetler yok değildir. Ancak bunların hiçbiri Atay kadar detaylı olarak problemlere inebilmiş, net ve kapsamlı çözümler ortaya koyabilmiş, çağdaş sorunlara bütüncül olarak yaklaşabilmiş ve bu yönde fazlaca eser neşredebilmiş olarak gözükmemektedir. Şüphesiz bunda Atay'ın içinde yaşadığı çağın iletişim ve teknolojik açıdan sunduğu avantajlarının katkısı görmezlikten gelinemez.

²⁹ http://www.ravda.net/dunya_nufusu

³⁰ <http://tr.wikipedia.org>, Wikipedi, Özgür Ansiklopedi

³¹ Düzgün, Şaban Ali, "Kur'an'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay" (Makale), s. 13, Demokrasi Platformu Dergisi, Yıl 2. Sayı 7, Ankara, 2006

³² A.g.e. s. 3

Atay, kitaplarını okuyanların kendisinden mutlaka etkilendiklerini belirtmektedir. Okuyucu kitlesi içerisinde ise daha çok akademisyenlerin ve tahsilli olan kişilerin bulunduğunu, bunlardan bazılarının, kendisinin düşünce ve yorumlarına sitemlerini içeren mektuplar yazıp gönderdiklerini ifade etmektedir. Bu mektuplardan bazılarını “Kur’an’a Göre Araştırmalar-I” adlı kitabının arkasına almıştır. Yakınlarda bir okurunun da, onun “Cehaletin Tahsili” adlı eserinin aslında Siyasal Bilgiler Fakültesinde ders kitabı olarak okutulacak düzeyde içeriğe sahip olduğunu belirten ifadeleri mektubunda yazdığını söylemiştir.³³

Atay’dan etkilenenlerin bir sınırını çizip, sayısal verilerde bulunmak elbette imkânsızdır. Ama onun bulunduğu ve görev yaptığı fakültede, kendisini tanıyan ve dinleyenlerin ona olan sevgi ve saygılarının gözlemlenmesi, insanı, Atay’ı sohbet, düşünce ve eserleriyle tanıyanların, bir ilim adamı olarak ondan mutlaka etkilendikleri sonucuna götürmektedir.³⁴

Uzun yıllar Ankara’da yaşayan ve Ankara ilahiyat fakültesinin müdavimi olan Cizvit Rahip Körner, “İslamı Yeniden Düşünmek” adlı kitabında Atay’ı “düşünür lider” olarak nitelendirmekte ve cesur çıkışlar yaptığını söylemektedir. Körner’in sohbet arkadaşları olup, çalışmalarında esas amaçları, Kuran’ı ve İslami kuralların diğer kaynaklarını Batı’lı eleştiri yöntemlerini kullanarak yeniden yorumlamak olan, Ankara Üniversitesi’nin üst kademelerinde çalışan ve modern İslam üzerinde çalışmalar yapan bir grup genç ilahiyatçı da Atay’ın etkisi görülmektedir. Bunlar arasında Doç. Dr. Adil Çiftçi, Dr. Ömer Özsoy, Prof. Dr. İlhami Güler ve Prof. Dr. Mehmet Paçacı gibi isimler kitapta zikredilmekte, bunlardan Paçacı, Kuran’ın evrensel ve edebi bir yapıya sahip olmasına karşın, içeriğinin 7. yüzyılın koşulları ve tarihi yapısı göz önünde bulundurularak incelenmesi gerektiğine inandığını belirtmektedir. Zaman değiştiği için, Kuran’ın 21. yüzyıla göre baştan okunması fikrine ise, İslami çevrelerdeki “geleneksel” ilahiyatçılar karşı çıkmaktadırlar.³⁵

“Rize’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi” paneli kapanış konuşmasında Prof. Dr. Reşat Genç, dinde yanlış bulduğu çeşitli yönelimleri eleştirdikten sonra, “Hüseyin Atay gibi ilim adamlarını eğer 20-25 yıl daha önce yetiştirmiş olsaydık, herhalde Türkiye bu günkü hallere gelmeyecek, bu yanlışlara düşen olmayacaktı” diyerek Atay ve onun gibi düşünenler hakkında olumlu bir değerlendirme yapmaktadır.³⁶

Atay’ın bir kitabı hakkında değerlendirme yapan Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk: “Atay Hoca’nın ‘Kur’an’a Göre Araştırmalar-4’ kitabı, Kur’an dinine ilgi duyan herkesin mutlaka

³³ 03/04/2008 günü AÜİF’nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

³⁴ 03/04/2008 günü AÜİF’nde yapılan ziyarette gözlemlenmiştir.

³⁵ <http://www.koniks.com>

³⁶ Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 39, Cilt: XIII, Kasım, 1997

okuması gereken bir kitap. Soluyuş kadar, hava ve su kadar muhtaç olduğumuz tespitlerle dolu. Hurafe ile Kur'an düşmanlığının el ele vererek üzerini örttükları gerçek İslam'ın aydınlık yüzü, Atay'ın imanlı ve cesur kalemiyle tablo tablo ortaya çıkarılıyor. Bu kitabı bir varoluş borcu bilerek okuyun” şeklinde tavsiyede bulunmaktadır.³⁷

Atay'ın kitapları ve düşüncesi hakkında internette yapılan çeşitli olumlu değerlendirmelerden birinde bir okur, “Kitaplarını yıllardır elimden bırakmadığım ve kütüphanemde serisini bulundurup istifade ettiğim yazarlardan birisi de Hüseyin Atay'dır. Şunu söylemeliyim ki, Muhammed İkbâl'den Seyyid Kutub'a, Ali Şeriatî'den Said Nursî'ye kadar elimden geldiğince hemen hemen herkesin eserlerini okudum. Tabii ki bu yorum kişiseldir ama, bana göre Hüseyin Atay, İranlı Şii Müslüman Ali Şeriatî'den sonra en büyük düşünürlerden birisidir” demektedir.³⁸

Ankara Üniversitesi Kalam Kürsüsü Başkanlığını yürüten Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün, Demokrasi Platformu Dergisi'nin 7. sayısında yayınladığı “Kur'an'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin Atay” adlı makalesinde, “Türkiye'de Kur'an'a dönüş şayet bir hareket olarak adlandırılacaksa, bu hareketin başlatıcısı Hüseyin Atay'dır. Atay, ‘Kur'an'a Göre İman Esaslarının Tespit ve Müdafaası’ başlığı ile hazırladığı doktora tezinde, iman esaslarının ilk kez Kur'an'a dayalı olarak tespitini yapan ve insanın yapıp etmelerinin belirlenmesi anlamında kader kavramını iman esaslarının içinden çıkarandır” diyerek Atay'ın görüşlerinin etkisinden ve cesaretinden söz etmiştir.³⁹

İlahiyat camiasında bugün ismi duyulan ve mevcut dini anlayıştan yakınan birçok önemli şahsiyetin Atay'dan etkilenen öğrencileri olduğunu öğrenmiş bulunmakla,⁴⁰ Atay'ın etkisinin hiç de azımsanmayacak ölçüde olduğu kanaatine ulaşmaktayız.

Atay'ın etkileyerek düşünce kervanına kattığı kimselerin yanında, muhakkak ki ona cephe alanlar, eleştiri yapanlar da olmalıdır. Şimdi de bu alanda söylenenleri ortaya koymaya çalışacağız.

IV. HÜSEYİN ATAY'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Atay, kendisini eleştirenlerin olduğunu söylemekte ancak, bunlardan hiçbirinin şimdiye kadar ikna edici delillerle bir eleştiri yapamadıklarını, çoğunlukla da gelenekçi Müslümanlarca eleştirildiğini, kendisinin de bunları ciddiye almadığını ifade etmektedir. Şunu hemen belirtmek gerekir ki Atay, bütünüyle Kur'an'a dayanmayan, hadislerle, örf ve

³⁷ <http://tulumba.com>

³⁸ <http://www.aleviform.com>

³⁹ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 3

⁴⁰ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

adetlerle, kültürle, taklitle, mezhepçilikle şekillenip yaşanan ve İslam dini diye dünya coğrafyasında bin yıldan bu yana uygulanan dine gerçek İslam Dini değil, Halk Dini ismini vermektedir. Bu dine mensup olup okumayan, din diye inandıklarının hüküm ve inançlarını sorgulamayan ve aklını kullanmadan taklide yönelen kişilerin eleştirilerinin de esasen tutarsız, komik, ilmilikten ve ilmi dayanaktan uzak olduğunu söylemekte, ciddi bir eleştiri alamadığından da yakınmaktadır.⁴¹

Atay, eleştiri yolunu fikir, yorum ve düşüncelerini yazarken, sağlam delillere dayanmak ve gelebilecek sorulara cevap vermek suretiyle aslında kendisinin kapattığını belirtmektedir. Eserlerinin okunması durumunda bu hususun açıkça görülebileceğini söylemektedir.⁴²

İslamiyât Dergisi'nin 4 no'lu bülteninde yer alan Hüseyin Atay hakkındaki bir söyleşiden hareketle, Yeni Şafak Gazetesi köşe yazarı Düccane Cündioğlu, Atay hakkında bazı eleştirilerde bulunmuştur. Cündioğlu Atay'ı; 60 İhtilalini yapan askerlerin isteğiyle hemen 8-9 ayda bir Kur'an meali hazırlamakla, Hasan Basri Çantay'la bu konuda tartışmalar yapmakla, İsrail'e gönderilip orada İbranice öğrenen, sonra da Yahudi âlimi Musa b. Meymun'un dünyaca ünlü eserini yayımlamış olmakla ve Meali birlikte hazırladığı, İsrail'e birlikte gittiği bilinen ve fakat sonra aniden gizemli bir biçimde ölüsü bulunan Yahudi Teolojisi ve Siyonizm tetkikleriyle meşhur Yaşar Kutluay'ın ölümü hakkında, Atay Hoca'nın sanki bildiklerini gizlediğini ima edercesine tenkitlerde bulunmaktadır.⁴³

Bu tenkitlere Atay'ın ciddilik ve seviye açısından yanıt verip vermediğini veya nasıl karşılık verdiğini bilemiyoruz; ama, bizce iki kişiyle yapıldığı anlaşılan Kur'an mealinin bu kadar sürede yapılamayacağı eleştirisini haklı görmek doğru olmasa gerektir. Bir ilim adamının diğeriyle tartışması da gayet normal olmalıdır. Tartışılmayacak, tabu sayılabilecek kişi ve alanların ilim zihniyetinde olmaması da gerekir. Ayrıca bir dili en iyi öğrenmenin yolu o dilin yaşadığı çevrenin içinde olmaktır. İsrail'e gönderilip İbranice'yi öğrenmenin ve bir teologun eserinin çevirisini yapmanın eleştiri konusu yapılmasının mantıklı bir izahının olmaması gerekir düşünceleriyle Atay'a yapılan eleştirilerin haksızlığını vurgulamak istiyoruz.

Hayrettin Karaman, kendi web sayfasında sorulan bir soru üzerine, Atay'ın "Dinde Reform" adlı kitabındaki "reform"a ilişkin görüşlerini eleştirmiştir. Atay'ın bu konuda söylediği: "Reform, değiştirmek değil düzeltmek, ıslah etmek, yararlı bir iş yapmaktır.

⁴¹ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

⁴² 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

⁴³ Cündioğlu, Düccane, Yeni Şafak Gazetesi, 12/01/2003

Reform ve içtihat yapmak, kayıtsız ve şartsız düşünmekle olur. Kötü yönde değiştirmeye ve bozmaya reform denmez; ona deform denir. İslam'da reform yapmaya içtihat denir. Bundan dolayı her müçtehit reformcudur" şeklindeki ifadesine Karaman şu tenkitlerde bulunmuş ve yapılacak olanı da teklif etmiştir. Karaman, Atay'ın reform ve içtihat tariflerinde yanlışlarla doğruları birbirine karıştırmış olduğunu, "reform" kelimesi din ile birlikte kullanıldığında bundan, Luther'in Hıristiyanlık'ta yaptığı reform anlaşılıp, sözlük manası anlaşılmayacağını, Luther zamanındaki Hıristiyanlık ile İslam'ın hiçbir zaman aynı durumda olmadığından, Hıristiyanlığa uygulanan reformun İslam'a da uygulanamayacağını söylemiştir. O, İslam'da başından beri içtihadın var olduğunu, içtihatsız hiçbir asır geçmediğini, içtihadın ve yenilemenin, din hayatındaki bozulmaların düzeltilmesini sağlayarak devam ede geldiğini, dünyada milyarı aşan İslam nüfusunda hem yanlış anlamalar, hem de eksik uygulamaların doğru olanlarla yan yana bulunabileceğini, bunu kimsenin ortadan kaldıramayacağını ancak azaltmak için çaba gösterilebileceğini söylemiştir.⁴⁴

Karaman'ın bu eleştirisinde ümitsiz ve statükocu bir görünüm sergilediği ve geleneğe aykırı tutum takınmada cesur olmadığı söylenebilir.

Atay'a yapılan eleştirilerin ortaya konulup değerlendirilmesinden sonra, şimdi de Atay'ın İslam düşünce dünyasına katkıda bulunduğu eserlerini tanıtmak istiyoruz.

V. HÜSEYİN ATAY'IN ESERLERİ

Atay, İslam düşünce dünyasına akademik hayatının başlangıcından bu yana, birçok kitap, makale, çeviri, edisyon kritik ve tanıtma yazılarıyla katkıda bulunmuş ve halen de bulunmaktadır. Yayınlanmış kitaplarının yanı sıra, yayına hazırlanan birçok kitap çalışması da bulunmaktadır. Atay'ın makalelerinde, bildiri ve gazete yazılarında ele aldığı konuları, daha sonra düzenlediği kitaplarında yeniden geliştirerek işlediği gözlenmiştir. Onun bir de Türkçe Kur'an Meali çalışması vardır. Eserlerinin içeriği ve konusu, isimlerinden tahmin edilebileceğinden, çalışmayı uzun ve sıkıcı hale getirmemesi için sadece isimleri verilmekle yetinilecektir.

V.I. Yayınlanmış Kitapları

- 1-Kuran ve Hadis'de İman Esasları⁴⁵
- 2-Kuran'a Göre İman Esasları⁴⁶
- 3-İzahlı ve Tatbikatlı Modern Arapça, I-II⁴⁷

⁴⁴ <http://www.hayrettinkaraman.net>

⁴⁵ DİB. Yayınları, 1960

⁴⁶ Atay ve Atay Yayıncılık, 1961, 1998

- 4-Arapça-Türkçe Büyük Lügat⁴⁸
- 5-Telaffuzlu Yeni Arapça-Türkçe Sözlük⁴⁹
- 6-Yahova Şahitliği'nin İç Yüzü⁵⁰
- 7-Farabi ve İbni Sina'ya Göre Yaratma⁵¹
- 8-İslam'da İşçi ve İşveren İlişkileri⁵²
- 9-Kuran'a Göre İslam'ın Temel Kuralları⁵³
- 10-Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi (1457-1924)⁵⁴
- 11-İbni Sina'da Varlık Nazariyesi⁵⁵
- 12-Ehli Sünnet ve Şia⁵⁶
- 13-İslam'ın İnanç Esasları⁵⁷
- 14-Kelam'a Giriş (El-Muhassal)⁵⁸
- 15-Kuran'a Göre Araştırmalar, I-III⁵⁹
- 16-Kuran'a Göre Araştırmalar, IV⁶⁰
- 17-Kuran'a Göre Araştırmalar, V⁶¹
- 18-Kuran'ın Reddettiği Dinler⁶²
- 19-İslam'ın Siyasi Oluşumu⁶³
- 20-Kur'an'dan Önergeler⁶⁴
- 21-Cehaletin Tahsili⁶⁵
- 22-Delalet'ül-Hairin, Filozof Musa İbni Meymun El-Kurtubi⁶⁶
- 23-Dinde Reform ve Atatürk'ten Kesitler⁶⁷
- 24-İrade ve Hürriyet⁶⁸

⁴⁷ Hüseyin Atay, İbrahim Atay ve Yakup İskender ile birlikte hazırlamıştır. Ankara, 1962, 1964

⁴⁸ Hüseyin Atay, İbrahim Atay ve Mustafa Atay ile birlikte hazırlamışlardır. Ankara - 1964

⁴⁹ Atay, İbrahim Atay ve Mustafa Atay ile birlikte hazırlamışlardır. Ankara - 1965

⁵⁰ Hüseyin Atay ve Dr. Ali Arslan Aydın birlikte hazırlamışlardır. Ankara, 1973

⁵¹ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974

⁵² Ankara, 1979

⁵³ Ankara, 1981, 1985, 1989

⁵⁴ İstanbul, 1983

⁵⁵ Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001

⁵⁶ Ankara, 1983

⁵⁷ Ankara, 1992

⁵⁸ Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 2002

⁵⁹ Atay Yayınevi, Ankara, 1993

⁶⁰ Atay Yayınevi, Ankara, 1995

⁶¹ Atay Yayınevi, Ankara, 1995

⁶² Atay Yayınevi, Ankara, 2001

⁶³ Yurt Bilimsel Araştırmaları ve Yayıncılık, İstanbul, 1999 ; Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1999

⁶⁴ Atay ve Atay Yayıncılık, İstanbul, 2002

⁶⁵ Atay ve Atay Yayıncılık, 2004

⁶⁶ AÜİF Yayınları, Ankara, 1974

⁶⁷ Atay ve Atay Yayıncılık, İstanbul, 2003

⁶⁸ Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 2002

25-İslam'ı Yeniden Anlama⁶⁹

26-Kur'an'daki İlkeler⁷⁰

V.II. Yayına Hazırlanan Kitapları

1-İslam'ı Anlama Metodu

2-Müslüman'ın Günlüğü

3-İslam'da Özgür İrade

V.III. Makaleleri

1-İslam'dan Önce Arabistan'da Putperestliğin Yayılması⁷¹

2-Cuma Hutbeleri Nasıl Olmalıdır⁷²

3-"Bir Tenkidin Tenkidi", Hasan Basri Çantay'ın Kur'an Tercümelerine Olan İtirazlarına Cevap⁷³

4-İslam Felsefesinin Doğuşuna Dair⁷⁴

5-İslam'da Olgun İnsan (İnsan-ı Kamil)⁷⁵

6-Mantıktaki Kıyas'ın Dördüncü Şekline Dair⁷⁶

7-Kuran'a Göre Bilgi Teorisi⁷⁷

8-Kuran'a Göre Münazara Metodu⁷⁸

9-Memleketimizde İlim ve Din Anlayışı Üzerine⁷⁹

10-Kurban ve Felsefesi⁸⁰

11-İslam'da Özgeciler⁸¹

12-Manevi Çöküntümüzün Sebepleri⁸²

13-Mantıktaki Kıyasın Dördüncü Şekli⁸³

14-Gayb⁸⁴

15-Hallac-ı Mansur⁸⁵

⁶⁹ Atay ve Atay Yayıncılık, İstanbul, 2001

⁷⁰ Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1999

⁷¹ AÜİFD, 1959

⁷² Diyanet Dergisi, 1961

⁷³ Okul 4-Yayınevi, Konya ; Özlem Yayınevi, İzmir, 1962

⁷⁴ AÜİFD, 1966

⁷⁵ A.g.e. 1968

⁷⁶ A.g.e. 1968

⁷⁷ A.g.e. 1968

⁷⁸ A.g.e. 1969

⁷⁹ A.g.e. 1969

⁸⁰ A.g.e. 1969

⁸¹ AÜİF Albümü, Kürsü, 1949-1969

⁸² A.g.e. 1969-1970

⁸³ AÜİFD, 1970

⁸⁴ Diyanet Dergisi, Mart-Nisan, 1969

- 16-Hamdele⁸⁶
17-Hidayet⁸⁷
18-Hatim⁸⁸
19-Kuran ve Hadis'te Aile Planlaması⁸⁹
20-Allah'ın Halifesi İnsan⁹⁰
21-Tanzim el-Usre Kema Verede fi'l Kuran ve's Sünnâ⁹¹
22-İman ve Dini Sorulara Cevaplar⁹²
23-Gençlik Sorunu Üzerine⁹³
24-İslam'ın Evrensel İlkeleri⁹⁴
25-Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi⁹⁵
26-İbadet ve İhlas⁹⁶
27-Farabi'nin Yaratılış Nazariyesi⁹⁷
28-Sahur Vakti⁹⁸
29-Modern İlim ve Kuran-ı Kerim İlişkisinde Metod⁹⁹
30-Dünya İslam Kızılayı¹⁰⁰
31-İslam Filozoflarında İlimlerin Tasnifi¹⁰¹
32-İslam'da Hayır¹⁰²
33-Medreselerin Gerilemesi¹⁰³
34-El-İslam fi'z Zaman ve'l Mekan, El-Müslim¹⁰⁴
35-Medreselerin Islahatı¹⁰⁵
36-Fatih Süleymaniye Medreseleri Program ve İcazetnameler¹⁰⁶

⁸⁵ Türk Ansiklopedisi. 1970

⁸⁶ A.g.e. 1970

⁸⁷ A.g.e. 1970

⁸⁸ A.g.e. 1970

⁸⁹ AÜİFD , 1972

⁹⁰ A.g.e. 1972

⁹¹ İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisinde Arapça, 1973 ; El-İslam ve Tanzimu'l Validiyye kitabında Arapça, Beyrut - 1973; İslam and Family Planning kitabında İngilizce, Beyrut - 1974.

⁹² Ankara Üniversitesi Haftası Kitabı, 1974

⁹³ Diyanet Gazetesi, Haziran-Temmuz 1974

⁹⁴ İslam İlimleri Dergisi, İ.F. Dergisi, 1975

⁹⁵ Tercüman Gazetesi, 18 Eylül 1976

⁹⁶ Tercüman Gazetesi, 18 Eylül 1976

⁹⁷ Diyanet Dergisi, S.3, 1977

⁹⁸ İ.Ü.E.F. İstanbul T. Ens. Der. 1979

⁹⁹ Diyanet Dergisi, 1979

¹⁰⁰ AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi Ankara, 1980

¹⁰¹ A.g.e.

¹⁰² A.g.e.

¹⁰³ AÜİFD , cilt XXIV, 1981

¹⁰⁴ Kuveyt, 1981

¹⁰⁵ AÜİFD , cilt XXV, 1981

- 37-Es-Sekafetu'l İslamiye, Dirasetu'l İslamiye¹⁰⁷
- 38-Sahur Vaktinin Tayin ve Tespiti¹⁰⁸
- 39-Havle'l İslam fi'z Zaman ve'l Mekan, El-Müslim el Muasır¹⁰⁹
- 40-Mevkifu Fahri Razi mine'l Kelam¹¹⁰
- 41-Mahiyet ve Varlık Ayırımı¹¹¹
- 42-Din Kolaylıktır¹¹²
- 43-Dirase Mukarenet Beyne Şurrahi'l Muhassal ve Mevkifu Fahreddin Razi min İlmi'l Kelam¹¹³
- 44-Kuran-ı Kerim ve Kudsiyet, I¹¹⁴
- 45-Kuran-ı Kerim ve Kudsiyet, II¹¹⁵
- 46-Kuran-ı Kerim ve Kudsiyet, III¹¹⁶
- 47-Ed-Dinu'l İslami ve'l Muctemau'l Mütetavvir¹¹⁷
- 48-Kuran ve Temizlik¹¹⁸
- 49-Müslümanlarda Şüphecilik¹¹⁹
- 50-İlmi Bir Tenkit Örneği Olarak İbn Kemal Paşa'nın Muhyiddin İbn Arabi Hakkındaki Fetvası¹²⁰
- 51-Din ve Anlayış¹²¹
- 52-İbadet ve Çeşitleri¹²²
- 53-Farz Namazlarının Vakitleri¹²³
- 54-İlim, İman, Amel Birliği¹²⁴
- 55-İslama Göre Çalışma ve Aile Planlaması¹²⁵
- 56-Kuran'ı Yeniden Anlama ve İctihad¹²⁶

¹⁰⁶ Vakıflar Dergisi, 13, 1981

¹⁰⁷ Bağdat, 1982

¹⁰⁸ AÜİFD , Ankara, 1982

¹⁰⁹ Kuveyt, 1983

¹¹⁰ AÜİFD , 3, Kayseri, 1986

¹¹¹ Uluslararası İbn-i Sina Sempozyumu, Ankara, 1983

¹¹² Türk İnşa Dergisi, 16, Ankara, 1983 ; İ.F. Dergisi, 3, Kayseri, 1986

¹¹³ İ.F. Dergisi, Ankara, 1983

¹¹⁴ Türk İnşa Dergisi, S. 30, 1984

¹¹⁵ A.g.e. S. 31, 1984

¹¹⁶ A.g.e. S. 32, 1984

¹¹⁷ Er-Risaletu'l İslamiye, S.166, 167, Bağdat, 1984

¹¹⁸ AÜİFD , Ankara, 1985

¹¹⁹ A.g.e. 1986

¹²⁰ Şeyhulislam İbn-i Kemal Sempozyumu, Ankara, 1986

¹²¹ Türk İnşa Dergisi, S. 35, 1984

¹²² A.g.e. S. 36, 37, 1984

¹²³ A.g.e. S. 38, 1985

¹²⁴ A.g.e. S. 41, 1985

¹²⁵ A.g.e. S. 43, 44, 1985

- 57-Haram ve Helali Anlama¹²⁷
- 58-Sünneti Anlama¹²⁸
- 59-İmam Azam Ebu Hanife'nin Dini Nezaketi¹²⁹
- 60-İslamiyet'te Genel Esas ve Hükümler¹³⁰
- 61-Musa b. Meymun'un Delaletu'l Hairin adlı eserine göre İslam İlm-i Kelamını Anlayış¹³¹
- 62-Dans Quelle Mesure Maimonide Connaissait it Latheologie Islamique Delivrance et Fidelite Maimonide¹³²
- 63-Bilgi Teorisi (İlmin İmkamı)¹³³
- 64-Al Mebadi ve'l Faaliyyat al Haddama bi'l İslam ve Tedarukuha¹³⁴
- 65-Dialogue and Relations Among Religions¹³⁵
- 66-İbni Sina'da Vacibu'l Vücut ve Mümkünü'l Vücut¹³⁶
- 67-Milletin Saadeti Milletın İradesinin Eğitime Bağlıdır¹³⁷
- 68-Dinde Mantıklılık¹³⁸
- 69-İki Konu İki Kongre¹³⁹
- 70-La Position d'al- Ghazali sur L'ilm al-Kalam, par Hüseyin Atay¹⁴⁰
- 71-Kuranın Anlaşılmasına Ait İlkeler¹⁴¹
- 72-İslamı Anlama ve Anlatma Metodu¹⁴²
- 73-Müslüman'ın Günlüğü, I¹⁴³
- 74-İslami Bilginin Dünü, Bugünü, Yarını¹⁴⁴
- 75-Hadislere Göre Kuran Okuma¹⁴⁵
- 76-İslam Medeniyetinin Çöküş Sebepleri¹⁴⁶

¹²⁶ Töre Dergisi, S. 164, 165, 1985

¹²⁷ Türk İnşa Dergisi, S. 52, 53, 1986

¹²⁸ A.g.e. S. 47, 50, 1986

¹²⁹ A.g.e. S. 54, 1986

¹³⁰ A.g.e. S. 57, 1986

¹³¹ İslami Araştırmalar Dergisi I, Ankara, 1986

¹³² Unesco et Editions Eres, Paris, 1986

¹³³ Ankara, 1987

¹³⁴ Er-Risalu'tu'l İslamiyye, 205/41-53 (13), Bağdat, 1987

¹³⁵ Secretaritus pro non-Christians, p. 283-288, Roma - 1987

¹³⁶ İbni Sina, 108-116 (9), Ankara İli Kutlama Komitesi, 1987

¹³⁷ İslami Araştırmalar Dergisi, S. 5, Ankara, 1987

¹³⁸ İ.F. Dergisi, 1993

¹³⁹ İslami Araştırmalar, Sayı: 4,5 Ankara, 1987

¹⁴⁰ Laraison et la Miracle, Unesco, Paris, 1987

¹⁴¹ Ege Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 1993.

¹⁴² I. Din Şurası, I/287-303, 1995

¹⁴³ AÜİFD , cilt XXXV, S. 1-59, 1996

¹⁴⁴ Büyük Anadolu Vakfı, Ocak, 1996

¹⁴⁵ AÜİFD , 36, 1-14, 1997

77-Semantik¹⁴⁷

78-Nefis¹⁴⁸

79-İslam Medeniyetinin Çöküş Sebepleri¹⁴⁹

80-İslam Medeniyetinin Doğuşu, Batışı ve Yeniden Doğması¹⁵⁰

81-Akıl ve Vahiy¹⁵¹

82-Bugünkü İslami Din Anlayışımızın Kalkınmamıza Etkisi¹⁵²

V.IV. Tercümeleri

1-Kuran-ı Kerim ve Türkçe Anlamı¹⁵³

2-Çağımızın İslam Felsefesi Anlayışı¹⁵⁴

3-İslam Hukuku Felsefesi¹⁵⁵

4-Farabi'nin 3 Eseri¹⁵⁶

5-Vahdet-i Vücut I¹⁵⁷

6-Vahdet-i Vücut II¹⁵⁸

7-Vahdet-i Vücut III¹⁵⁹

8-Kelama Giriş¹⁶⁰

9-Kuran, Türkçe Çeviri¹⁶¹

V.V. Edisyon Kritikleri

1-El-İktisat fi'l İtikat, Gazzali¹⁶²

2-Delaletu'l Hairin, Musa Bin Meymun¹⁶³

3-El-Muhassal, Fahreddin Razi¹⁶⁴

4-Tebrısatu'l Edille, Ebu'l Muin Neseî¹⁶⁵

¹⁴⁶ II. Kutlu Doğum Haftası, 1997

¹⁴⁷ Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, III, 141, 1996

¹⁴⁸ AÜİFD , 1-58, 1998

¹⁴⁹ İSAM Kutlu Doğum İlmi Toplantısı, 1997

¹⁵⁰ AÜİFD , 1998

¹⁵¹ II. Din Şurası, 1998

¹⁵² Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, S. 322, 1998

¹⁵³ Hüseyin Atay, (Doç. Dr. Yaşar Kutluay ile birlikte), D.İ.B. 1961, 1987

¹⁵⁴ M. Mahdi'den, İ.F. Dergisi, 1973

¹⁵⁵ Abdulvahap Hallaf'dan, İlahiyat Fakültesi, 1973

¹⁵⁶ İlahiyat Fakültesi, 1974 ; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001

¹⁵⁷ İslam Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1975

¹⁵⁸ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1975

¹⁵⁹ İslam İlimleri Dergisi, 1975

¹⁶⁰ (Fahreddin Razi'nin el Muhassal adlı eserinin çevirisi) İ.F. Ankara, 1978

¹⁶¹ Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1998

¹⁶² Arapça Edisyon Kritik, (Dr.İ.A.Çubukçu ile), İ. F. Dergisi, 1961

¹⁶³ Arapça Edisyon Kritik, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1975

¹⁶⁴ Mısır, 1991

¹⁶⁵ I.Cilt. 1993

5-Er Risaletu's Sahuriyye, Mevlana Muhammed Kutbuddin İzniki¹⁶⁶

6-Tebrısatu'l Edille, Ebu'l Muin Nesefi¹⁶⁷

V.VI. Tanıtma Yazıları

1-El-Felsefetu'l Kuraniye, Abbas Mahmud Akkad¹⁶⁸

2-El-Felsefetu'l Arabiyye, Halil Cer - Hanna Fahuri¹⁶⁹

3-The Quran Papyri from Aphrodito in The Oriental Institute, Dr Nabia Abbot¹⁷⁰

4-Studies in Arabic Papyri Historical Texts, Dr Nabia Abbot¹⁷¹

5-The Rise of the North Arabic Script, Dr Nabia Abbot¹⁷²

6-Studies in Arabic Literary Papyri, Dr Nabia Abbot¹⁷³

7-Kitabu'l Huruf, Prof. Muhsin Mahdi¹⁷⁴

8-A. R.Studies on the Civilisation of İslam, Gibb¹⁷⁵

9-Mevsuatu'l Hadis'in Nebevi, Zekât Hadisleri, Abdulmelik Kadı, KFUPM¹⁷⁶

Biyografisini, bir akademisyen olarak dini ilimler sahasında verdiği eserlerini ve yaptığı çalışmalarını göz önüne serdiğimiz Atay'ın, genel olarak dine yaklaşımına, çalışmalarının bundan sonraki birinci bölümünde temas edilecektir.

¹⁶⁶ Ankara, 2008

¹⁶⁷ Ankara, II. Cilt, 2008

¹⁶⁸ İ.F. Dergisi, 1958

¹⁶⁹ Diyanet İşleri Dergisi, 1961

¹⁷⁰ İ.F. Dergisi, 1967

¹⁷¹ A.g.e. 1967

¹⁷² A.g.e. 1967

¹⁷³ İ.F. Dergisi, 1968

¹⁷⁴ A.g.e. 1969

¹⁷⁵ İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1971

¹⁷⁶ İslami Araştırmalar Dergisi, II, 1986

I. BÖLÜM

HÜSEYİN ATAY'IN DİNE YAKLAŞIMI

I. ATAY'A GÖRE DİN

Düşünmek nasıl insanın fitratında var olan bir özellik ise, inanmak ta onun tabiatında var olan bir özelliktir. Bu özelliğinden dolayı beşeri tecrübenin en vazgeçilmez fenomenlerinden birisi de “din”dir.¹⁷⁷

Dinin ne olduğunun açık ve seçik olarak dile getirilmesi oldukça zordur. Çünkü bir yönüyle de inanç işi olan din hakkında, insanların inançları ve buna bağlı olarak ta davranışları birçok farklılıklar arz ettiğinden dolayı, herkesin benimseyebileceği bir tanıma ulaşmak mümkün değildir.

Atay, din'i, tarihin bütün dönemlerinde, bütün toplumlarda karşılaşılan bir gerçeklik ve insanı tümüyle kuşatan, düşünce ve davranışlarında etkili olan bir olgu olarak kabul eder. İnsan benliğinde bulunan üstün bir varlığa veya kudrete inanma, bağlanma ihtiyacının bir sonucu olarak, insanda din duygusunun oluştuğunu, bu duygunun insana güven verdiğini ve yol gösterdiğini belirtir.¹⁷⁸ Atay'ın bu ifadelerinden, dinden uzak veya dinden bağımsız bir insan veya toplumun kendisini güvende hissetmeyeceğini, onu mutluluğa götüren yolu bulamayacağını anlamak mümkündür. Yani ona göre, insanın olduğu yerde din mutlaka vardır ve olmalıdır.

Acaba Atay, insanlık için elzem olduğunu söylediği “din” kelimesine, hangi anlamı yüklemektedir? Dine kapsamlı bir tanım yapabilmek için, kelimenin kökenini ve içerdiği anlamları bilmek gerekir.

I.I. Dinin Kelime Anlamı

Tarihte “din” teriminin çeşitli dillerde kullanıldığı, Arami-İbrani dilinden Arapça'ya geçtiği veya Farsça “daena” kelimesiyle İranlılardan Araplara geçtiği iddia edilmektedir. Bir kısım dilciler ise kelimenin öz olarak Arapça olduğunu, “örf ve adet” anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. İslam öncesi Türklerde “nefis bilgisi”, “nefis terbiyesi”, anlamlarında “den”, “tin”, “ten”; Oğuz'larda ise “insan terbiyesinin özü” anlamında “din” kelimeleriyle

¹⁷⁷ Erdem, Hüsamettin, Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti, s. 21, Hü-Er Yayınları, Konya, 1997

¹⁷⁸ Atay, Hüseyin, Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 9, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1999 ; Tümer, Günay, “Din”, İslam Ansiklopedisi, (Komisyon), IX/318, Türkiye Diyanet Vakfı, Divantaş Neşriyat, İstanbul, 1994 ; Demirci, Kürşat, “Din”, İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, (Komisyon), I/413, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997

kullanılmıştır. Batı dünyasında ise “din” terimi yerine, “religin” veya “relegere” kelimesinden gelen “religion” kelimesi, “büyük saygı”, “hürmet edilen”, “bir şeyi vazife edinmek”, “uluhiyete karşı görevi özenle ifa etmek” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁷⁹

Aslı Arapça’da “deyn” kökünden gelip dilimize aynen geçen “din” kelimesi, lügatlerde: İslam, tevhid, taat, örf ve adet, bağlılık, hesap, hâkimiyet, saltanat, hüküm ve ferman, itaat, kanun, inanç, yol, gidişat, şeriat, vera ve takva, hal, kaza, isyan etmek, ram olmak, ceza, mükâfat, millet vb. gibi oldukça geniş bir anlam alanına sahiptir.¹⁸⁰

İslam dininin temel kaynağı Kur’an’da yüzden fazla ayette geçen “din” kelimesi,¹⁸¹ yukarıda verilen lügat anlamları yanında, her türlü tapınma içeren inançlar için de kullanılmıştır.¹⁸²

Atay’a göre de “Din” kelimesi, aslı Arapça olup, oradan dilimize olduğu gibi geçmiştir. Şu manalarda kullanılmaktadır: Malik olmak, hükmetmek, hesaba çekmek, cezalandırmak, itaat etmek, boyun eğmek, ibadet etmek, inanmak, adet ve itiyat edinmek, insanın takip ettiği yol, uyduğu kanun vs. gibi.¹⁸³

Atay, “din” kelimesinin Kur’an’da altı tür manada kullanıldığını ifade eder ve bunların: “hüküm, ceza verme” (günü)¹⁸⁴ ; “ahiret ve kıyamet” (günü)¹⁸⁵ ; “kanun”¹⁸⁶ ; “kainat nizamı”¹⁸⁷ ; “din”¹⁸⁸ ; “itaat, bağlılık, dindarlık” anlamlarına¹⁸⁹ geldiğini belirtir.

“Din” denilince ne anlaşılması gerektiği, dinin terim anlamı verilmekle mümkün olabilecektir.

I.II. Dinin Terim Anlamı

İstilahta “din” kavramına dair birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar, tanımı yapan kişinin dini anlayışına, dünya görüşü ve inanç yönünden durduğu yere, problemin giriftliğine göre farklılık arz etmektedir. Hatta öyle ki, tanımlanmaya çalışılan dinin dünya üzerinde bir tek olmamasından, kaynakları, mahiyetleri, amaçları, değerleri ve ortaya koymuş oldukları dünya görüşleri farklı olduğundan, din adını almanın ötesinde pek ortak bir tarafları da

¹⁷⁹ Tümer, G. , “Din”, DİA, IX/312 ; Erdem, H. , Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti , s. 22

¹⁸⁰ Geniş bilgi için bkz. Erdem, H. A.g.e. , s. 22 ; Demirci, Kürşat, “Din”, İİGYA, I/407

¹⁸¹ Tümer, G. , “Din”, DİA, IX/312

¹⁸² Erdem, H. , A.g.e. , s. 23

¹⁸³ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur’an’ın Reddettiği Dinler, s. 20-27 ; Erdem, H. , A.g.e. , s. 22 ; Demirci, Kürşat, “Din”, İİGYA, I/407

¹⁸⁴ Kur’an’ı Kerim, Fatiha, 3.

¹⁸⁵ Kur’an’ı Kerim, İnfitar, 14, 27.

¹⁸⁶ Kur’an’ı Kerim, Yusuf, 76

¹⁸⁷ Kur’an’ı Kerim, Tövbe, 36

¹⁸⁸ Kur’an’ı Kerim, Nasr, 2

¹⁸⁹ Kur’an’ı Kerim, Bakara, 256

bulunmamaktadır.¹⁹⁰ Sözelimi, sosyolog Emile Durkheim'e göre din, "kutsal varlıkla ilgili inanç ve amellerin dayanışmasından meydana gelen toplu bir sistem ve bu sisteme bağlananları manevi bir birlik haline getiren birleştirici fenomen" diye tarif edilirken¹⁹¹, Müslüman din bilginleri, dinin tanımına ilahi kaynaklı oluşunu da almışlardır.

F. Schleiermacher'e göre din, "insanın kainat karşısında duyduğu acz ve hayranlık; mutlak itaat duygusu"¹⁹² şeklinde tanımlanmıştır.

"Din; kişinin Tanrı, insan ve diğer varlıklarla münasebetini düzenleyen ve hayatına yön veren kurallar bütününe verilen addır."¹⁹³ Bu tanımın, özel bir dine ait olmaması, düzenleyicinin ve kanunları koyanın kimliğinden söz etmemesi yönüyle, bir belirsizlik içerdiği söylenebilir.

"Akıl sahiplerine hakikatin gayesini bildiren, onları kendi istek ve iradeleriyle Resulünün bildirdiği şekilde, hal ve istikbalde salah ve felaha, kemale sevk eden maddi ve manevi bütün ihtiyaçlarını temin eden ilahi bir kanunlar manzumesidir."¹⁹⁴ Bu tanım, İslam dininin din anlayışını en güzel şekilde tavsif eden bir tanım olarak nitelenebilir.

Ülkemizin önemli din felsefecisi olan Mehmet Aydın'ın din tanımı ise şöyledir: "Din, ferdi ve sosyal yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, insanlara bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. O bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır. Müteal ve kutsal bir yaratıcıya isteyerek bağlanma, teslim olma, O'nun iradesine tabi olmadır. Birtakım şeyleri duyma, onlara inanma, ve onlara göre birtakım iradi faaliyetlerde bulunma meselesidir".¹⁹⁵

Görüldüğü üzere bu tanımlardan her biri, başta da söylendiği gibi tanımı yapanın inancına, bakış açısına, dünya görüşüne, hatta mesleki ihtisas alanına göre değişmektedir.

Atay da, dinin genellikle herkesçe kabul edilmiş bir tarifinin olmadığını, bu konuda genel geçer bir tanıma ulaşmanın zorluğunu ifade etmiştir.¹⁹⁶ Ona göre, Kur'an'ı Kerim, din kelimesini batıl dinleri de ifade edecek şekilde kullanmıştır. Din'in terim anlamı; din mef'ul aldığı zaman, "hükmetmek", "lam" edatı ile mef'ul aldığı anda "itaat etmek", "boyun eğmek", "b" edatı ile mef'ul aldığı anda "itikat etmek" anlamlarına gelmektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Tümer, G. , "Din", DİA, IX/313 ; Erdem, H. A.g.e. , s. 24

¹⁹¹ Demirci, K. , "Din", İİGYA, I/410 ; Erdem, H. A.g.e. , s. 25

¹⁹² Erdem, H. A.g.e. , s. 25

¹⁹³ Demirci, K. , "Din", İİGYA, I/407 ; Tümer, G. , "Din", DİA, IX/315

¹⁹⁴ Erdem, Hüsameddin, Bazı Felsefe Meseleleri, s. 146, Hü-Er Yayınları, Konya, 1999

¹⁹⁵ Aydın, Mehmet S., Din Felsefesi, s. 5, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1992

¹⁹⁶ Atay, H. , Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 31

¹⁹⁷ Atay, H. , A.g.e. , s. 20

Atay, dinin terim anlamı olarak “kendisi ile Allah’a kulluk edilen kanunun adı”¹⁹⁸ ve “Akıl sahiplerini kendi istekleriyle dünyada iyiliğe, ahirette kurtuluşa götüren, Allah’ın koyduğu bir kanundur” şeklindeki tanımlamaları, Kelam ilminde kabul gören, semavi dinlere mahsus en kuşatıcı bir tanım olarak değerlendirmiştir.¹⁹⁹

Acaba dinin varlığı ve ortaya çıkışı ne zaman, nasıl ve hangi ihtiyaçtan dolayıdır? Atay, dinin varlığı ve tezahürü konusunda neler söylemektedir? İlk bu soruların yanıtlarını aramak gerektiği düşüncesindeyiz.

I.III. Dinin Varlığı ve Tezahürü

Dinin, insanlığın atası olarak bildirdiği Hz. Adem, aynı zamanda dinin de ilk temsilcisi²⁰⁰ olarak kabul edilecek olursa, dinin varlığı ilk insandan başlamıştır²⁰¹ ve bu güne kadar gelen bütün insan topluluklarında etkili olmuştur. Bu güne baktığımızda, gerçekten de din, bütün toplumlarda karşılaşılan bir gerçeklik ve insanı tümüyle kuşatan, düşünce ve davranışlarında etkili olan bir olgudur.²⁰² İnsanoğlu, tarihin her döneminde, kendisinden daha üstün, daha güçlü kabul ettiği bir veya birçok kudrete bağlanma, inanma ihtiyacını, gerek korkuyla, gerek vahyin aydınlığıyla hissetmiştir.²⁰³ İşte insanın benliğinde var olan bu bağlanma ve inanma ihtiyacını en iyi karşılayan, ona ruhi ve sosyal hayatında güven verip yol gösteren, din müessesesidir.²⁰⁴

İnsandaki din duygusunun tezahürü, psiko-sosyal açıdan bu şekilde izah edilse de, İslam inancına göre ilk insanla birlikte ilahi dinin varlığı, insana yaratıcı Tanrı’nın rahmeti ve yardımı olarak nitelendirilmektedir.²⁰⁵

Tarihi antropoloji, hiçbir insan toplumunun dinden yoksun olduğunu ileri sürmemektedir.²⁰⁶ Ne var ki, her insan toplumu, insanoğlunun kendi varlığı ile eş olan bu dini durumu, zaman ve mekân ile doğup büyüdüğü çevrenin şartlarına göre değişik suretlerde ifade ve tatbik etmiştir.²⁰⁷ Tarihte ve bugün, dünyada çeşitli dinlerin varlığının en temel sebebi burada yatmaktadır.

¹⁹⁸ Atay, H. , A.g.e. s. 26

¹⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 35 ; Erdem, H. , Bazı Felsefe Meseleleri, s.146

²⁰⁰ Erdem, H. , Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti, s. 250

²⁰¹ Demirci, K. , “Din”, İİGYA, I/406

²⁰² Tümer, G. , “Din”, DİA, IX/318 ; Demirci, K. , “Din”, İİGYA, I/413

²⁰³ Dalkılıç, Bayram, Bertrand Russel Yirminci Yüzyılda bir Ateist Düşünür, s. 100, Kendözü Yayınları, Konya, 2000

²⁰⁴ Demirci, K. , “Din”, İİGYA, I/409

²⁰⁵ Kur’an-ı Kerim, Enbiya, 107

²⁰⁶ Atay, H. , Kur’an’ın Reddettiği Dinler, s. 9

²⁰⁷ Arslan, Ahmet, Felsefeye Giriş, s. 222, Vadi Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1994 ; Demirci, K. , “Din”, İİGYA, I/411

Atay, düşünmeyi ve inanmayı insanın fitratında var olan özelliklerden bazıları olarak tespit ettikten sonra, insandaki inanma özelliğinin bir sonucu olarak “din” duygusu ve din fenomeninin insanla birlikte ortaya çıktığını öne sürer.²⁰⁸

Atay’a göre, dinin varlığı iki şekilde tezahür etmektedir. Birincisi, dinin sosyal bir müessese oluşudur. İkincisi ise metafiziki ve gerçek varlığıdır.

“Sosyal bir müessese olarak din, toplumun fertlerini birbirine bağlar. İnsanların içinde olan mukaddes manevi değer duygusunu en iyi şekilde işleyerek, aralarında ortak ruhi ve manevi bir sistem oluşturur. Din bunu bireysel ve toplumsal ibadetler ile merasimleri kullanarak yapar. İnsanların sevinçli anlarında onları merasimlerde birleştirerek mutluluklarının artmasını, üzüntülü anlarında adeta üzüntünün topluluğa dağılarak azalmasını sağlar. İnsanın iç âleminin yapısını kurar ve onu güçlendirir. Dinin sosyal bir müessese olmasını inkâr edip onu kaldırmaya ve yıkmaya şimdiye kadar kimsenin gücü yetmemiştir.”²⁰⁹

“Dinin ikinci varlığı, metafiziki yanı, gerçek varlığıdır ve bu fertle ilgilidir. İnsan düşünen, elde ettiği bilgilerden başka bilgilere ulaşan bir varlıktır. Bu bilgilerine dayanarak aynı zamanda o, bilgisi ve tecrübesi ile dünyadaki ertesi gün ve günler olan yakın yarınını düşünerek plan yapabilmekte, tedbir alabilmektedir. İnsan, yakın yarına bugünkü bilgisi, planı ve imkânları ile gitmektedir. Ama insanın bir de uzak yarını vardır ki bu, ölümden sonraki hayatıdır. Dünyanın yarınına benzemeyen ölümden sonraki yarına, varlık değiştirerek, bugünkü varlığı burada bırakarak, plansız, imkânsız ve bilgisiz bir şekilde gitmektedir.”

Atay, dinin insan hayatındaki varlığına mantıki bir zemin hazırlarken şöyle devam etmektedir. “Yakın yarınını düşünen insan, uzak yarınını da düşünmek zorunda kalmıştır. Çünkü varlığın tadını bir kere tattıktan sonra, ölümlle yok olmayı kabullenememekte, bunu hiç istememektedir. Bir dakika önce aynı hayatı ve şartları yaşayan, konuşan arkadaşı, bir dakika sonra ölümlle öteki hayata göçüyor. Kendisiyle ilişkiyi kesiyor, ondan haber alınamıyor. İnsanın en büyük ıstırabı budur. O halde insan uzak yarınını düşünmeden edemez. Düşünen insan, yaşadığı dünyanın bir düzeni olduğundan şüphe etmiyor. Düzenin nizamın olduğu yerde bir düzenleyicinin varlığına hükmedip, Allah’a ve O’nun verdiği gaybi bilgilere inanarak dünyadaki eylemlerine yeni bir yön veriyor. İşte burada ortaya çıkan durum, dinin fertle ilgili gerçek varlığıdır. Gerçek şu ki, insanoğlu düşünme kabiliyetini yitirmedikçe din var olacaktır ve onunla irtibatını kesmeyecektir. Çünkü din, insanın uzak yarınını, yani ölümden sonraki hayatını, bugünkü, yani bu dünyadaki hayatına dayandırarak teminat

²⁰⁸ Atay, H. , Kur’an’ın Reddedtiği Dinler, s. 9 ; Erdem, H. , Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti, s. 21

²⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur’an’ın Reddedtiği Dinler, s.10

altına almaktadır. İnsana da bu durumda dini öğrenmek ve onunla hayatını düzenlemek düşmektedir.”²¹⁰

Atay, uzak yarınını düşünen insanın, orada kendisini emniyete almak istemesinin bir sonucu olarak dinin insan hayatında ortaya çıktığını söylüyor. Ama ona göre insan, inanacağı, dayanacağı dinde isabet edememe durumuyla da karşı karşıyadır. Atay’a göre gerçek din, Allah’ın insanlığa son din olarak gönderdiği İslam dinidir, onun kitabı Kur’an’dır.²¹¹

Din denilen fenomenin daha iyi anlaşılabilmesi için nelerden bahsettiği, içerisinde hangi unsurları barındırdığı da açıklanması gereken hususlardandır.

I.IV. Dinin Mahiyeti ve Unsurları

Din tanımlarında az çok dinin mahiyeti ve unsurlarına ait ipuçları göze çarpsa da, dinlerin çeşitlilik arz etmesi, onların mahiyetleri ve unsurları açısından kesin bir tespitle bulunulmasını zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı genel bir dinden değil de, çeşitli dini inançları konu edinen çeşitli dinlerden bahsedilmesi daha doğru olacaktır.²¹² Ama yine de bütün dinlerde ortak olarak bulunan birtakım kavram ve unsurlardan söz edilebilmektedir.

Birincisi, bütün dinlerde üstün bir varlık inancı²¹³ ve o varlığa karşı yapılması gereken görev ve sorumlulukların varlığı kesindir.²¹⁴ Dinlerin çıkış noktalarına ve kaynaklarına göre bu üstün varlık veya varlıklar, dinin kutsal kabul edilerek “Tanrı” kavramıyla ifade edilmiş, ama bu kavramın içi, dinden dine değişen totem, put, ay, güneş, yıldız, Allah vb. varlıklarla doldurulmuştur. Kimi dinlerde Tanrı, ulaşılmaz güç bir varlık olarak görülüp araçlar tahsis edilmiş, kimi dinlerde de Tanrı, çeşitli şekillerde sembolize edilerek put şeklinde somutlaştırılmıştır. Dinlerdeki Tanrı veya Tanrı’larla ilgili inanılması gereken hususlar, onların inanç yönünü ve esaslarını oluşturmaktadır.²¹⁵

İkincisi, Tanrı ya da Tanrı’lara karşı yapılması gereken görev ve sorumluluklar, “ibadet”, “ayin” veya “tapınma” kavramlarıyla nitelenmiş, ancak ayin, ibadet ve tapınma şekilleri, dinlere göre farklı şekillerde tezahür etmiştir. Ayrıca dinlerin, mensuplarının diğer insanlara karşı yapılmasını istedikleri birtakım davranışlar da vardır. Bütün bunlar, o din ya da dinlerin ibadet veya amel esaslarıdır. Dinlerin mahiyeti ve unsurları içerisinde bulunan şeylere kutsallık atfedildiği de unutulmamalıdır.

²¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 11-19

²¹¹ Atay, H. , A.g.e. s. 34

²¹² Aydın, M. S. , A.g.e. , s. 6

²¹³ Erdem, H. , Bazı Felsefe Meseleleri, s. 144 ; Tümer, G. , “Din”, DİA, IX/315

²¹⁴ Çağ Ansiklopedisi, “İbadet”, İİGYA, II/330

²¹⁵ Tümer, G. , “Din”, DİA, IX/316 , 317 ; Harman, Ömer Faruk, “İman”, İİGYA, II/392

Dinler birbirlerinden; mahiyet, Tanrı kavramına verilen anlam, amaç, din adamlarının, ibadet yerlerinin ve şekillerinin, dualarının, ahlak esaslarının, ahiret, kitap, melek, kader ve peygamber inançlarının bulunması yönleriyle farklılıklar arz etmektedir.

Bunlardan, insanlığın son dini olan İslam, bir dinin din olabilmesi için, o dinin ilahi bir kitabının olmasını, dinin konusunun Allah tarafından konulmuş, gönderilmiş olmasını, insanların maddi ve manevi hayatlarında iyi yolu gösterecek, tekâmülüne hizmet ile insanlığın saadetini ve aralarında kardeşlik münasebeti kuracak hükümleri taşımasını, hürriyet, adalet, eşitlik gibi esaslara haiz olmasını şart koşar.²¹⁶ Bu şartların hepsini bünyesinde barındıran dinin, yalnızca İslam olduğunu da kitabı Kur'an'da kanıtlar.²¹⁷

Tarihten günümüze değin dünya üzerinde mevcut olan dinler hakkında yeterli düzeyde malumat sahibi olmak için, onları belli bir tasnifle incelemek gerekir. Atay, tarihte ve bugün yeryüzünde insanların inanıp bağlandığı birçok dinden söz eder. O, bu dinleri değerlendirmeye tabi tutarken kendine özgü bir tasnifi kullanır.

II. DİNLERİN TASNİFİ

Dinler, çeşitli ölçütlere göre tasnife tabi tutulmuşlardır. Bunlar; vahye dayanan-dayanmayan, misyonerliğe yer veren-vermeyen, ahiret kavramına yer veren-vermeyen, kutsal kitabı olan-olmayan, tek Tanrı'lı-çok Tanrı'lı, Tanrı'yı belirli bir şahsiyet olarak gösteren-göstermeyen, kurucusu olan-olmayan, hak-batıl, ilahi olan-ilahi olmayan diye sıralanabilir.²¹⁸

Batı teolojik literatüründe din sınıflamaları genelde üç kavrama dayalı olarak yapılmaktadır;

- 1-Tanrı kavramına göre dinler,
- 2-Sosyolojik-tarihi açıdan dinler,
- 3-Coğrafi-tarihi açıdan dinler.²¹⁹

Tanrı kavramına göre din tasnifi ise;

- 1-Tek Tanrı'lı (ilahi) dinler. (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet)
- 2-Çok Tanrı'lı dinler. (Eski Yunan, Roma ve Mısır dinleri gibi)
- 3-Tanrı'yı belirli bir şahsiyet olarak göstermeyen dinler. (Budizm, Şintoizm gibi Hint-Uzak doğu dinleri)
- 4-Düalist dinler (Zerdüştlük gibi) olarak yapılagelmiştir.²²⁰

²¹⁶ Erdem, H. , Bazı Felsefe Meseleleri, s.145

²¹⁷ Kur'an-ı Kerim, Al-i İmran, 19

²¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Olguner, Fahrettin, "Batıl", İslam Ansiklopedisi, (Komisyon), V/148, Türkiye Diyanet Vakfı, Divantaş Neşriyat, İstanbul, 1994 ; Demirci, K. , "Din", İİGYA, I/413

²¹⁹ Demirci, K. , "Din", İİGYA, I/412

Sosyolojik-tarihi açıdan dinleri J. Wach;

1-Kurucusu olan dinler (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam)

2-Geleneksel dinler (İlkel dinler, Eski Yunan dini) diye sınıflandırmıştır.²²¹

Coğrafi-tarihi açıdan ise dinler;

1-Ortadoğu ve Sami grubu, (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam)

2-Hint grubu, (Hinduizm, Budizm, Caynizm)

3-Çin-Japon grubu (Konfüçyüsçülük, Taoizm, Şintoizm) 4-Afrika-Amerika grubu dinler olarak tasnife tabi tutulmuştur.²²²

İslam bilginlerinin yaptığı hak-batıl din tasnifi, Kur'an'ı Kerim'e dayanmaktadır. Kur'an'da İslam için "dosdoğru din"²²³, "hak din"²²⁴ deyimleri yer almaktadır. İslam dışındaki inançlardan da "din" diye söz edildiğine ve İslam da hak din olarak nitelendirildiğine göre, diğer dinler batıl olmaktadır. Menşenin ilahi olması ve ana kaynağı olan Kur'an'ın orijinal şeklini koruması sebebiyle İslam hak dindir. Diğer dinlerden, insanlar tarafından uydurulan, ilahi vahye dayanmayanlara "batıl dinler", ilahi vahye dayanmakla birlikte, sonradan insanlar tarafından değiştirilen ve aslı bozulan dinlere ise "muharref dinler" denilmektedir.²²⁵ İslami kaynaklarda ayrıca ilahi dinlere "milel", batıl dinlere ise "nihal" de denilmektedir.²²⁶ "Batıl dinler" denilince, ilahi kaynaklı olmayıp, peygamberlerce tebliğ edilmeyen, insanların uydurdukları dinler anlaşılmalıdır.²²⁷

"Batıl" kelimesi Kur'an'da yirmi altı yerde, türevleriyle birlikte otuz altı yerde geçen ve "hak ve hakikatin zıttı", "gerçekten uzak", "temelden yoksun" vb. anlamlarda kullanılan bir terimdir. Hak din olan İslam dışındaki bütün dinler, Kur'an tarafından "Batıl Din" olarak nitelendirilmiştir.²²⁸ Kur'an'da "Batıl" sözcüğü, "Allah'tan başka, kendilerine yalvarılan, tapılan, uydurma tanrıları"²²⁹ zemmetmek için kullanılmıştır.

İlahi vahye dayanmamakla, insan aklının ürünü olduğu açıklığa kavuşan batıl dinlerin ortaya çıkışı, birtakım kişilerin nüfuz ve menfaat sağlamayı hedeflemiş olmalarından, yöneticilerin toplumlarını daha kolay yönetme arzusundan kaynaklanmıştır. Bu dinlerden

²²⁰ Tümer, G. , "Din", DİA, IX/318, 319 ; Demirci, K. , "Din", İİGYA, I/412

²²¹ Tümer, G. , "Din", DİA, IX/319 ; Demirci, K. , "Din", İİGYA, I/412

²²² Demirci, K. , "Din", İİGYA, I/413

²²³ Kur'an-ı Kerim, Rum, 30 ; Tümer, G. , "Din", DİA, IX/318

²²⁴ Kur'an-ı Kerim, Tevbe, 33 ; Tümer, G. , "Din", DİA, IX/318

²²⁵ Tümer, G. , "Din", DİA, IX/318 ; Yazıcı, Seyfettin, Temel Dini Bilgiler, s. 5 , Diyanet Yayınları, No: 301, Ankara, 1994

²²⁶ Demirci, K. , "Din", İİGYA, I/412 ; Tümer, G. , "Din", DİA, IX/318

²²⁷ Olguner, F. , "Batıl", DİA, V/148 ; Yazıcı, S. A.g.e. , s. 5 ; Bilmen, Ö. Nasuhi, Büyük İslam İlmihali, s. 6, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1976

²²⁸ Atar, Fahrettin, "Batıl", İİGYA, I/213 ; Olguner, F. , "Batıl", DİA, V/147

²²⁹ Kur'an'ı Kerim, Hac, 62 ; Lokman, 30

milli hüviyete sahip olanların ise, o milletin menfaatlerini ve çıkarlarını koruma ve yükseltme amacıyla ortaya çıktıkları düşüncesini akla getirmektedir.²³⁰ Bu açılardan bakıldığında, bu dinlerin insanlığın tümü için saadet getirmesi muhal olmakla, evrensel ölçüde insanlığın mutluluğunu hedefleyen Kur'an tarafından eleştirilmelerinin nedeni daha iyi anlaşılmaktadır.

Batıl dinlerin her birinin kendine ait özellikleri olduğundan, onların ortak özelliklerinden bahsetmek zordur. Ama yine de bu dinlerin ilahi vahye dayanmadıkları, ilahi kitaplarının bulunmayışı, Allah tarafından görevlendirilmiş peygamberlerin bulunmayışı, birçoğunda ahiret ve melek inancının olmayışı, ilahi dinlerdeki gibi tek bir Tanrı inancının bulunmayışı, akla ve maslahata uygun olmayışları ve bütün insanlığa dünya ve ahiret saadeti sağlayacak kapasitede bulunmayışları onların ortak özelliklerinden sayılabilir.²³¹

Atay, din tasnifi konusunda: “Acaba bütün dinler insanlara aynı şeyi mi vermektedirler? Bu dinlerin kaynakları, mahiyetleri, esasları ve amaçları nelerdir? sorularına cevap aramakla işe başlar. O, Kur'an'ı esas alan biri olarak, bir din tasnifi yapar ve bu tasnifle dinleri inceler. Atay'ın dinleri tasnifi “Kur'an'ın Reddettiği dinler” ve “Kur'an dini” olmak üzere iki ana başlıktadır. O, İşe Kur'an'ın reddettiği dinlerden başlayarak onların eksik, yanlış ve tutarsız yönlerini ortaya koymaya çalışır. Nihai olarak ise son din olan İslam hakkındaki değerlendirmelerine; onun nasıl anlaşıldığına, nasıl anlaşılması gerektiğine ve kendisinin onu nasıl anladığına dair açıklamalarda bulunur. Onu özgün kılan da bu yaklaşımdır.

Çalışmamızda Atay'ın din tasnifini esas alarak konuyu incelemenin daha yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

II.I. Kur'an'ın Reddettiği Dinler

Atay Kur'an'ın reddettiği dinleri, “Kur'an'da adı geçmeyen dinler” ve “Kur'an'da adı geçen dinler” olarak iki bölümde inceler. Bunları batıl, muharref ve insanın bugünüyle, yakın ve uzak yarınını kurtaramayacak dinler olarak ortaya koyar.²³²

II.I.I. Kur'an'da Adı Geçmeyen Dinler

Atay'a göre Kur'an-ı Kerim, nazil olduğu bölgeye yakın olan dinleri ismen zikretmiş ve onların reddedilmesi gereken inanç, amel ve davranışlarını tenkit etmiştir. Uzakdoğu ve diğer bölgelerdeki dinleri zikretmeye gerek görmemiştir. Çünkü aynı yanlışlar onlarda da varsa, onların tenkidi de kendiliğinden yapılmış olacaktır. Bununla Kur'an'ın amacı, Allah-insan ilişkisindeki yanlışları düzeltmek, Allah'ı ve insanı gereği gibi tanıtır, insanların ona

²³⁰ Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 6

²³¹ Geniş bilgi için bkz. Tümer, G. , “Din”, DİA, IX/318, 319 ; Bilmen, Ö. N. A.g.e. , s. 6

²³² Atay, H. , Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 39

göre davranmalarını sağlamaktır.²³³ Kur'an daha çok isimler ve mekânlar değil, olgular ve anlayışlar üzerinde durmaktadır.

Kur'an'da adı geçmediği halde, niteliği yönüyle onun "din" kavramı kapsamına giren ve reddedilen dinlerden biri olan Hinduizm'e yönelik Atay'ın değerlendirmeleri şöyledir.

II.I.I.I. Hinduluk – Brahmanlık

Atay, geçmişte ve şimdi Hindistan'ın geleneksel dini olan ve dünyanın en eski mistik dinlerinden sayılan Hinduluğun Tanrı inancını eleştirerek,²³⁴ çok tanrılı bir din olduğu sonucuna varır.²³⁵ Vardığı bu sonuçla da onu reddeder.

Hinduizm'de üst ruh olarak tek bir Tanrı'nın varlığından söz edilerek, bunun yanında; güneş, rüzgâr, bereket, harp vs. gibi alt ve diğer aracı Tanrıların varlığının da kabulü, Hinduizm'in çok Tanrılı bir din olduğunun göstergesidir. Ayrıca diğer dinlerin de insanı Tanrı'ya ulaştıracağına kabul edilmesi de, sonuç olarak Tanrı'nın birliğine gölge düşüren bir husus olarak karşımıza çıkar. Hinduluğun reenkarnasyon (ruh göçü) gibi diğer inanç ve kabulleri aslında tek tek ele alınıp üzerinde durulacak olursa, birçok çelişkilerle dolu olduğu görülecek ve onun batıl bir din olduğu kanısına rahatlıkla ulaşılabilecektir.

"Din kitapları olan Veda'ların, inananlarca vahye dayandığı sanılmaktadır"²³⁶ diyen Atay, aslında Veda'ların vahiy mahsulü olmadığına işaret etmek istemektedir.

Atay, bir Müslüman olarak, inandığı İslam dininin kitabı Kur'an tarafından, çeşitli nitelikleriyle reddedilen dinleri, dolayısıyla Hinduizm'i Kur'an'ın gerekçeleriyle reddeder.²³⁷

Kur'an'da ismi geçmediği halde bugün Uzakdoğu'da yaygın olup, Kur'an'a uygunsuzluğu yönüyle Atay'ın incelemeye tabi tuttuğu ve reddettiği diğer bir din Budizm'dir.

II.I.I.II. Buddha Dini

Atay, Buddha dini hakkında "Kur'an'ın Reddettiği Dinler" isimli kitabında detaylı birçok bilgiler verir.²³⁸ Sonuç olarak ise, Buddha tarafından ortaya atılan ve din diye insanlara sunulan şeylerin insan akıl ve tecrübesinin eseri olduğunu, ilahi yönünün bulunmadığını, dünyada insanlara kısmen mutlu olmayı sağlasa da, ahirete ilişkin yönü olmamasından dolayı Budizm'in batıl bir din olduğuna işaret eder.²³⁹

²³³ Atay, H. , Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 39

²³⁴ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 39-47

²³⁵ Atay, H. , A.g.e. , s. 46

²³⁶ Atay, H. , A.g.e. , s. 46

²³⁷ Atay, H. , A.g.e. , s. 39

²³⁸ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 47-57

²³⁹ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. s. , 47-57

Ayrıca Atay, günümüz Budistlerinden Buddha'nın Tanrılığına inananların, onun ölünce dünyadaki müritlerine daha çok yardım ettikleri inancını saçma bulur.²⁴⁰ Sağlığında putlara tapmayı yasaklayan Buddha'nın ölümünden sonra Budistlerin Buddha'nın heykeline tapınmalarını da eleştirir.²⁴¹ Atay'a göre bundan dolayı bugünkü Budizm, putperest bir dindir.

Kur'an'da ismi geçmeyip, niteliği yönüyle eleştirilip reddedilen ve dolayısıyla Atay'ın da reddettiği bir diğer Uzakdoğu dini ise Konfüçyüslük'tür.

II.I.I.III. Konfüçyüslük

Atay'a göre Konfüçyüs, aslında aynen Buddha gibi bir din kurucusu olmayıp, eski Çin inançlarına yenilikler getiren bir ıslahatçı ve ahlak öğreticisidir. Ahlak öğreticisi olarak bir okul kurmuş, bu okulda öğrencilerine öğrettikleri, sonradan Konfüçyüslük dini olarak ortaya çıkmıştır.²⁴² Konfüçyüs, Allah'ı; kâinatın düzenini kuran, insanları ve sınıfları yaratan, yapılan günahların cezasının çekileceğini öğreten, yüksek hükümdar, hürmet ve ibadet edilmesi gereken bir varlık olarak kabul eder. Ancak günahların cezasının dünyada çekileceğini, fenalık yapanın keffaret vererek affedilmesini istemesinin gerektiğini telkin etmiştir. Ahireti kabul ettiğini açıkça belirtmemişse de, onu inkâr da etmemiştir.²⁴³

Konfüçyüslük, Atay'a göre, atalara yapılan ibadetlerin bulunması ve yer-gök vb. tanrılara inanılması yönleriyle putperest bir dindir.

Buraya kadar, Kur'an'da adı geçmeyen, ama bugün dünyada mensubu bulunan ve Kur'an tarafından ismiyle değil özellikleriyle reddedilen dinler hakkında, Atay'ın kısa ve öz değerlendirmeleri verilmiş olmaktadır.

Atay'ın değerlendirmesine göre, bugün dünyada mensubu bulunan akıl mahsulü olan bu dinlerin Kur'an'ın inanç veya ilkeleriyle örtüşen yönlerinin olması doğaldır. Çünkü akıl ve vahyin kaynağı aynıdır. Bundan dolayı akılla vahiy çelişmez, birbirini destekler.²⁴⁴ Ama her ikisi de birbirlerinin varlığıyla anlam ve işlev kazanan, yalnız başına yetersizlikleri açıkça görülen mefhumlardır. Öyle olmasaydı, Allah vahiy göndermez veya vahiy gönderse bile vahiy muhatapsız kalırdı.

Atay'a göre, akıl da doğruyu bulabilir, ama vahyin desteğini alması lazımdır.²⁴⁵ Akıl ile doğruyu bulabilecek kişilerin oranını Allah Kur'an'da "pek az" olarak belirtir.²⁴⁶ Atay'ın düşüncelerinden anlaşılan o ki, Budizm, Hinduizm ve Konfüçyüslük gibi dinlerdeki ilkelerin

²⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 57

²⁴¹ Atay, H. , A.g.e. , s. 49

²⁴² Atay, H. , A.g.e. , s. 63

²⁴³ Atay, H. , A.g.e. , s. 65

²⁴⁴ Erdem, H. , Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti, s. 194 ; Atay, H. , Cehaletin tahsili, s. 292

²⁴⁵ Atay, Hüseyin, Kur'an'da Bilgi Teorisi, s. 44, Furkan Yayınları, İstanbul, 1982

²⁴⁶ Atay, Hüseyin, Kur'an Türkçe Çeviri, Nisa, 83, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1998

kiminin Kur'an ilkeleriyle örtüşmesi, bu dinlerin bütünüyle doğru veya hak din olması için yeterli olmayıp, bu dinlerin vahye dayanması ve Kur'an'ın bütünüyle örtüşmesi de şarttır.

Kur'an vahiy mahsulüdür ve Hegel'in de dediği gibi evreni yaratan Tanrı, vahiyle de kendisini insanlara bildirmiştir.²⁴⁷ Yani insanla Tanrı arasında bir bilgi yolu olarak vahiy vardır. Dolayısıyla evren ve içindekiler çok mükemmel bir şekilde yaratılmışsa, o çok bilen yaratıcının insana kendini ve varlıkları bildirdiği vahyin bilgisi de kesin doğru bir bilgidir.²⁴⁸ Akıl, vahiy kavrayabilecek durumdadır.²⁴⁹ Akla vahiy desteği gerekmeseydi kutsal kitapların ve peygamberliğin varlığı ve gerçekliği izah edilemezdi.

Şimdi de Kur'an'da adı geçen ve çeşitli eleştirilerle reddedilen dinler tanıtılacaktır.

II.I.II. Kur'an'da Adı Geçen Dinler

Kur'an, indirildiği zaman diliminde ve bölgede, bölge insanlarınca bilinen kimi dinleri ismen zikrederek, onların inanç ve uygulamalarını birtakım metotlarla eleştirerek yargılamış, kendi haklı davasını, inanç ve ilkelerini yerleştirmeye çalışmıştır.

Aynı yöntemi benimseyip kullanan Atay da, diğer dinlere yaklaşımında mensubu bulunduğu İslam dinini hâkim konuma oturtup, diğer dinleri Kur'an'ın ilke ve inanç esaslarına dayanarak yargılar ve onların batıllığını ortaya koyar.²⁵⁰

Atay'ın, Kur'an'da ismi geçen ve reddedilen dinlerden eleştiriye tabi tuttuğu ilk din putperestliktir.

II.I.II.I. Putperestlik

İslam bilginlerinin din tasnifinde, batıl dinlerin en ilkeli ve kaynağı kabul edilen putperestliktir. Put, Farsça kökenli bir terim olup, "Bazı ilkel toplumlarda doğüstü güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesne, tapınak, sanem, fetiş" olarak tanımlanır. Putperestlik ise, "Putta tapma durumu, fetişizm" demektir. Fetişizm, uğur getirmesi veya kötülüklerden koruması için, belirli madde, arma, madalyon, taş, kolye, muska vb. şeylerden medet umma, onları kullanma, yanında taşıma inancıdır.²⁵¹ Bütün batıl dinlerin ortaya çıkışında, putperestlikte en basit gerekçesi görülebileceği üzere, insanın tabiatta korktuklarından emin olma ve güvenilecek, sığınılacak bir merci arama arzusunun etkisi vardır denilebilir.²⁵² Batıl dinlerin kimilerinde ise tek veya daha fazla Tanrı inancı bulunmakla

²⁴⁷ Şahin, Naim, Hegel'in Tanrısı, s. 68, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001

²⁴⁸ Atay, H. , Kur'an'da Bilgi Teorisi, s. 36 ; Erdem, H. , Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti, s.196

²⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Şahin, N. , A.g.e. , s. 77

²⁵⁰ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir

²⁵¹ Doğrul, Ömer Rıza, Yeryüzündeki Dinler Tarihi, s. 16, İnkılap Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1958

²⁵² Geniş bilgi için bkz. Tümer, G. , "Din", DİA, IX/316, 317

birlikte, insan ile bu Tanrı arasına; yıldız, ay, güneş, heykel, ateş, ölmüş atalar vs. gibi araçların konulması ve bunlara tapılması durumu da söz konusudur.²⁵³

Putperestlikte, ilahi hak dindeki gibi bir Tanrı inancına sahip olunmamakla, temelden şirke düşülmüş bulunmaktadır. Putperestlik, genel anlamda bir nesne, görüntü veya fikre tapım içeren bir dini uygulama, anlayış veya inanç olup, ilahi dinlerce farklı şekillerde tanımlanmış ve hepsince de yasaklanmıştır. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an'da putperestlik ve kimi batıl dinler yerilir ve şirk taşıyan bir eylem olarak kabul edilir. İslam dininde şirk terimi "Allah'a ortak koşmak" olarak tanımlanır ve kişinin işleyebileceği günahın en büyüğü olarak nitelendirilir.²⁵⁴ Buna göre, puta tapan şirk işler ve müşrik olur. Müşrik olan kişi ise artık Müslüman sayılmaz, İslam dininden çıkar.²⁵⁵

Atay putperestliğin mantığını, iptidai kavimlerin bilgi seviyesizliğine, soyut olanları kavramadaki yetersizliklerine, varlığını görüp hissettikleri maddeye olan düşkünlüklerine bağlar.²⁵⁶ Kur'an'ın zikrettiği Tanrı putları üç grupta inceler.

1-Yer Tanrıları: Atay, İslam'ın kitabı Kur'an'ın indirildiği dönemde, Arap toplumunda ve bu bölgeye yakın toplumlarca tapınılan putların yerde olanlarının meşhurlarını; Baal, Al-Lat, Menat, Al-Uzza olarak sıralar. Bunlara putperestlerin tapındıklarını, kurbanlar sunduklarını, daha sonra da İslam'ın yayılmasıyla bu putların Hz. Muhammed'in (s.a.v.) talimatıyla Müslüman ordu komutanları aracılığıyla yıkılıp ortadan kaldırıldığını belirtir.²⁵⁷

2-Gök Tanrıları: Atay, bir kısım putperestlerin gök cisimlerinden Ay, Güneş ve Şi'ra'ya²⁵⁸ tapıldığını, Kur'an'ın bu tür inançları yıktığını ifade eder.²⁵⁹

3-Gizli varlıklar (Şeytan, Cin ve Melekler): İslam bilginlerinin ruhani varlıkları üçe ayırdıklarını, bunlardan sırf iyi olanlara Melek, sırf kötü olanlara Şeytan, hem iyisi hem kötüsü olanlara Cin dediklerini söyleyen²⁶⁰ Atay, Kur'an'ın indiği süreçte Arapların, öfkelenedikleri zaman kendilerini hastalandırdıklarına ve cezalandırdıklarına inandıkları şeytanı ve cinleri Tanrılaştırarak onlara da tapındıklarını tespit eder. Mısırlılar ve Arapların da, kendilerine fayda vermeleri için "Allah'ın kızları" diye kabul ettikleri meleklerle tapınmakta olduklarını belirtir. Kur'an, bunların putperestlik olduğunu, cinlerin ve şeytanların

²⁵³ İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fi't-Tarih, I/62, Beyrut, 1979 ; Kumejr, Y., İslam Felsefesinin Kaynakları (Çeviren Fahrettin Olguner), s. 22, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992

²⁵⁴ Kur'an'ı Kerim, Nisa, 48

²⁵⁵ Kılavuz, Ahmet Saim, "Şirk", İİGYA, IV/202

²⁵⁶ Atay, H. , Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 69

²⁵⁷ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 69-77

²⁵⁸ Parlak bir yıldızın adıdır. Kur'an'da Necm suresinde Şi'ra'nın tapılmaya layık olmadığı, Allah'ın Şi'ra'nın da Rabbi olduğu bildirilmiştir. Atay, H. , A.g.e. , s. 80

²⁵⁹ Atay, H. , A.g.e. , s. 77

²⁶⁰ Atay, H. , A.g.e. , s. 81

da diğerk mahlûklar gibi hesaba çekileceklerini ve meleklerin, “Allah’ın kızları” olduğuna dair putperest kabulü ile alay ederek putperestleri eleştirmiştir.²⁶¹

Atay, putperestliğin çok Tanrııcı bir din olduğunu, putperestlerin bazı Tanrılara üstün bir sıfat vermekle beraber, diğerklerine de tapmayı ihmal etmediklerini, yüce Allah’a müphem bir şekilde inandıklarını ama, doğrudan ona tapmadıklarını söyleyerek bunları eleştiriye tabi tutar.²⁶²

Putperestliğin dışında, bugün pek müntesibi bulunmasa da ilginç bir inanç sistemi olarak Dehriye görülmekte ve Kur’an tarafından eleştiriye tabi tutulup reddedilmektedir.

II.I.II.II. Dehriye

Putperest olan Arapların içinde Allah’a, kâinatın yaratıcısına ve ahirete inanmayanlara Kur’an, “Dehriye” adını vermiştir.²⁶³ Dehriye inancında insanı var eden de yok eden de dehr’dir. Kur’an Dehr’in her şeyi yaptığına inananları bilgisizlikle suçlamıştır.²⁶⁴ Atay da Dehriye’yi Kur’an’ın red gerekçesiyle reddetmiştir. Atay’a göre, sonraki dönemlerde materyalizm ve tabiatçılığın kaynağı Dehriye’dir. Kur’an, putperestlere verdiği mücadelenin kapsamına Dehri’leri, dolayısıyla materyalistleri de almıştır. Kur’an’ın materyalistliğin üzerinde durmamasının ve onlarla mücadele etmesinin bir nedeni de, materyalistliğin insan aklının kabul edebileceği bir temele dayanmamasından dolayıdır.²⁶⁵

Kur’an’da adı geçen ve reddedilen dinlerden biri de Sabiilik olup, bugün onun da müntesibi bulunmamaktadır.

II.I.II.III. Sabiilik

Atay, Kur’an’da kastedilen sabiiliğin ise, İran’da doğmuş, Kızıldeniz civarına kadar yayılmış, mensuplarınca yedi Tanrı’ya, yeryüzünde nüfuzu olan yedi gezegeni idare eden yedi meleğe tapılan bir din olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁶

Şehristani, Sabiilerin inançlarını tarif ederken, onların yaratıcı bir Tanrı’ya inandıklarını söyler. Bu Tanrı, bütün teferruatı ile göğü yaratan, hâkim ve yücedir. Kâinatı idare edenleri göğe yerleştirmiştir. Onun yüceliğine ulaşılmaz. Ancak, özü temiz, iş ve hareketlerinde kutlu olan ruhaniler yardımıyla Tanrı’ya erişilebilir. Bu ruhaniler Allah’a isyan

²⁶¹ Atay, H. , Kur’an’ın Reddettiği Dinler, s. 82

²⁶² Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 121

²⁶³ Atay, H. , A.g.e. , s. 85

²⁶⁴ Atay, H. , A.g.e. , s. 84

²⁶⁵ Atay, H. , A.g.e. , s. 85

²⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 90

etmezler, insanlar onlara yaklaşırlar ve güvenirler. Onlar Rab'dirler. Tanrı-İnsan arasında aracı olan bu ruhaniler, güçlerini yüce Tanrı'dan alırlar ve aşağı varlıklara verirler.²⁶⁷

Atay, Şehristani'nin Sabiileri bu şekilde tanımlamasından yola çıkarak, onların Allah ile aralarına ruhanileri koymalarından ötürü şirke düştüklerini söyler.²⁶⁸

Kur'an'da adı geçen ve reddedilen bir diğer din de Mecusilik'tir.

II.I.II.IV. Mecusilik

Atay, "Mecus" kelimesinin Kur'an'da yalnızca Hac suresi 17. ayetinde geçtiğini, Kur'an'ın bu kelimeyi bir din adı olarak kullandığını, fakat dinlerinin ne olduğu konusuna girmediklerini söylemektedir.²⁶⁹

İran'da doğan Mecusiliğin Atay'ca eleştirilmesi; iyilik Tanrısı Ahura Mazda ve kötülük Tanrısı Ehrimen olmak üzere iki tanrı fikre sahip olması ve ayrıca ateşi, güneş ve ay gibi iki parlak gök cisminin mümessili olarak kabul ederek ona tapılmasından dolayıdır.²⁷⁰

Ahura Mazda'nın peygamberi olduğu söylenen Zerdüş'tün de, iki Tanrı fikrinden kurtulamadığı, Atay'ın tespitleri ve Mecusiliğe yönelttiği eleştiriler arasındadır.²⁷¹

Kaynağı ilahi olmayan yukarıda temas edilen dinlerden başka Kur'an, ilahi kaynaklı Musevilik de tahrif edildiğinden dolayı reddeder.²⁷²

Şimdi de menşei itibariyle ilahi dinlerden olup, o dine inanan din adamları eliyle sonradan bozulduğunu bize Kur'an'ın haber verdiği, muharref dinlerin ilki olan Yahudilikten bahsedilecektir.²⁷³

II.I.II.V. Musevilik (Yahudilik)

Esasen, ilk insan olan Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin getirdiği dinler ilahidir ve "Hak din" olup İslam adını alırlar.²⁷⁴

Ancak tarihin akışı içinde insanlar, kendisine hak din gönderilen peygamberlerin getirdiği ilke, inanç ve esaslardan saptıkları için, Allah yeni bir peygamberle yeni bir din göndermiş, bu süreç, Hz. Muhammed'e gelen İslam dini ve onun kitabı Kur'an'la kapanmıştır.²⁷⁵ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, İlahi dinlerin sonuncusu olan İslam dini, kendinden önceki Hz. İsa'ya gönderilen İncil'in ve dolayısıyla Hıristiyanlığın bozulmasıyla,

²⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 93

²⁶⁸ Atay, H. , A.g.e. , s. 93

²⁶⁹ Atay, H. , A.g.e. , s. 99

²⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 100

²⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 100

²⁷² Atay, H. , A.g.e. , s. 108

²⁷³ Kur'an'ı Kerim, Maide, 13, 41 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 6

²⁷⁴ Tümer, G. , "Din", DİA, IX/316

²⁷⁵ A.g.e. , IX/316 ; Demirci, K. , "Hıristiyanlık", İİGYA, II/256

Hıristiyanlık ise kendinden önceki Hz. Musa'ya gönderilen Tevrat'ın ve dolayısıyla Museviliğin bozulmasıyla gönderilmiş olmaktadır.

Allah tarafından peygamberlere gönderilen dinlerin, çeşitli etkenlerle bozulmuş ve orijinalitesini yitirmiş olanlarına Kur'an tarafından "Muharref Din" adı verilmiş olup,²⁷⁶ bunlardan biri Yahudilik, diğeri ise Hıristiyanlıktır.²⁷⁷

Yahudilik, Hz. Musa'nın tebliğ ettiği, mevcut ilahi kaynaklı dinlerin en eskisi olup, muharref olmakla bugün ırki ve milli bir karaktere bürünmüş bulunmaktadır. Başka bir deyişle, böyle bir karaktere bürünmüş olması onun muharrefliğinin delilidir. Çünkü Allah, bütün insanların Rabbi olduğunu, bütün peygamberlere gönderdiği dinin İslam olduğunu ve temelde hepsinin inanç esaslarının aynı olduğunu bildirmektedir.²⁷⁸ Yahudi inancına göre tek olan Tanrı eğer Yahudilerin Tanrısı ise, başka insan ve milletlerin de bir Tanrısı olmak zorunda olduğundan, Tanrı sayısı ikiye çıkmış olur. Bu husus bile Yahudiliğin muharrefliği hakkında insana bir fikir vermektedir.

Yahudilerin üç bölümde otuz dokuz kitaptan oluşan kutsal kitabı Ahdi Atik'in en önemli bölümü Tevrat'tır. Bunun yanında Yahudilerin kutsal kabul ettiği bir de Mişna ve Talmud (Gemara) isimli kitapları vardır. Mişna, Allah'ın Hz. Musa'ya verdiği fakat yazıya geçirilmeyip şifahi olarak nesilden nesile aktarılan hususları içeren kitaptır. Talmud ise Mişna'nın yorum ve açıklamalarıdır.²⁷⁹ Yahudilerce Kutsal sayılan Mişna'nın yazıya geçirilmeden nesilden nesile aktarılması, içinde insani katkı unsurlarını barındırmasını mümkün kılmakla, bu dinin muharrefliğine delalet eden önemli bir husustur.

Yahudi telakkisine göre, her Yahudi dünyaya gelişiyle birlikte, Allah'la Hz. Musa arasında yapılan ilahi ahit kapsamında bulunduğundan, ayrıca iman esasları diye birtakım esaslara inanmasına gerek yoktur.²⁸⁰ İmanın kişiye özel oluşuyla, bu husus ta İslam'a aykırıdır. Günümüz Yahudi inancını şekillendiren çalışma Musa b. Meymun'ca (Maimonides, 1135-1204) yapılarak, 13 iman esası tespit edilmiştir. Bunlardan Musa (A.S.)'ın peygamberlerin en büyüğü olduğu, mevcut Tevrat'ın Hz. Musa'ya verilenin aynısı olduğu ve Mesih'in geleceği gibi hususlar, İslam'ın bozulmamış kitabı Kur'an ile çelişmektedir.²⁸¹ Ayrıca Kur'an'da Yahudilerin kitaplarını, dinlerini bozduklarına dair ifadeler vardır.²⁸²

²⁷⁶ Kur'an'ı Kerim, Nisa, 46

²⁷⁷ Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 5, 6 ; Kur'an'ı Kerim, Maide, 51

²⁷⁸ Tümer, G. , "Din", DİA, IX/316

²⁷⁹ Harman, Ömer Faruk, "Yahudilik", İİGYA, IV/466

²⁸⁰ Harman, Ö. F. , "Yahudilik", İİGYA, IV/467

²⁸¹ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , IV/467 ; Kur'an'ı Kerim, Al-i İmran, 55

²⁸² Kur'an'ı Kerim, Cum'a, 5 ; Nisa, 46 ; Maide, 18, 82 ; Tevbe, 9, 30

Yahudi inancına göre son peygamber Malaki'dir. Ahd-i Atik'te, Hz. Nuh'un sarhoş olup torununu lanetlediği, Hz. Lut ve Davut'un kızlarıyla zina ettiği, Hz. Süleyman putlara taptığı yer almaktadır.²⁸³ Bu ifadeler, orijinal son ilahi kitap olan Kur'an'a aykırılık teşkil etmektedir. Tevrat'ta ahiret inancına rastlanmasa da, son zamanlarda dini metinlere "ölümden sonra diriliş", "cennet" ve "cehennem" ilave edilmiştir. Ölenlerin ölümler diyarına (şöl) gideceklerinden başka bir husus belirtilmemektedir.²⁸⁴

Atay'a göre Musevilik, ilahi dinlerin en eskisi olup, Hz. Musa'nın dini öğretisinin ismidir. Bu dinin kitabına Kur'an, "Tevrat" ismini vermekte, fakat Tevrat'ın kaç kitaptan oluştuğundan ve Hz. Musa'ya verildiğinden bahsetmemektedir.²⁸⁵ Musa'ya (a.s.) Tevrat'ın verildiği Hz. Muhammed tarafından söylenmiştir.²⁸⁶

Atay, diğer dinlere ait kitapların verdiği bilgileri Kur'an doğrulamadıkça onlara itibar etmemektedir. Çünkü Tevrat ve İncil, peygamberlerine indirildikten çok sonra yazıya geçirilmiş olduklarından, içlerinde insan müdahalesinin bulunduğunu Kur'an haber vermektedir.²⁸⁷ Bu bağlamda Atay, Tevrat'ın saf ilahi vahiy olmadığı hakkında şu bilgileri vermektedir:

Hz. Musa'ya yazılı olarak indirilen Tevrat'ın; Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayı ve Tesniye olmak üzere beş bölümden oluştuğu bazı bilginlerce ileri sürülmüştür. Daha sonra Tevrat'ın tefsiri yapılmış ve buna Talmud denilmiştir. Talmud, Filistin ve Babil Talmud'u olarak iki çeşittir. Filistin Talmud'una din adamları oranın kültür, örf adet ve kültürünü katmışlar ve buna "Mişna" adını vermişlerdir. Mişna'da daha çok metne bağlı kalınmıştır. Bundan dolayı Filistin Talmud'unun İbraniler nazarında Tevrat gibi büyük bir kudsiyeti vardır. Babil Talmud'unda ise fikir ve akli yorumlara ağırlık verilmiş, bundan dolayı İbranilerin bilgi ve fikirlerinin gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Filistin Talmud'u dördüncü, Babil Talmud'u ise altıncı miladi asırda tamamlanmıştır. Tevrat'ı da içine alan Yahudilerin kutsal kitabına Ahd-i Atik denilmiştir.²⁸⁸

Atay, Yahudiliğin muharref kitabı Tevrat'ı birçok yönden eleştirir. Bunlardan birisi; Tevrat'ta İsraililerin başka milletlerin Tanrı'larına tapmamaları, aksi halde başlarına felaketler geleceğinin söylenmesidir. Ancak, bu yabancı Tanrı'ların ne olduğu açıkça bildirilmemektedir. Acaba İsraililer, yabancı Tanrı'lar oldukları için mi onlara tapılmaktan men edilmişlerdir, yoksa batıl oldukları için mi? Bu anlayışla Yahudiler, Allah'ı kendi

²⁸³ Geniş bilgi için bkz. Harman, Ömer Faruk, "Yahudilik", İİGYA, IV/468

²⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , IV/467

²⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 103

²⁸⁶ Atay, H. , A.g.e. , s. 100

²⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 108

²⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 104

milletlerinin Tanrısı durumuna düşürmüşlerdir. Ahd-i Atik'te tanıtılan Tanrı, bütün beşeriyetin Tanrısı durumunda iken, bu Tanrı'yı kendi milletlerinin Tanrısı yapan Yahudiler, diğer insanlara ve milletlere bir başka Tanrı'yı bırakmış ve böylece Tanrı'nın birliğini fiilen bozmuşlardır. Atay, Yahudilerin bu yaklaşımını, iptidai kabile tanrısı inancının tesirinde kalmış olmakla ilişkilendirmektedir.²⁸⁹

Atay'a göre, yine Tevrat'ta Yahudi peygamberlerinin, onlara göre, Yahudi milletin hak ve menfaatlerini diğer milletlere karşı koruyan, siyasi nüfuz kazanmalarını sağlamaya çalışan konumda gösterilmesi, hatta Yahudilerin menfaati için peygamberlerinin Allah'a kafa tutan, onunla pazarlık eden bir konuma oturtulması, Tevrat'ın bozulmuşluğunun birer göstergesidir.²⁹⁰ Çünkü Allah'ın gönderdiği bir peygamber, bir milletin lehine ve diğer milletin aleyhine çalışamaz. Bütün insanlığın menfaatini ve hidayetini gözetir.²⁹¹ Bu anlayışları ile kendilerini Allah'ın seçkin milleti sayan Yahudiler, içlerinden çıkmamış bir peygambere de inanmamışlardır.²⁹²

Atay, Yahudilik hakkında şu saptamayı yapar: "Yahudilik, Peygamberlerine isnat ettikleri Allah'la olan konuşmalarında peygamber, Allah'la bir işçi ve patron arasında geçen mukavele gibi anlaşma yapar. Allah kızdığı zaman anlaşma hükümlerini unuttur, peygamberler O'na bu hükümleri hatırlatır. Allah, halkın sözünü işitmediği için, peygamber Allah'a bunları nakleder. Allah'a cismani birtakım sıfatlar isnat ederler."²⁹³

Kur'an'ı Kerim, önceki semavi kitaplar olan Tevrat ve İncil'deki tahrifat ve tebdilatın, kendi dinlerine, Yahudi ve Hıristiyan din adamları tarafından yapıldığını ifade eder.²⁹⁴ Atay'ın da bu dinlere bakışındaki referansı buradan kaynaklanmaktadır.

Semavi dinlerden olup, Kur'an'da isme geçen ve reddedilen ve aynen Yahudilikte olduğu gibi tahrif, tebdil ve tağyire uğrayan dinlerden bir diğeri ise Hıristiyanlıktır.

II.II.VI. Hıristiyanlık

İncil'de geçen ifadeye göre, Hz. İsa, soy itibariyle Yahudi'dir ve Mesih olduğunu açıklamıştır.²⁹⁵ İsa, kendi konumlarını sarsan Yahudi hahamlarınca Romalılara ihbar edilmiş ve İncillere göre, çarımha gerilerek öldürülmüştür. İslam inancına göre ise, babasız olarak dünyaya gelen bir peygamberdir ve ona İncil verilmiş, çarımha gerilerek öldürülmemiştir.

²⁸⁹ Atay, H. , A.g.e. , s. 105

²⁹⁰ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 107

²⁹¹ Atay, H. , A.g.e. , s. 106

²⁹² Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 110

²⁹³ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 121

²⁹⁴ Atay, Hüseyin-Arslan, Ali, Yehova Şahitlerinin İçyüzü, s. 3, Diyanet Yayınları, Ankara, 1973

²⁹⁵ <http://www.dunyadinleri.com>

Hıristiyanların bugün ellerinde bulunan İncil de, Allah'ın Hz. İsa'ya indirmiş olduğu kitap değil, Hz. İsa'nın biyografisini anlatan kitaplardır.²⁹⁶

Yaygın şifahî Hıristiyan nakline göre, Hıristiyanlığı sonradan benimseyen Pavlus, Hıristiyanlığı ve İncil'i bir mucize ile İsa'dan almış, ileride kilisenin talimlerine kendi zihniyetini hâkim kılmak için gayret sarfetmiş, diğer dinlerden birçok hususları Hıristiyanlığa aktarmıştır.²⁹⁷ Pavlus'un, Hıristiyanlık için değişmez prensipler olarak ilân ettiği hususlardan İslam'a aykırılık teşkil edenler: Allah'ın oğlu olan Mesih İsa'nın insanların günahlarına keffaret olmak üzere Haç'ta can verdiği, İsa ve Ruhul-Kuds'ün aynı derecede Tanrı olduğu ve ölümler arasından dirilerek kalkmış olan İsa'nın, semaya çıkarak Baba'sının sağ yanına oturmuş olduğudur.²⁹⁸ Pavlus, İsa'nın vazettiği sünnet olmayı ve domuz eti yememeği de kaldırmıştır. İlk Hıristiyan inançlarının Pavlus'un eseri olduğunda Hıristiyan ilâhiyatçıları görüş birliği içindedirler.²⁹⁹

Hıristiyanlıktaki iman esaslarının nelerden oluştuğu İncil metinlerinde açık bir şekilde yer almamakla birlikte, günümüz Hıristiyanlarının çoğunun kabul ettiği Havariler inanç sisteminde hak din olan İslam'a aykırı hususlar: Tanrı Baba'ya, Biricik oğlu Rab İsa'ya, Ruhul-Kuds'e (bu üç unsura “Teslis” denmektedir), İsa'nın bakire Meryem ve Ruhul-Kuds'ten doğduğuna, çarmıha gerilerek gömüldüğüne, ölümler arasından üçüncü gün dirildiğine, göklere yükseldiğine, Baba'nın sağında oturduğuna, ölümleri ve dirileri yargılamak üzere oradan ineceğine, mukaddes Kilise'ye inanmak olarak görülür.³⁰⁰

Hıristiyanlara göre “teslis”, öyle büyük ve gizemli bir kavramdır ki, insan aklı onu derinliği ve şümulü ile kavrayamaz. Bu bakımdan, mahiyet ve köklerini araştırmaya girişmeksizin insanın ona inanması gerekir.³⁰¹ İslam dini ise teslise, Hz. İsa'nın tanrılığına ve oğulluğuna şiddetle karşı çıkmaktadır.³⁰² Hz. İsa asla böyle bir iddiada bulunmamıştır.³⁰³

Hıristiyanlığın mukaddes kitapları İncil'lerdir. Bugün Hıristiyanların ellerinde bulunan Yeni Ahit, 4 İncil ile 23 küçük kitabın birleşmesinden meydana gelen 27 kitaptır. Bu kitapların hemen tamamı II. yüzyıldan sonra Yunanca olarak yazılmıştır. Hıristiyanlar, bu kitapların Havarilerden geldiğini ve doğru olduğunu kabul ederler. Bununla beraber İncil'lerin İsa'nın eseri olmadığını, ihtiyaç duyuldukça sonradan yazıldığını iddia edenler de vardır.³⁰⁴

²⁹⁶ Demirci, K. , “Hıristiyanlık”, İİGYA, II/256

²⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Demirci, K. , “Hıristiyanlık”, İİGYA, II/244

²⁹⁸ <http://www.dunyadinleri.com>

²⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Demirci, K. , “Hıristiyanlık”, İİGYA, II/245 ; <http://www.dunyadinleri.com>

³⁰⁰ Demirci, K. , “Hıristiyanlık”, İİGYA, II/257 ; <http://www.dunyadinleri.com>

³⁰¹ <http://www.dunyadinleri.com>

³⁰² Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı, Meal Tefsir, Nisa, 171, Çev. Cahit Koytak, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999

³⁰³ Kur'an'ı Kerim, Maide, 116-117, Nisa, 171-172

³⁰⁴ <http://www.dunyadinleri.com>

Vahyin eseri olup orijinalliğini koruyan Hak dinin kitabı Kur'an ölçüt olarak alındığında, mevcut Hıristiyanlıkta ve onun bütün mezheplerinde görülen; Teslis inancı, İsa'nın oğulluğu, Meryem'in Tanrı'nın annesi oluşu, İsa'nın tekrar dünyaya döneceği, din adamlarının bazılarının yanılmazlığı, evlenme yasaklılığı ve günahları affetme yetkisi, insanın asli suçluluğu, meleklerin Tanrı'nın kızları oluşu ve günah işleyebilecekleri, şarap içilmesi, İncil'lerin farklılığı, ahiretin önemsenmemesi vs. gibi ana inanç ve fiili hususlar, Hıristiyanlığın muharref bir din olduğunu anlatmaktadır.³⁰⁵ Hıristiyanlık muharref olmasaydı, İslam dininin gönderilmeyeceği göz önünde bulundurularak ta, Hıristiyanlığın muharrefliğine hükmedilebilir. Çünkü Allah'ın yeni din ve peygamber göndermedeki teamülü hep bu şekilde olmuştur.

Atay, Hıristiyanlığın Romalıların müstemlekesi durumunda olan Filistin'de doğup gelişmesi nedeniyle bu dinin, sadece Yahudilik ananelerinin mirasçısı bir oluşum değil, bilakis Helenistik, gnostik dinlerin tesiri altında gelişmiş bir din olduğu tezini ileri sürer.³⁰⁶ Bu tespitiyle Atay, Hıristiyanlığın gelişiminin sağlıklı ve özgür bir ortamda olmadığını vurgulamak ister.

Hıristiyanlığın kitabı olan İncil'in bugün elde bulunan meşhur dört çeşidinden hangisinin hakiki Hıristiyanlığın esaslarını içerdiğinin bilinemeyeceğini söyleyen Atay, bu sonucun ortaya çıkmasında, dört İncil'in de Hz. İsa'nın sağlığında değil, ölümünden yaklaşık 30-40 yıl sonra tertip edilmiş olmasının etkili olduğunu öne sürmektedir.³⁰⁷ Ona göre, bu dört İncil'den üçü içerik bakımından birbirine oldukça yakın, biri daha mistik bir hava ile dolu olan bu yazılar, Hz. İsa'nın ilmi bir biyografisi bile değil, eski Hıristiyanlığın meselelerine dokunan ve yeni Hıristiyanların kullanacakları bir manevi tarihten ibarettir.³⁰⁸

Atay, Hıristiyanların din kitaplarının bu durumu karşısında, gerçek Hıristiyanlık'tan değil, Kur'an indiği zaman mevcut Hıristiyanlıktan bahsedilebileceğini, mevcut Hıristiyanlığı diğer dinlerden ayıran ana vasfın ise, Teslis'e, yani Baba, Oğul ve Ruhul Kudüs'e inanılması olduğunu, bunun da İslam dinine göre küfür³⁰⁹ sayıldığını söyler.³¹⁰

Hıristiyanların tarihinde akla büyük önem veren Arius (256-336), İsa'nın Allah'ın oğlu ve Tanrı olmadığını söylemiştir. Bu görüşün mensubu olanlar Ariusçuluk mezhebinden

³⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. Demirci, K. , "Hıristiyanlık", İİGYA, II/252-254 ; <http://www.dunyadinleri.com> ;

Kur'an'ı Kerim, Maide, 116-117, Nisa, 171-172

³⁰⁶ Atay, H. , Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 111

³⁰⁷ Harman, Ömer Faruk, "İman", İİGYA, II/398

³⁰⁸ A.g.e. , II/398 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 111

³⁰⁹ Kur'an'ı Kerim, Maide, 73

³¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 112-113

sayılmışlar ve 381 yılından sonra Bizans'ta yenilerek yavaş yavaş tarihe karışmışlardır.³¹¹ Atay, Arius'un aklını kullanarak Tanrı'nın birliğine ulaştığını söyler. Buradan yola çıkarak, aklın ve felsefenin önemini vurgular. Akla ve felsefeye önem vermeyip karşı çıkanların kırk vakit namaz da kılsalar, farkına varmadan şirke düşeceklerini, şirklerinden zevk alacaklarını, akli ihmal edenlerin İslam'dan ve Kur'an'dan nasiplerinin olamayacağını ileri sürer.³¹²

Atay, Kur'an-ı Kerim'in indiği dönemde, Arap yarımadasında mevcut Hıristiyanlığın tebdil ve tağyir olduğunu tespit eden Kur'an ayetlerine ve Hıristiyanlık inançlarının akıl ilkelerine ters oluşuna dayanarak, bu din hakkında olumsuz bir kanaate ulaşmıştır.³¹³ Onun bu kanaate ulaşmasını sağlayan birçok delilden biri "Allah üçten ibarettir, diyenler şüphe yok ki kâfirdirler. Hâlbuki bir tek Tanrı'dan başka hiçbir Tanrı yoktur"³¹⁴ ayetidir.

Atay, Amerika'da bir papazla yaptığı sohbet esnasında ona: "Aramızdaki inanç yönünden en büyük ihtilaf Hz. İsa'ya Allah'ın oğlu demenizdir. Eğer Allah'ın oğlu değil de Allah'ın sevdiği dersiniz veya Allah'ın oğlunu mecaz olarak kullanıyor, bununla Allah'ın sevdiği demek istediğinizi söylerseniz aramızdaki bu fark kalkmış olur" dediğini, bundan mıdır bilinmez, son zamanlarda Türkiye'de Hıristiyanlık propagandasında Hz. İsa için Allah'ın oğlu yerine, Allah'ın sevdiği ifadesi kullanıldığını müşahede ettiğini söylemektedir.³¹⁵

Atay, müntesibi olduğu İslam dininin menşei hakkında, bazı Hıristiyan ve Yahudilerce öne sürülen aşağıdaki birtakım iddialara karşı İslam dinini şöyle savunur.³¹⁶

"İslam dini en son din olması hasebiyle, Yahudi ve Hıristiyan dinlerinden meydana gelmiş bir Yahudi-Hıristiyan fırkasıdır. İslam bu iki dinden derlenip toplanmış, eklektik bir dindir" iddiasına Atay: "İslam dini, Yahudi ve Hıristiyan dinlerinden apayrı bir dindir. İsa Hıristiyanlık'ta Allah'ın oğlu iken, İslamiyet'te bir peygamber ve Meryem'in oğlu durumuna düşmüştür. Melekler, Yahudi ve Hıristiyanlıkta Allah ile insan arasında bir mevkiye oldukları halde, İslamiyet'te Âdem'e secde ettirilmekle insandan aşağı bir mertebeye indirilmiştir. Dolayısıyla İslamiyet, Yahudilik ve Hıristiyanlığın bir eklediği değildir" diye cevap verir.³¹⁷

"İslamiyet'in kurucusu Hz. Muhammed yeni bir fikir getirmemiştir" iddiasına Atay: "Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretiyle davasında esaslı değişiklikler yaptığını iddia eden müsteşrikler, aslında O'nun yeni bir fikir getirdiğini söylemiş olmaktadır ve kendi

³¹¹ Atay, H. , A.g.e. , s. 114

³¹² Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. 114

³¹³ Atay, Hüseyin, Kur'an'da İman Esasları, s. 175, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1998

³¹⁴ Kur'an'ı Kerim, Maide, 73

³¹⁵ Atay, H. , Kur'an'ın Reddedtiği Dinler, s. 120

³¹⁶ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. 123-140

³¹⁷ A.g.e. , s. 127

kendileriyle tezata düşmektedirler. Hâlbuki İslam dini, davasına Mekke’de nasıl başladıysa Medine’de aynı doğrultuda gelişmiş ve gelişimini tamamlamıştır” diye itirazda bulunmuştur.³¹⁸

“İnsanın Tanrı’yla arasındaki münasebete dair yeni bir fikir ortaya atmamıştır” şeklindeki iddiaya Atay: “İnsanın Tanrı ile münasebeti Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta din adamları, kâhinler, hahamlar, papazlar aracılığı ile sağlanırken, İslamiyet’te Tanrı ile insan arasındaki bütün araçlar kaldırılmıştır. Bu da İslam’ın Tanrı-İnsan münasebetinde ortaya koyduğu yeni bir fikirdir” şeklinde cevap vermiştir.³¹⁹

“Hz. Muhammed’in ortaya koyduğu fikirler, Yahudi ve Hıristiyanlarla olan teması sonucu edinmiş olduğu, bu dinlerin karışımı fikirlerdir” diyenlere Atay: “Hz. Muhammed’in, Mekke döneminde orada bulunmayan ve Medine’de içine kapalı bir toplum olan Yahudilerden onların dinlerini ve inceliklerini öğrenmesi imkânsızdır. Bu konuda herhangi bir haber de yoktur. Çocukluğunda Suriye’ye doğru yaptığı ticareti esnasında muhtemelen karşılaştığı Hıristiyan din adamlarından, bir Hıristiyan din adamının dahi ömrünü adayarak öğrenemediği Hıristiyanlığa ait bilgileri, çok kısa bir zamanda öğrenmesi imkânsızdır. Ayrıca bugün elimizde bulunan Tevrat ve İncil’i alalım, araştıralım, çalışalım; prensipleri itibariyle bu ikisinden bir Kur’an çıkarmamız mümkün değildir. Modern Hıristiyan dünyasının muhtaç olduğu yeni modern bir dini niçin şimdi Hıristiyan âlim, filozof ve düşünürleri ortaya koymıyor? Koyamazlar, çünkü bir dinden bir din çıkmaz ve bu din yeni bir din doğurmaz. Bir dinde ancak ıslahat yapılabilir ve bir mezhep, yeni bir anlayış doğabilir. Martin Luther (1483-1546), İslam’daki “Allah ile insan arasına hiçbir insan, hiçbir şahıs ve hiçbir müessese giremez, aracı olamaz” esasının etkisiyle kiliseyi devreden çıkararak Protestanlığı kurmuştur. Ama Luther, İsa’nın Allah’ın gerçek oğlu olduğu inancına bakan, Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlüsüne hiç dokunamamıştır.³²⁰ Yeni bir din için, yeni bir peygamber, yeni bir vahiy ve yeni bir kitap gerekir. Bu da Allah’ın iradesine bağlıdır. İslam dini bu şartlara haiz ve Allah’ın insanlara son mesajıdır. İslam’ın doğuşundan bu yana başka hiçbir dinin çıkmaması, bu inancın şimdiye kadar süren tarihi delili sayılır” diyerek savunma yapmıştır.³²¹

“Hz. Muhammed’e vahiy gelmemiş, O, geldiğini zannetmiştir” şeklindeki iddiaya ise Atay: “İslam dinini vahye dayandırmayıp, bu dinin kitabı Kur’an-ı Kerim’in Hz. Muhammed’in şahsi zekâ ve anlayışının bir ürünü olarak kabul etmek bizi, Hz. Muhammed’in Tevrat ve İncil’i yazdırandan üstün bir insan olduğu sonucuna götürür. Bu

³¹⁸ Atay, H. , Kur’an’ın Reddettiği Dinler, s. 126

³¹⁹ A.g.e. , s. 130

³²⁰ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. 132

³²¹ A.g.e. , s. 132

insan peygamber olmaya layık değilse, Musa da, İsa da peygamberliğe layık olamazlar.³²² Hâlbuki Hz. Muhammed, kendisinin Allah'tan aldığı vahyi insanlara bildirmekle görevli olduğunu, bu görevi dışında bir insandan farkı bulunmadığını söylemiştir. Kur'an da bu hususu teyit etmektedir," diyerek karşılık vermiştir.³²³

Atay, 19. asırdan beri batıda ateizmin yayılmasına sebebin, Hıristiyanlığın akıl almaz teslis inancı olduğunu söyler. İnsan aklının birliğe giden, birliği seven ve anlayan, bunlara yatkın oluşuyla da, İslam'ın fitrata uygun din olduğunu savunur.³²⁴ O, iki türlü Hıristiyanlık ve Yahudilik olduğunu söyler. Bunlardan biri İsa ve Musa peygamberlere indirilen orijinal dinlerdir. İkincisi ise sonraki kuşaklara oldukları gibi nakledilmemiş ve peygamberleri zamanında tescil edilmedikleri için tahrife uğramış ve yanlış yorumlanmış mevcut Hıristiyanlık ve Yahudilik dinleridir. Hz. Muhammed, onların yanlışlıklarını ve doğru yanlarını Allah'tan başka kimseden öğrenemezdi. Yüce Allah, Yahudi ve Hıristiyanların tanınmaz hale getirdikleri dini, yeniden ve bir daha bozulmamak üzere, eskilerinin doğrularını alarak ve insanın ilerleyen anlayışına uygun gelecek şekilde eksikliklerini de tamamlayarak İslam adı altında göndermiştir.³²⁵

Atay'a göre bugün Batı dünyasının dayanağı olan Yahudilik ve Hıristiyanlık, Kur'an gibi dünya çapında kutsal olmaya en çok yaraşan bir kitaba sahip olamamanın sıkıntısını çekiyor, aşağılık duygusuna düşüyor ve bundan dolayı da İslam'a düşmanlığını sürdürüyor. İslam'ın en büyük evrensel özelliği, İslamlığı ile başkalarını ve dindaşlarını istismar etmenin, onları köle gibi kullanmanın açıkça aleyhinde olmasıdır.³²⁶

Kur'an'da adı geçen ve reddedilen dinlerden olan Hıristiyanlık hakkında verilen bu bilgiler ve yapılan değerlendirmelerle, bir Müslüman olan Atay'ın İslam dini dışındaki diğer dinlere yaklaşımı açıkça ortaya konulmuş olmaktadır.

Acaba Atay'ın Müslümanlığı, atalarından veya içinde bulunduğu toplumun inançlarından mı kaynaklanmaktadır, yoksa o şahsi bir inceleme ve mukayese sonucu yaptığı değerlendirme ile mi dini safını belirlemiştir?

Atay, tarihte ve bugün meşhur dinler arasında görülen; Taoculuk, Konfüçyüslük, Hinduluk, Budizm, Mecusilik, Yahudilik ve Hıristiyanlıkla İslam dini arasında mukayeseler yaparak, en temel şu iki farkın bulunuşundan dolayı din tercihini İslam'dan yana yapmıştır.³²⁷

³²² Atay, H. , A.g.e. , s. 134

³²³ Kur'an'ı Kerim, Maide, 67 ; Kehf, 110

³²⁴ Atay, H. , A.g.e. , s. 139

³²⁵ A.g.e. , s. 140

³²⁶ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. 140

³²⁷ Atay, H. , İslam'ın Siyasi Oluşumu, s. 11

Birincisi, İslam dininin, tarihi bir vakıa olarak başlangıcının, teşekkül dönemindeki mücadelesinin tarihçe açık seçik, berrak ve tarihe mal olmuş, tarihi bir olay ve hakikat olarak sabit olmasındandır.

İkincisi, İslam'ın getirdiği ve ortaya koyduğu ilkelerin, esasları ve temelleri bakımından diğer bütün dinlerden daha çok açık, belli ve kolay anlaşılır olması, bütün insanlığı kuşatacak şekilde evrensel olması, insanın sağduyusuna hitap etmesi, eğitim ve çevrenin etkisinde kalmayıp saf aklına ve temiz yaratılışına uygun olması, maddi ve manevi ihtiyaçlarına cevap vermeyi gaye edinmiş bulunmasındandır.³²⁸

Atay'ın din tasnifinde ikinci ve son sırada yer alan Hak Din olan İslam'a yaklaşımına geçmeden önce, bu dinin günümüz Müslümanlarınca nasıl anlaşıldığının, nasıl yaşandığının, ilke ve inançlarının ne şekilde kabul gördüğünün ortaya konmasını son derece önemsiyoruz. Çünkü bu tablo ortaya konmadan, Atay'ın İslam'a yaklaşımındaki farklılıkların daha iyi anlaşılması sağlanamaz düşüncesindeyiz.

II.II. Hak Din (İslam)

“Hak Din” ifadesindeki “Din” sözcüğü, tekil olarak ifade edilmeyi gerektirir. Çünkü doğru tektir. Hak bir dinde; üstün bir yaratıcı tek varlık (Tanrı), peygamber, ahiret, melek, kitap ve vahiy inançlarıyla; ibadet, ahlak, dua, inananlarına dünya ve ahiret saadeti sağlama, adalet, eşitlik, kardeşlik, akla, bilime ve fitrata uygunluk gibi özelliklerin bulunması gerekir.³²⁹ Bu özellikleri içinde barındıran din ise yalnızca İslam'dır. Çünkü hak din vasfını, dinin ana kaynağı olan Kur'an'ın bozulmamış olmasıyla muhafaza eden, günümüzde bir tek İslam dini vardır. Son din olması hasebiyle de, evrensel ve mükemmel bir dindir.³³⁰

Hak ve son din olan İslamiyet'e adını veren “İslam” sözcüğü, S L M kökünden gelmiş olup Araççadır. Kelimenin kök manası, halis, karışksız, barış, selamet ve esenlik anlamlarını içerir. İslam, bir şeyi halis kılmayı, karışksız yapmayı, itaat etmeyi, boyun eğmeyi ifade etmektedir. Bu manada olan “İslam” kelimesi, Allah'ın emirlerine boyun eğme ve O'na itaat etme gayesini güden dinin özel adı olmuştur.³³¹ “İslamiyet” ve “Müslümanlık” ise Türkçe'de bu dine mensubiyeti ifade eder.³³²

İslam dini, kendisine inanan insandan üç türlü teslimiyet ister. Birincisi kalben kesin inanç, ikincisi inancını dil ile ikrar ve üçüncüsü de inandığını davranışa dönüştürmektir ki

³²⁸ Atay, H. , A.g.e. , s. 12

³²⁹ Tümer, G. , “Din”, DİA, IX/316 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 5, 6

³³⁰ Tümer, G. , “Din”, DİA, IX/313 ; Kılavuz, Ahmet S. “İslam”, İİGYA, II/434 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 5, 6

³³¹ Geniş bilgi için bkz. Kılavuz, A. S. “İslam”, İİGYA, II/433

³³² Kılavuz, A. S. “İslam”, İİGYA, II/433

buna da amel denir. Bu üç tür teslimiyetin bulunmaması durumunda dünyada ve ahirette kurtuluştan söz edilemeyeceğini vurgular.³³³

İslam dininin çeşitli tanımları yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

“İslam, Allah tarafından Cebrail adlı melek aracılığıyla Hz. Muhammed’e, bütün insanlığa tebliğ edilmesi için 23 yılda indirilen ve kıyamete kadar geçerli olan son dindir.”³³⁴

”Allah’ın son olarak seçtiği ve Allah’ın elçisi Hz. Muhammed’in bütünüyle bildirdiği dine İslam dini denir.”³³⁵

Vahiy ise, Allah’ın peygamberlerine bildirmek istediği hususları gizli bir yolla ve bunların Allah katından olduğuna dair peygamberlerde kesin bir bilgi meydana getirecek şekilde bildirmesidir.³³⁶

Düşünerek, kendi iradesiyle hak ve hayır olduklarına inandıkları, iman, ibadet ve amel bildirilerini kabul ederek doğru yolu tutanlara ise selamete ermiş manasında Müslüman denir.³³⁷ İnsanın ruhi ve bedeni olmak üzere iki varlığını da kapsayan İslam dininin itikat, amel ve ahlak olmak üzere üç yönü vardır.³³⁸ Bu husus, Kur’an’ın bütünü ve Hz. Muhammed’in sahih hadisleri göz önüne alındığında ortaya çıkar.

Bir kişinin Müslüman olabilmesi için Allah’tan gelen hükümleri kalben tasdik etmesi gerekir. Müslüman muamelesi görebilmesi içinse, kelime-i şهادeti söyleyerek, Müslüman olduğunu beyan etmesi yeterlidir.³³⁹ “İcmal-i İman” olarak nitelendirilen budur.³⁴⁰ Bunu dil ile söyleyip kalben inanmayana ise münafık denir ki bu, İslam dinine hiç inanmadığını söyleyen kişiye, “gerçeğin üstünü örten” anlamında söylenen “kâfir” nitelemesinden daha kötü bir mevkiidir.³⁴¹

Hz. Muhammed’in vahiy ve Tanrı bilgisi yoluyla bildirdiği gerçeklerin her birine ayrıntılarıyla bilinçli bir şekilde inanmaya ise “Tafsili İman” denir.³⁴²

İslamiyet’in iman esasları Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına, ahiret gününe, kadere ve hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine inanmak olarak “amentü” içerisinde

³³³ Kılavuz, A. S. “İslam”, İİGYA, II/433 ; Kur’an’ı Kerim, Bakara, 62

³³⁴ Geniş bilgi için bkz. Kılavuz, A. S. “İslam”, İİGYA, II/434 ; Tümer, G. , “Din”, DİA, IX/314

³³⁵ Erdem, H. , Bazı Felsefe Meseleleri, s. 145

³³⁶ Çetin, Abdurrahman, “Kur’an-ı Kerim”, İİGYA, III/87 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 22

³³⁷ Erdem, H. , Bazı Felsefe Meseleleri, s. 145

³³⁸ Kılavuz, A. S. “İslam”, İİGYA, II/434 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 4

³³⁹ Geniş bilgi için bkz. Harman, Ömer Faruk, “İman”, İİGYA, II/392 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 8

³⁴⁰ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, Kelam, s. 112, 3. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 1996

³⁴¹ Harman, Ö. F. , “İman”, İİGYA, II/393

³⁴² Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, Kelam, s, 112

sistemleştirilmiştir.³⁴³ Kişi, söz ve davranışlarıyla insanı Müslüman yapan inançları açık biçimde inkâr ederse İslam dininden çıkmış olur.³⁴⁴

İslam'ın amel kısmında ise, Allah'a ibadet etmek, O'na ortak koşmamak, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, hacca gitmek veya kısaca Allah'ın Kur'an'da emrettiklerini yapmak, yasakladıklarından kaçınmak vardır.³⁴⁵

İslam'ın kitabı Kur'an'ı Kerim, Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla, Cebrail isimli melek aracılığıyla 23 yıl içerisinde değişik yer ve zamanlarda indirilmiş,³⁴⁶ Hz. Muhammed zamanında birçok sahabe tarafından ezberlenerek kırk kadar katip tarafından da yazıya geçirilmiş ve Hz. Peygamber onu her yıl Ramazan ayında Cebrail'le karşılıklı okuyarak kontrol ettirmiştir.³⁴⁷ Bu, tarihi bir olay olup, inanan-inanmayan herkes tarafından kabul edilmektedir. Hz. Muhammed, arkadaşlarına yani sahabeye kendi sözünü bile yazmayı yasaklamıştır ki, bu sebeple Kur'an'a kendi sözü bile karışmamıştır.³⁴⁸

Kur'an'ı Kerim, Hz. Muhammed'in vefatından sonra, Zeyd bin Sabit başkanlığındaki bir kurul tarafından Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde, bir yıl süren titiz bir çalışma sonucu iki kapak arasında toplanarak "Mushaf" adı verilen kitap şekline getirilmiştir. Genişleyen İslam coğrafyasında birçok merkeze Kur'an gönderilmesi ihtiyacı ortaya çıkınca, da Hz. Osman döneminde bu mushaftan çoğaltma işlemi yapılarak Mekke, Kufe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn'e birer Mushaf gönderilmiş, sahabenin ve diğer Müslümanların elinde bulunan Kur'an ayetleri yok edilmiş, daha sonra da bu Mushaflardan çoğaltma yapılmıştır.³⁴⁹

İslam'ın bütün hükümlerin birinci kaynağı Kur'an'ı Kerim'dir. Kur'an'da var olan bir hükmün doğruluğu kesindir ve bunun için başka bir kaynağa gidilmez. İkinci kaynak ise hadislerdir. Hz. Peygamber'e ait söz, fiil, taktır ve sıfatları, kısacası onunla ilgili bütün haberleri ifade eden terimlere "Hadis" denir.³⁵⁰ Hadisle sünnet aynı anlamda kullanılmışsa da, sünnet daha çok Hz. Peygamber'in din ile ilgili davranışlarına denmektedir.³⁵¹

Hadislerin hicretten sonra yazılmasına Hz. Peygamber Kur'an ayetleriyle karıştırılma ihtimaline binaen yasak getirmişse de, daha sonra bu ihtimalin ortadan kalkmasıyla hadis yazılmasına müsaade edilmiş, bazı sahabeler hadisleri yazmışlardır. Hadisler genellikle ezberlenerek sonraki nesillere aktarılmış, fakat sahabe neslinin tükenmesiyle birlikte, sünnetin

³⁴³ Geniş bilgi için bkz. Kılavuz, A. S. "İslam", İİGYA, II/434 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 8

³⁴⁴ Kılavuz, A. S. "İslam", İİGYA, II/435

³⁴⁵ Erdem, H. , Bazı Felsefe Meseleleri, s. 145 ; Kılavuz, A. S. "İslam", İİGYA, II/434

³⁴⁶ Akyüz, Vecdi, (Editör) Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam, I/205, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995

³⁴⁷ Çetin, Abdurrahman, "Kur'an-ı Kerim", İİGYA, III/86 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 21

³⁴⁸ Bozkurt, Nebi, "Hadis", İİGYA, II/132

³⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Çetin, A. , "Kur'an-ı Kerim", İİGYA, III/89 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 21

³⁵⁰ Gölcük, Ş. - Toprak, S. , Kelam, s. 80 ; Bozkurt, Nebi, "Hadis", İİGYA, II/131

³⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Gölcük, Ş. - Toprak, S. , Kelam, s. 80 ; Bozkurt, N. , "Hadis", İİGYA, II/132

yaşatılması için, Halife Ömer bin Abdülaziz döneminde ilk kez hadisler derlenmeye başlamıştır. Sonraları çeşitli nedenlerle uydurma hadislerin ortaya çıkması üzerine, hadislerin ayıklanması çalışmaları da birçok muhaddis tarafından titizlikle yürütülmüştür.³⁵²

İslam dininin gayesi, Allah'a kulluk bilinci kazandırarak, fert ve toplumları hem bu dünyada, hem de ahirette mutluluğa kavuşturmadır. Bu din, her çağın ihtiyaçlarına cevap veren, kıyamete kadar sürecek olan, evrensel, bütün insanlığa hitap eden, insan fitratına uygun, hükümleri bilim ve akılla asla çelişmeyen, zorlaştırmayıp kolaylaştıran, adil, sınıfsız, ruhbanlığı reddeden, sosyal adaleti, barışı tesis eden ve dünya-ahiret dengesini kuran bir dindir.³⁵³

İslam'da ibadetin kapsadığı alan oldukça geniştir. İbadet için, "Allah'ın emrettiklerini yapmak, yasakladıklarından kaçınmak" olarak yapılan tanım esas alınacak olursa, namaz, oruç, zekât, hac gibi ilk akla gelen ibadetlerin yanında, Kur'an'da insana yapması emredilen bütün eylemlerin yapılması, yasaklanan bütün eylemlerin yapılmaması da ibadet olmaktadır.³⁵⁴ Bu ibadetler sadece yükümlülere³⁵⁵ farz kılınmıştır.

Genellikle bütün Müslümanlarca bilinen İslam'ın emrettiği namaz ibadeti, yükümlülere her gün sabah 2, öğle 4, ikindi 4, akşam 3 ve yatsı 4 rekât olmak üzere beş vakit olarak farz-ı ayn'dır.³⁵⁶ Farz-ı ayn, her Müslüman'a ayrı ayrı Allah'ın verdiği sorumluluklardır.³⁵⁷ Beş vakit namazın öncesinde ve sonrasında kılınan, yatsı-sabah arasında vitir (vitir, Ramazan ve Kurban bayramı namazları Hanefi mezhebinde vaciptir) adıyla 3 rekat kılınan, Ramazan ve Kurban bayramlarında ikişer rekat olarak kılınan, Ramazan ayında yatsıdan sonra kılınan teravih namazları ise sünnet namazlardır. Cenaze namazı Farz-ı kifaye bir namaz olup, farz-ı kifâye "bir kısım Müslümanların yapmasıyla diğerlerinin üzerinden sorumluluğun kalktığı, hiç yapılmadığında herkesin sorumlu tutulduğu farz" demektir.³⁵⁸

Cuma günleri öğle vaktinde kılınan 2 rekât Cuma namazı da farzdır.³⁵⁹ Cuma namazının kılınması halinde öğle namazı kılınmaz. Farz namazları cemaatle kılmak daha sevap olup, Kur'an ve Hz. Peygamber tarafından önemle üzerinde durulan bir emirdir. Namaz ve diğer ibadetlerin (Hac ve umre hariç) ifası için İslam dini, ibadet yerini sınırlamaz.

³⁵² Geniş bilgi için bkz. Bozkurt, Nebi, "Hadis", İİGYA, II/132

³⁵³ Kılavuz, A. S. , "İslam", İİGYA, II/434

³⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Çağ Ans. "İbadet", İİGYA, II/330

³⁵⁵ Atar, Fahrettin, "Mükellef", İİGYA, III/377

³⁵⁶ Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 107

³⁵⁷ Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 44

³⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Dönmez, İbrahim Kafi, "Namaz", İİGYA, III/428 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 44

³⁵⁹ Gözübenli, Beşir, "Cuma", İİGYA, I/356 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 107

Oruç, İslamiyet'te yükümlülere Hicri takvime göre Ramazan ayında imsak vaktinden iftar vaktine kadar bir şey yememek ve içmemekle yapılan farz bir ibadettir.³⁶⁰

Hac, onu yapmaya imkân bulabilenlere ömründe bir kez yapması farz olan ve hususi zamanda Mekke'de yapılan bir ibadettir.³⁶¹

Zekât, mali yönden belirli bir seviyenin üstünde olan Müslüman'ın hesaplanan miktarda her yıl fakirlere para veya mal vererek yaptığı farz bir ibadettir.³⁶²

Hz. Peygamberin vefatından yaklaşık 15-20 yıl sonra başlayan hilafet tartışmaları, büyük günah işleyenlerin durumu, Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı, Allah'ın zatının mahiyeti, insanın iradesi ve kader vs. gibi konularında siyasi ve fikri ayrılıklar sonucu Müslümanlar arasında ortaya çıkan ayrışmalar İslam dininde itikadi mezhepleri oluşturmuştur. Bunlar Ehl-i Sünnet (Selefiye, Maturidiye, Eş'ariye) ve Ehl-i Bid'at (Mu'tezile, Şia, Hariciye, Mürcie, Müşebbihe, Cebriye) olarak iki başlıkta incelenmiş olup, konuyu çok uzatacağından bunlara değinilmeyecektir.³⁶³

İslam dininin amel yönüne ilişkin birtakım problemleri, kendi dönemlerinde dinin ana kaynağı olan Kur'an ve Sünnet çerçevesinde ele alıp, farklı yorumlarla çözüme kavuşturan çeşitli din bilginlerinin görüşleri zamanla sistemleşerek, bu görüş sahiplerinin ismiyle anılan (Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli, Caferiye) ameli mezhepleri/ekolleri oluşturmuştur.³⁶⁴ Mezheplerin, akla ve düşünce özgürlüğüne büyük önem veren Kur'an ve sünnetin bu tavrı sonucu ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Mezheplerin görüşleri, dinin ana kaynağı olan Kur'an ve onu açıklayan sünnete aykırı olmamak kaydıyla geçerli kabul edilmiş ve Müslümanların belki çok azı müstesna olmak üzere hemen hepsi, bugün bu mezheplerin ortaya koydukları görüşler çerçevesinde dini anlamakta ve vazifelerini ifâ etmektedirler.³⁶⁵

Buraya kadar önce yeryüzünde mevcut dinlerin ortaya çıkışları, çeşitleri, mahiyetleri ve özellikleri hakkında kısa ve öz bilgiler verilmiş ve Atay'ın bu dinlere yönelik görüş ve değerlendirmeleri ortaya konulmuştur. Daha sonra da İslami gelenekte anlaşılan ve tatbik edilen İslam dini resmedilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ana konusunu oluşturan "Atay'ın İslam Dinine Yaklaşımı" ise detaylı bir şekilde ikinci bölümde ele alınacaktır.

³⁶⁰ Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 277 ; Güleç, Hasan, "Oruç", İİGYA, III/513

³⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Öğüt, Salim, "Hac", İİGYA, II/98 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 365

³⁶² Erkal, Mehmet, "Zekat", İİGYA, IV/519 ; Bilmen, Ö. N. , A.g.e. , s. 329

³⁶³ Gölcük, Ş. - Toprak, S. , Kelam, s. 41 ; Geniş bilgi için bkz. Dönmez, İ. Kafi, "Mezhep", İİGYA, III/231

³⁶⁴ Dönmez, İ. Kafi, "Mezhep", İİGYA, III/230

³⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Dönmez, İ. K. , A.g.e. , III/232

II. BÖLÜM

HÜSEYİN ATAY'IN İSLAM DİNİNE YAKLAŞIMI

Atay'a göre Kur'an, reddettiği dinlerden sonra, meydanı tertemiz yapmış ve orayı, Hak Din olan İslam dininin inşasına uygun bir zemin haline getirmiştir. Zira ona göre, Allah katında gerçek din İslam'dır.³⁶⁶ Atay'a göre de İslam dini diğer dinlerden bir din olmayıp, bütün dinlerin üzerinde, onlara hâkim durumda, onları yargılayan, haklarında hüküm veren, onların mensuplarını da kurtuluşa çağırان, bütün insanlığı kucaklayan yegâne dindir.³⁶⁷

“Kur'an'ı herkes okumalı ve akıl ve bilgi seviyesine göre anlamaya çalışmalıdır” sözü Atay'a aittir.³⁶⁸ Böyle bir söylemde bulunan birinin, Kur'an'dan ne anladığı, onu nasıl yorumladığı bizce merak edilmesi gereken bir husustur.

Kur'an'ı esas alarak İslam'a yaklaşan Atay'a göre İslam'ın, insanın ruhi ve bedeni olmak üzere iki varlığını da kapsayan biri itikat, diğeri amel olmak üzere iki yönü mevcuttur.³⁶⁹ Bu hususun, Kur'an'ın bütünü ve Hz. Muhammed'in sahih hadisleri göz önüne alındığında ortaya çıkacağını belirten Atay, İslam'ın itikadi kısmına Kur'an'ın “iman” dediğini söyler.

Acaba Atay, İslam dininin inanç esaslarına nasıl yaklaşmaktadır?

I. ATAY'IN İNANÇ YÖNÜNDEN İSLAM DİNİNE YAKLAŞIMI

Atay, İslam dininde imanın, aklın anlaması sonucu kalbin kabulüyle gerçekleşeceğini öne sürer. İmana konu olan şeyler ise Atay'a göre Kur'an tarafından belirlenmiştir.

Dikkat edilecek olursa Atay, dinin imanla ilgili esaslar kısmının izahında, “Aklın anlaması ile” ifadesini kullanmış, imanı yani kalbin kabulünü “düşünme”, “anlama”, “bilme” etkinliğinden sonraya bırakarak, bir iman - bilgi münasebeti kurmuştur. Acaba Atay'a göre iman ile bilgi arasında nasıl bir münasebet vardır? Bunun bir başlık altında incelenmesine ihtiyaç vardır.

I.I. Atay'da Bilgi-İman Münasebeti

Atay, aklın çıkarımlarının ürünü olan bilginin, aslında imanın altyapısı olması gerektiğine hükmeder. İlim, malumu ve bilineni verecek; bir nesne önce bilinecek, gönül o

³⁶⁶ Kur'an'ı Kerim, Al-i İmran, 19

³⁶⁷ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

³⁶⁸ Atay, Hüseyin, Kur'an'a göre Araştırmalar, I-III/229, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1995

³⁶⁹ Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 37

nesneye yatkınlaşacak, sükûn bulacak, güvenecek ve sonra ona inanılacaktır.³⁷⁰ Atay, ilim-inanç çatışmasının, geçmişte Avrupa'nın aydınlanma döneminde kilise ile ilim verileri arasında yaşandığını, bize de oradan ithal edilmiş olduğunu, İslam'da ilim-inanç çatışmasının olmadığını savunur.³⁷¹

Atay'a göre Kur'an, bilgiyi üçe ayırmaktadır:

-Birincisine ilim (burhan),

-İkincisine zan,

-Üçüncüsüne ise kuruntu veya yalan, demektedir.

Kur'an'a göre ilim (burhan), kesin bilgi anlamındadır.³⁷² Kur'an, burhan dışındaki diğer bilgilerden, zandan sakındırmakta,³⁷³ kuruntuya ise değer vermemektedir.³⁷⁴

Atay, Kur'an'ın peygambere ulaşma yolu olan vahyi, bilgi kaynaklarından ilk sıraya yerleştirir. Bunu takiben sezgi ikinci sırayı, akıl ile edinilen bilgi üçüncü sırayı, duyularla edinilen bilgi ise son sırayı alır. Sezgiyi, "bir şeyi dolaysız, aracısız kavrama, akıl yürütme ve muhakemenin tersine bir bütünün birden kavranması" olarak tanımlayan Atay,³⁷⁵ sezgi ve vahyi, aynı kaynağın değişik derecelerinden birer ürün olarak kabul eder. Vahiy sezgiden daha üstündür, ona kesb ile ulaşılmaz, Allah dilediğine verir. Vahiy ve sezgi ile elde edilen bilgi açık seçiktir ve bu bilginin duyularla veya akıl yoluyla ispatlanması mümkün değildir. Ancak vahiyle gelen bilgi, diğer bilgi kaynaklarıyla da desteklenir. Sezginin Kur'an'daki karşılığı basiret ve kalb gözü şeklindedir. Sezgi ile bilgi edinen kimse onu yaymak, iletmek hususunda sorumlu olmadığı halde, kendisine vahyi bilgi verilen kişi onu tebliğ etmekle yükümlüdür.³⁷⁶

Atay, Kur'an'ın bilgi edinmede duyuları kullanmayı, akli devreye sokmayı ve düşünmeyi kuvvetle emrettiğini söyler. Ona göre aslında her şeyi yaratanın Allah olması hasebiyle bütün bilgi kaynakları ilahidir, birbirini destekler, tamamlar. Duyu, akıl ve sezgi bilgisi her insana ayrı ayrı verildiği halde, bunları tamamlayıcı olan vahiy bilgisi, son bilgi olarak Allah'ın dilediği insanlara yani peygamberlere verilmiştir.³⁷⁷

Atay, Vahiy veya sezgi bilgisinin, akıl veya duyuların bilgisinden yola çıkılarak kesinlikle reddedilmemesi gerektiğini söyler. Çünkü vahiy veya sezgi bilgisinin henüz akıl veya duyularla keşfedilmemiş olabilme ihtimalinin varlığından söz eder. Bu olasılığın göz

³⁷⁰ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/276

³⁷¹ A.g.e. , I-III/275

³⁷² Atay, H. , Kur'an'da Bilgi Teorisi, s. 33

³⁷³ Kur'an'ı Kerim, Hucurat, 12

³⁷⁴ Kur'an'ı Kerim, Nisa, 119

³⁷⁵ Bolay, Süleyman Hayri, Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, s. 404, Akçağ Yayınları, Ankara, 1979

³⁷⁶ Atay, H. , Kur'an'da Bilgi Teorisi, s. 34

³⁷⁷ A.g.e. , s. 44

önünde bulundurulmadan, vahyin veya sezginin bilgisinin reddini bilim dışı bir tavır olarak ifade eder. Bu hususları da Kur'an'ın "İlmimi kavrayamadıkları ve yorumu da kendilerine henüz gelmemiş olan şeyi yalanladılar"³⁷⁸, "İnsanlar ilimleriyle ahireti kuşatamazlar"³⁷⁹, "Ayetlerimizi kavrayamadığınız halde yalanladınız mı?"³⁸⁰ ayetlerine dayandırır.³⁸¹

Bilgi kaynakları arasında vahye en büyük önemi veren Kur'an, sezginin, aklın ve duyuların bilgilerine de güvenir, bunları da ilim(burhan) sayar. Bu bilgi kaynaklarını, özellikle aklını kullanmayanların imana ulaşmalarının imkânsızlığını çeşitli ayetlerle ortaya koyar: "Gerçek şu ki, Biz, cehennem için, kalpleri olup da gerçeği kavrayamayan, gözleri olup da göremeyen, kulakları olup da işitemeyen görünmez varlıklardan ve insanlardan çok canlar ayırmışızdır. Hayvan sürüsü gibidir bunlar; hayır hayır, doğru yolu kavramakta onlardan da aşağı: Körcesine dalıp gitmiş olanlar işte böyleleridir."³⁸²

Altyapısı ilim olan iman, Atay'ca nasıl anlaşılmalıdır, ilke ve unsurları nelerdir? Şimdi de bu sorulara cevap aranacaktır.

I.II. Atay'a Göre İman

Atay imanı, "Kalbin emniyet, huzur ve sükûna kavuşması, doğrulamak, bir şeyin doğruluğunu söylemek ve kabul etmek" olarak tarif eder ve buna Türkçe'de "inanmak" dendiğini belirtir.³⁸³ Ona göre inanmak iki türlü olur: Birincisi, kendiliğinden inançtır. Zihin bir hüküm vermek ve bir şeye bağlanmak ihtiyacıyla bazı nazariyelere, tenkit ve tahlile bakmadan inanır. Bu seviyesi en düşük olan inanmadır. İkincisi ise düşünerek, akli saiklere dayanarak, aklın tereddüdünün önüne iradenin geçerek, onu kâfi sebeplerle hükmetmeye sevk ederek ulaşılan yakin ve inançtır. Aklın ve ilmin gerektirdiği tasdikin iman olabilmesi için, iradenin de devreye girmesi gerekir.³⁸⁴ Atay böylece gerçek ve sarsılmaz imana, akıl, ilim ve irade ile ulaşabileceğini vurgular.

Dinde imanı, "Hz. Muhammed'in Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen şeylere inanmak"³⁸⁵ olarak tavsif eden Atay, inanılması gereken iman esaslarını Kur'an'da tespit ederken, Kur'an'ın bu esasları, şu metot ve tavırla ortaya koyduğunu müşahede ettiğini söyler:

³⁷⁸ Kur'an'ı Kerim, Yunus, 35

³⁷⁹ Kur'an'ı Kerim, Taha, 110

³⁸⁰ Kur'an'ı Kerim, Neml, 84

³⁸¹ Atay, H. , Kur'an'da Bilgi Teorisi, s. 36

³⁸² Kur'an'ı Kerim, A'raf, 179

³⁸³ Ebu Fadl Cemaleddin, Muhammed b.Manzur, Lisan el-Arab, XIII/21, Beyrut, 1955 ; Atay, Hüseyin, Kur'an'da İman Esasları, s.11, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1998

³⁸⁴ Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 12

³⁸⁵ Gelenbevi, İsmail, Haşiye ala Adudiyeye, II/285, İstanbul, 1317 ; Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 25

1-İman esasları doğrudan doğruya ortaya konmuş ve onlara iman edilmesi emredilmiştir.³⁸⁶

2-Bu esasları inkâr edenler veya onlara inanmayanlar yerilmiştir.³⁸⁷

3-Kabul edenler övülmüştür.³⁸⁸

Atay, Kur'an'ın, iman esaslarının çerçevesini Allah'a, peygamberlerine, ahiret gününe, meleklerine ve kitaplarına inanmak şeklinde topluca ve açıkça ortaya koyarak çizdiğini öne sürer.³⁸⁹ Kur'an'ın bazen Hz. Muhammed'e indirilene, bazen elçiye ve bazen de peygamberlere indirilen şeylere inanma ifadesini, kitaplara inanma ifadesinden daha geniş anlamda olduğunu söyler.³⁹⁰ “Çünkü Peygamber, aklı ile de kendisine indirilen Kur'an'a ve Kur'an felsefesine dayanarak hüküm verebileceğinden, her şey kendisine indirilen Kitap veya Kur'an'da zikredilmemiştir” diyen Atay, Allah tarafından Peygambere bildirilen her şeyi “Din” olarak kabul etmek gerekir düşüncesindedir.

Atay, din bilginlerinin Allah'tan Peygamber'e geldiği kesin olarak bilinen şeylere inanmayı imanın tarifinde şart koşmakla, iman esaslarının Kur'an'a inhisar ettiğini kaideleştirmiş olduklarını, bununla aslında onların hata ettiklerini belirtmektedir. Bu bilginlerin, “Allah tarafından peygambere geldiği kesin olarak bilinen şey yalnız Kur'an'dır”, düşüncesiyle hareket ettiklerinden bu yanlışa düştüklerini ifade etmektedir.³⁹¹

Bilindiği gibi İslamî gelenekte, İslam dininin inanç esasları “Amentü” içinde formüle edilmiş ve bunlar; “Allah'a, Meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, kadere inanmak” şeklinde sıralanmıştır.³⁹²

Atay, İslam'ın inanç esaslarını şu beş madde halinde ortaya koyar:

1- Allah'a,

2-Meleklerle,

3-Kitaplara,

4-Peygamberlere,

5-Ahirete iman.³⁹³

Kader'e imanı, iman esasları içerisine almaz. Çünkü Kader'in insanın sorumlu olduğu hür iradesiyle ilgi ve alakasının olmadığını, dolayısıyla iradeyle ilgisi olmayan bir şeyin,

³⁸⁶ Kur'an'ı Kerim, Tövbe, 86

³⁸⁷ Kur'an'ı Kerim, Hakka, 33 ; Araf, 86 ; Yusuf, 106

³⁸⁸ Kur'an'ı Kerim, Tegabun, 11 ; Al-i İmran, 52 ; Bakara, 256 ; Buruc 8

³⁸⁹ Kur'an'ı Kerim, Bakara, 177, 285 ; Nisa, 136 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 29

³⁹⁰ Kur'an'ı Kerim, Muhammed, 2 ; Al-i İmran, 119

³⁹¹ Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 28

³⁹² Kılavuz, Ahmet Saim, “Amentü”, İİGYA, I/134

³⁹³ Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 49 ; Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/142, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1995 ; Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 29

imanın konusu olamayacağını düşünür. O, Kur'an'da çeşitli türevleriyle geçen "Kader" kavramının, dünya ve kâinat nizamı anlamında kullanıldığını, özellikle günümüz Müslümanlarının anladığı gibi değişmez bir alın yazısı şekliyle Kur'an'da bulunmadığını söyler.³⁹⁴

Bu konuda Atay'ın diğer değerlendirmeleri de şöyledir:

Kader kelimesi "miktar, ölçü, bir şeyi bir ölçüye göre tayin ve tahsis etmek, bir hikmete göre yapmak demektir. Bu kelime bize Allah'ın yaptığı işlerin bir ölçü ve nizamının varlığını, rastgele yapılmadığını belirtir."³⁹⁵ Kur'an'da zikredilen "kader" kelimesi ve türlü iştikakları, insanın iradesini mecburi olarak harekete geçiren ezeli bir yazının mevcut olduğunu ispat etmez.³⁹⁶ Kader konusundaki hadisler altı sahabeden rivayet edilmiştir ve bunların bazıları ahad haberdir. Sahabeden sonra üçüncü râviye kadar birer kişi tarafından rivayet edilmiştir. İman konusunda ahad haber ehl-i sünnetçe kabul edilmez. Rivayetlerin kiminde kader vardır, kiminde de yoktur. Mesela Müslim'in Ebu Hureyre'den iki rivayetinin birinde kadere iman zikredilmiş, diğerinde zikredilmemiştir.³⁹⁷

Atay'a göre amelî hayatta kader şöyle olabilir: Olan şeylerin yazılı oluşu Sünnet-i İlahiyeye (Allah'ın Kanunlarına) göre cereyan edeceğini gösterir, bunun vasıfla yani şartla yazılı olduğu ile ifade edilebilir. Rad suresinin 39. ayeti "Allah dilediğini siler, dilediğini tespit eder. Ana kitap O'nun yanındadır" der. Buradaki silme, yapma, ilahi kanunlara bağlıdır. Eğer bütün geçmiş ve gelecek hadiseler Levh-i Mahfuz'da yazılmış, çizilmiş ama Allah bunlardan istediğini siler, istediğini bırakır denecek olursa, bu, yazılı kaderin silindiğini kabul ettikten sonra, ezelde her şeyin yazılıp yazılmamasının insan üzerinde cebri bir tesiri olmadığını kabul etmek demektir.³⁹⁸

Atay, Kur'an'daki şu ayeti kader konusundaki yaklaşımına delil gösterir: "Allah'ın kadrini hakkıyla takdir edemediler".³⁹⁹ Bu ayette Allah kâfirler için, "Allah'ın kâinata koyduğu düzeni, ölçüyü, hikmeti gereği gibi bilemediler" demektedir.⁴⁰⁰

Kendisi de bir kelam profesörü olan Atay, inanç esaslarını savunan bir ilim olan Kelam'ın, ilk defa Müslümanlar tarafından ortaya konduğunu, oradan Yahudilere ve Hıristiyanlara geçtiğini ifade eder.⁴⁰¹

³⁹⁴ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/19

³⁹⁵ Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 133

³⁹⁶ A.g.e. s. 135

³⁹⁷ A.g.e. s. 136

³⁹⁸ A.g.e. s. 139

³⁹⁹ Kur'an'ı Kerim, En'am, 91

⁴⁰⁰ Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 133

⁴⁰¹ İslami Araştırmalar Dergisi, Atay, Hüseyin (Makale) s. 34, Sayı 1, T. Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997

Atay, Gazali'nin "hakkal-yakin" dediği ve Peygamberimizin bir hadisinde, "Allah'a O'nu görür gibi ibadet etmendin, sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor" diyerek tanımladığı "ihsan" mertebesini, imandan daha üstün telakki eder. "İman, Mü'min'in duygulanacak derecede kuvvetle inanması, ihsan, Muhsin'in imanını yaşamasıdır"⁴⁰² der.

İmanın sözlükteki karşıtı inkâr, terim olarak karşıtı ise küfürdür. Küfür, imanın gerçek esaslarını örtmek, kabul etmemek, inkâr etmektir. İman ile inkârın yani küfrün arasında hiçbirine kesin olarak katılmama derecesi ise Atay tarafından şek ve şüphe olarak ifade edilir.⁴⁰³

Atay'a göre, iman esaslarının özü olan kelime-i şهادeti dil ile söyleyip kalben inanmayana ise münafık denir ki bu, İslam dinine hiç inanmadığını söyleyen kişiye "gerçeğin üstünü örten" anlamında söylenen "kâfir" nitelemesinden daha kötü bir mevkiidir. Bunun için gerçek iman sahibinin dili ile söylediği kelime-i şهادete kalbiyle de inanması gerekir.⁴⁰⁴

İnanç esaslarını beş maddede toplayan Atay'ın, ilk olarak Allah inancı konusundaki değerlendirmeleri ve kendine özgü yaklaşımları, gelenekçi inanişaya göre oldukça ilginçtir.

I.II.I. Allah'a İman

Atay, İslam'da iman esaslarını Kur'an'a göre beş olarak belirledikten sonra, Allah'a imanın sıfatları çerçevesinde olması gerektiğini, bunun kaynağının da Kur'an olduğunu ve araştırması neticesinde bu sıfatları iki kategoride incelemenin doğru olacağını belirtir.

I.II.I.I. Allah'ın Uluhiyet sıfatları

Atay, Allah'ın uluhiyet sıfatları olarak Rab ve Allah'ın birliği'ni kabul eder.

A- Rab Oluşu

Atay, "terbiye etmek", "büyütmek", "yetiştirmek" manalarını içeren bu sıfatla Allah'ın, kulları olan insanın faydasına emir ve yasaklar koyduğunu, böylece rahmetini gösterdiğini, mürebbi olarak gaddar ve merhametsiz olmadığını belirttiğini söyler.⁴⁰⁵ O, Kur'an'ın beşeriyete sunduğu Allah'ı, daha başlangıçta Rab olarak zikretmekle, İslamiyet'te Halık ile mahlûk arasındaki münasebeti tayin ettiğini belirtir.⁴⁰⁶

⁴⁰² Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 12

⁴⁰³ A.g.e. , s. 12

⁴⁰⁴ A.g.e. , s. 14

⁴⁰⁵ A.g.e. , s. 45

⁴⁰⁶ A.g.e. , s. 46

B- Allah'ın Birliği

Atay'a göre Kur'an, Tanrı tanımayanlara fazla önem vermemiş, yalnız Tanrı tanıyıp da onu anlamak ve kavramakta sapıtanlarla münakaşa ederek yanlışlarını düzeltmeye çalışmıştır. Çünkü Kur'an, Tanrı tanıma duygusunun insanlarda umumi olduğuna dayanmıştır. Bu duygusundan bihaber veya bu duygusuna rağmen ateistliğe sapanların çok az olmasından dolayı, onlara sadece işaret etmekle yetinmiş, Tanrı tanıyanların yanıldıkları birlik sıfatına ağırlık vermiş ve bunu yaparken de "ilah" ve "Allah" lafızlarını kullanmıştır. Bu lafızlardan "ilah" kelimesi, İslam ncesi Arap toplumunda VLH kökünden gelen ve insanlar için kullanıldığında, ana-baba-kardeşler arasında sevgi, şekfat ve zlem manalarında kullanılmaktadır.⁴⁰⁷ Bu kelimedenden türeyen "ilah"a, İslamiyet "Allah" adını vermiştir. Böylece "ilah" ve "Allah" kelimesi de, Allah ile kulları arasında herhangi bir aracının bulunduğunu reddederek, şekfat ve sevginin vasıta kabul etmeyeceğini ortaya koyar.⁴⁰⁸

Yine Atay'a göre Kur'an, Allah'ın birliğini en belirgin surette 21. sırada inen İhlâs suresinde ortaya koymuştur.⁴⁰⁹ Kur'an, İhlâs suresindeki Allah'ın birlik ve diğer sıfatları ile, Mecusiliğin iyilik ve kötülük Tanrısı olarak inandıkları iki Tanrı inancını, Hıristiyanların teslis inancını, putperestlerin ortak tanrılarını, sabiilerin yıldızları temsil eden putlarını, Allah'ı kendi milletlerine has kılan Yahudi inancını ve diğer varlıkların Tanrı'dan bir ayrılışla olduğuğunu ileri süren görüşleri reddetmiştir.⁴¹⁰

I.II.I.II. Allah'ın Varlık Âlemi İle İlgili Sıfatları:

Atay, Allah'ın; ilim, kudret, irade, yaratma ve yok etme sıfatlarının kinatla ilgili olduğundan, adalet ve rahmet sıfatlarının ise insanla ilgili olup, bütün bu sıfatlarının iki yönü olduğundan, birinin Allah'ın zatı ile ilgili, diğerinin ise yaratıklarla ilgisinin bulunduğundan ve Kur'an'ın bu sıfatların yaratılanlarla ilgisini göstermeye daha önem verdiğinden bahseder. Atay'a göre Allah, bu sıfatlarıyla insanın hayatına tesir etmek, Allah anlayışının sınırını çizmek ve insanla Allah münasebetini açıklamak istemiştir. Bunların anlam ve kapsamaları şunlardır:

A- İlim

İlim sıfatı Allah'ın her şeyi bilmesi demektir. Atay tasnifinde bu sıfatın "Hayy" (Allah'ın diri olduğu) ve "Kayyum" (idare ettiği her şeyden hiçbir zaman gafil olmayıp idare eden, düzenleyen, gözetleyen, muhafaza ve tedbir eden, uyku ve uyuklaması olmayan)

⁴⁰⁷ İbn Manzur, Lisan'l Arab, XIII/562, Tertib Yusuf Hayat, Beyrut,1389 ; Atay, H., Kur'an'da İman Esasları,s.49

⁴⁰⁸ Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 49

⁴⁰⁹ A.g.e. , s. 53

⁴¹⁰ A.g.e. , s. 60

sıfatlarını mündemiç olduğunu, rububiyet (Rab oluşu) sıfatının da ilim sıfatına dayandığını belirtir. Her şeyi bilen bir zat karşısında olduğunu bilen insanın, sıkı bir kontrol altında olduğunu hissetmesinin önemine vurgu yapar.⁴¹¹ Allah Kur'an'da, insan gibi bildiklerini haşa unutmadığını insana bildirmek için de, bildiklerinin bir kitapta; Levh-i Mahfuz, Kitab-ı Mübîn, İmam-ı Mübîn'de bulunduğunu, ayrıca Kirâmen Katibîn melekleri vasıtasıyla da insanın yaptıklarının kaybolmadan saklandığını ifade eder. Kur'an'da zikredilen görme, işitme ve habir sıfatlarının da ilim sıfatının başka bir şekilde ifadesi olduklarını belirtir.⁴¹² Atay, Allah görüyor ve işitiyor demenin, O'nun biliyor olması demek olduğunu, böylelikle görme ve işitmenin te'viline de gerek kalmayacağını söyler. Çünkü görme ve işitmenin maddi bir boyutunun bulunduğunu, ama Allah'ın maddeden münezzehe olduğunu söyler.⁴¹³ Atay, Kur'an'da geçen "ayn" ve "uyun" lafızlarının ise "gözler" ve "görmek" olarak anlaşılıp, Allah'a göz isnat edilemeyeceğini, bunun "gözetlemek, korumak" anlamlarında alınmasının te'vil sayılmayacağını belirtir.⁴¹⁴

B- Kudret

Atay'a göre Allah'ın Kudret sıfatı, O'nun gücünün kâinatı ihata etmesi, onu yaratması, her şeye kadir olması demektir. O, arzı baharda dirilttiği gibi insanı da ahirette tekrar diriltmeye kadirdir.⁴¹⁵

C- İrade

Atay, Allah'ın bu sıfatının, Allah'ın gayesi doğrultusunda dilemesi anlamında olduğunu ifade etmektedir. İki şeyden birini tercih etmeye irade denir. Nerede irade varsa orada özgürlük, kıymet ve gayeden söz edilebilir. Allah, iradesini insanı yaratmak, ona en değerli olan varlığını kazandırmak yönünde kullanmıştır. İnsanın da O'na iradesiyle itaatine çok önem vermiştir.⁴¹⁶

D- Yaratmak

Allah'ın eşyaya varlık veren fiili sıfatıdır. Örneksiz olarak bir şeyi yapmak demektir. Atay, Kur'an'da kâinat ve onda mevcut olan melekler dâhil olmak üzere bütün varlıkların, insan için yaratıldığını söyler.⁴¹⁷

⁴¹¹ Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 72

⁴¹² Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. 75

⁴¹³ A.g.e. , s. 74

⁴¹⁴ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. 74

⁴¹⁵ A.g.e. , s. 76

⁴¹⁶ A.g.e. , s. 78

⁴¹⁷ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. 79

E- Adalet

Atay'a göre Allah'ın bu sıfatı, insanların ve her şeyin Allah katında eşit derecede bulunduğunu ifade ettiği gibi, Allah'ın insanlara eşit surette muamele edeceğini gösteren sıfatıdır.⁴¹⁸ Bu sıfat aynı zamanda Allah'ın çok değer verip, kâinatı kendisi için yarattığı insanın, birbirleriyle münasebetlerinde tezahür edebilmesi için şeriatı gerektirmiştir ve Allah, bu sıfatından dolayı insanlara peygamberler aracılığıyla şeriatı göndermiştir, namazı, orucu, zekâtı bu sıfatının gereği olarak insanlara emretmiştir. Ahiretteki ceza ve mükâfat da bu sıfatın gereğidir.⁴¹⁹

F- Rahmet

Atay'a göre İnsan tabiatı zayıf olduğundan, adaletin insanca yerine getirilmesindeki bir eksiklik durumunda, insanın meyus olmaması için, “insanın gücünden fazla ona teklif yapılmaz” kaidesinin konmasının yanı sıra, Allah'ın “Rahmet” sıfatının mevcut olduğu müstakilen zikredilmiştir. Rahman ve Rahim sıfatları da bu kökten türetilmiştir. Mağfiret, meveddet ve rıza sıfatları da Rahmet sıfatı ile ilgilidir. Allah bu sıfatı ile, insanın günahlarını, hatalarını affedeceğinin adeta müjdesini vermektedir.⁴²⁰

I.II.II. Meleklerle İman

Meleklerle iman'ın dayanak, hikmet ve hükümleri ile meleklerin mahiyeti, özellik ve görevleri hakkında Atay'ın düşünceleri şu şekilde özetlenebilir:

Kur'an'daki iman esaslarından biri de meleklerle imandır. İslam'ın, melekleri iman esaslarından biri yapmasındaki gayesi, insanın hareketlerini gözetlemekte ne kadar ince ve sıkı davranıldığını, her hareketinin gözetlendiğini bildirmektir. Meleğin yaratılış itibarıyla bilinmeyen âlemden olması, insanın yalnız başına bulunduğu halde yapacağı hareketlerin görünmesini mümkün kılar. Meleklerin, Allah'ın insanları gözetleme vesilelerinden biri olduğunu Kur'an insanlara duyurmak istemiştir. İslam'da melekler, elçiliği, peygamberliği, görünmeyen âlemden görülen maddi âleme nakleden bir vasıtaadır. Meleğe iman peygamberliğe imandır. Meleği inkâr peygamberliği inkârdır.⁴²¹

Atay'a göre meleklerden Cibril, Kur'an'ı Hz. Muhammed'e indiren olmakla, Kur'an bundan söz ederken ona Ruh al-Kudüs ve Ruh al-Emin olduğunu söylemiş, böylece meleklerin bir kısmına “Ruh” demiştir. Bu da meleklerin ruhani bir varlık olduğunu gösterir. Yine Atay'a göre, melekler hakkında bildiğimiz bundan ibaret olmakla birlikte onlar, hayal

⁴¹⁸ A.g.e. , s. 83

⁴¹⁹ A.g.e. , s. 88

⁴²⁰ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. 89

⁴²¹ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. 97

edilmiş veya itibari birer varlık değildirler. Kur'an, herhangi bir yaratık gibi meleklerin de yaratılmış olduklarını açıklamış onlara bir takım fiiller isnat etmiştir.⁴²² Melek'ler, Allah'a isyan etmeyip, O'nun emirlerini yerine getiren şerefli kullarıdır. Meleklerin görünmez âlemi bildiklerine inanıldığı için, peygamber gaybı bilmediğini ortaya koyarken, "melek değilim" demiştir. Allah, meleklerle istişare etmiş, fakat ileri sürdükleri fikirlerin yanlışlığını kendilerine göstermek için, onları Âdem ile yan yana koyarak imtihana çekmiştir. Melek'ler bu yanımlarından ötürü özür diledikten sonra, Allah'ın emri ile Adem'e boyun eğip saygı göstermişlerdir.⁴²³ Atay, nasıl ki dünya hükümdarlarının emirlerine amade maiyetleri ve saltanatlarını idame etmek için kullandıkları memurları onların büyüklüğünü gösteriyorsa, Allah'ın da kudret ve kuvvetinin, mülkünün ve saltanatının büyüklüğünü gösteren maiyeti ve memurları olarak Melek'lerin var olduğunu söyler. Ona göre, bu benzetmeden maddi bir mana anlaşılmalıdır. Görünür ve görünmez varlıklar âleminin tek yaratıcısının, kâinatı idare etmesi için hiç kimseye ihtiyacı yoktur. Ruhani varlıklar olan meleklerin, maddi âlemde memuriyetleri yalnız insanla ilgilidir. Atay, Kur'an'da Meleklerle şu görevlerin verildiğini tespit ettiğini belirtir:

- 1)Allah ile insan arasında elçi olmak.⁴²⁴
- 2)Allah'ın emirlerini yapanlara ve yasaklarından sakınanlara yardım etmek.⁴²⁵
- 3)Allah'ın emir ve yasaklarını benimsemeyip inkâr edenlere azap etmek, sıkıntı çektirmek.⁴²⁶
- 4)İnsanların yaptıkları işleri, hareket ve durumlarını dosdoğru tespit etmek. Meleklerin bundan başka görevleri yoktur.⁴²⁷

Atay'a göre meleklerin iman esaslarına girmesinde iki hikmet vardır.

1)Gizli âlem varlıklarına isnat edilen kudret ve kuvvetin, maddi âlem üzerinde büyük tesirler meydana getireceğine inanarak, meleklerle ve diğer gizli âlem varlıklarına tapmanın önüne geçmektir. Bunlara Tanrılık sıfatlarından birini isnat etmenin, Allah'ın birliğine aykırı olduğunu göstermektir.

2)Allah'ı herhangi bir şeye benzetmekten uzak tutmak içindir. İnsanoğlunun melekleri ve gizli âlem varlıklarını tasavvur ve tahayyül edip, onları hayalinde şekillendirmekte ne kadar zorluk çektiği düşünülürse, bu gibi varlıkların yaratıcısını tasavvur etmenin imkânsızlığı ortaya çıkar. Meleklerin Allah ile insan arasında elçi olmaları, Allah'ın varlığının mahiyeti ile

⁴²² A.g.e. , s. 97

⁴²³ Kur'an'ı Kerim, Bakara, 210

⁴²⁴ Kur'an'ı Kerim, Nahl, 2

⁴²⁵ Kur'an'ı Kerim, Enfal, 9

⁴²⁶ Kur'an'ı Kerim, Muhammed, 27

⁴²⁷ Kur'an'ı Kerim, İnfitar, 10, 12 ; Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 99

insanların mahiyetleri arasındaki mesafeyi gösterir. Meleklerin Allah ile olan münasebetleri halik-mahlûk, mabut-abit münasebetidir. Putperestlerin inandıkları gibi, onlarla Allah arasında soy münasebeti değildir. Meleklerin varlıklar üzerindeki tesirleri de kendilerinin bir özelliği olmayıp Allah'ın onlara verdiği salâhiyetten ibarettir.⁴²⁸

I.II.III. Kitaplara İman

Atay, Allah'ın bir kısım insanlara, diğer bütün insanlara bildirilmek üzere bir bilgi verdiği kabul edilmedikçe peygamberlik meselesi ortaya çıkmayacağı inancındadır. Ona göre, Peygamberin de insanları inanmaya ve ona göre hareket etmeye çağıracağı esasları bildirir, elinde bir kitabın bulunması zorunlu olduğundan ve kitapsız bir peygamber düşünülemeyeceğinden, kitaplara iman esası konulmuştur. Geçmiş peygamberlerin kitaplarına iman etmenin, gerçekten İslam'ın peygamberini de teyit etmeyi sağlayacağı şüphesizdir.⁴²⁹

Atay, kutsal kitapların Allah tarafından peygamberlere indirilen vahyin yazılmasından meydana geldiğini öne sürer. Kur'an, kendinden önce inen kitapları ve vahiyleri tasdik etmektedir. Burada kullandığı "Peygamberlere indirilen şey" tabiri, "Kitap" tabirinden daha umumidir. Bununla beraber, geçmiş peygamberlerin kitaplarına sayfalar manasına "suhuf" ve kitaplar manasına "Zübur" tabirini kullanmıştır. Kur'an geçmiş peygamberlere gönderilen yalnız Tevrat, Zebur ve İncil'den bahsettiği gibi, kendisinin de Hz. Muhammed'e indiğini açıklamıştır.⁴³⁰ Tevrat'ın İsrailoğullarına verildiğini zikretmiş, fakat onu muayyen bir peygambere isnat etmemiştir.⁴³¹ Zebur'un Hz. Davud'a, İncil'in Hz. İsa'ya verildiğini açıklamıştır.⁴³² Kur'an; Tevrat, Zebur ve İncil'in ona tâbi olanlar tarafından tahrife uğradığına da işaret etmiştir.⁴³³ İbrahim ve Musa'ya suhuf verildiği zikredilmekle beraber, Musa'ya Furkan, Kitap verildiği de ifade edilmiştir.⁴³⁴

Kur'an'ı peygamberin yazdığını ya da birinin ona yazdığını öne sürenlere karşı Atay, Hz. Muhammed'in ümmi ve Arapça'yı Kur'an yazacak kadar düzgün şekilde bilmeyen biri olduğunu, dolayısıyla Kur'an'ın vahiy eseri oluşuna bunun da bir delil teşkil ettiğini söyler.⁴³⁵ Hz. Peygamber'e müşrikler "bu Kur'an'ı değiştir veya başka bir Kur'an getir"

⁴²⁸ Kur'an'ı Kerim, En'am, 61 ; Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları s. 100

⁴²⁹ Atay, H. , A.g.e. , s. 101

⁴³⁰ Kur'an'ı Kerim, Tövbe,111 ; Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 102

⁴³¹ Kur'an'ı Kerim, Al-i İmran, 48, 50, 65, 95 ; Cuma, 5

⁴³² Kur'an'ı Kerim, Nisa, 163 ; İsrâ, 55

⁴³³ Atay, H. , A.g.e. , s. 102 ; Kur'an'ı Kerim, Maide,41 ; Al-i İmran, 78

⁴³⁴ Kur'an'ı Kerim, A'la 18 ; Bakara,53 ; İsrâ,2 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 102

⁴³⁵ Kur'an'ı Kerim, Nahl, 103 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 105

dediklerinde, O'nun verdiği cevabı Kur'an'da bulmak mümkündür: “Ben kendiliğimden böyle bir iş yapamam, ancak bana gelen vahye uyarım”⁴³⁶

Atay, kitaplarda olana inanmak gerektiğini, ancak aklın, inanılacak şeyin bilgisini kavramasından sonra gerçekleşecek imanın gerçek ve sağlam olabileceğini belirtir. Bu anlamda Kur'an ve Hadise yaklaşımda, bunları anlamada ve uygulamada insanları ehl-i rivayet ve ehl-i dirayet diye ikiye ayırır. Ehl-i rivayeti, dinde salt duyduklarına, okuduklarına inanan ve bunları uygulayanlar olarak niteler. Ehl-i dirayeti ise, okuduklarını ve duyduklarını akıl süzgecinden geçirerek anlamlandıran, Kur'an'ın ve hadisin dediğinin yanında demek istediğini de anlayarak o yönde amel sergileyenler olarak tanımlar ve kendisini ehli dirayete dâhil eder. Bu anlamda dinde ehli dirayetin dışındakileri avam olarak görür ve “benim dışındakiler avamdır” der.⁴³⁷

Atay, imana konu olacak kitapların anlaşılmasının önemi üzerinde durur. Bu kitaplara, onları anlamamanın sonrasında imanın kıymet ve anlam ifade edeceğini belirtir. Üç önemli dinin ilahi kitaplarının okunmasında ve anlaşılmasında da birtakım ilkelerin varlığından söz eder. Bu dinlerden İslam, Atay'a göre, Kur'an'ın vahy olunmaya başlamasıyla oluşmaya başlamış ve Kur'an vahyinin bitmesiyle son şeklini almıştır. Kur'an'ın ilk buyruğu “Oku” değil, ilk sözü “Oku” buyruğudur. Ortada bir şey yokken “Oku” denmesiyle, Hz. Muhammed “neyi?” sorusunu sormuştur. Burada “oku” emrinin mef'ulu bütün Kur'an'dır.⁴³⁸ Kur'an'ın iyi anlaşılması için Arap edebiyatını iyi bilmek gerekir. Eski milletler Kur'an'ı iyi anlamak, anlatmak, uygulamak için Arap edebiyatını, ilim, felsefe ve kültürünü okudular, bu malzemeleri kullandılar. Sonraki Müslümanlar tarafından bu malzemeler İslam'ın ayrılmaz bir unsuru olarak kabul edilmiştir ki, dini anlama ve anlatmada bugünkü sıkıntıların kaynağı buradadır.⁴³⁹

Bu izah ve tespitiyle Atay, ana amaç olan Kur'an'ı anlamada kullanılan araçların Müslümanlarca kutsandığından, bunun da Müslümanları sıkıntılara düşürdüğünden yakınmaktadır. Müslümanların Kur'an'ı okurken, Arap kültür, edebiyat ve felsefesini İslam'la özdeşleştirmelerinin bu sıkıntıların kaynağı olduğuna parmak basar. O'na göre Kur'an, indirildiği Arap toplumunun o günkü durumu, seviyesi, kültür ve felsefesi göz önüne alınarak anlaşılmalı, ancak bu yapılırken akıl devreye girmeli ve Kur'an'ın ne demek, ne yapmak istediği kavranmalıdır. Yani o zamana, mekâna ve topluma takılıp kalınmamalıdır.

⁴³⁶ Kur'an'ı Kerim, Yunus, 15

⁴³⁷ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir

⁴³⁸ Atay, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, s. 15, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983

⁴³⁹ Atay, H., A.g.e., s. 16

Atay, gerek Yahudi, gerek Hıristiyan ve gerekse Müslümanların dinlerinin kitaplarını okumayı akıl ilkelerine göre, beş duyu bilgisi ve tecrübî bilgiye göre yapmaları gerektiğini önerir. Müntesiplerine Tevrat ve İncil'i böyle okumaları gerektiğini Kur'an'ın emir ve tavsiye ettiğini,⁴⁴⁰ onların kitaplarını bu şekilde okumalarıyla Tevrat ve İncil'deki tahrifatı görebileceklerini, Müslümanların da dini anlamada yanlışlıklarının farkına varabileceklerini söyler.⁴⁴¹

Kur'an'ın niçin indirildiğini kavramak Atay'a göre her Müslüman için çok önemlidir. Kur'an, insanoğluna bir inanç ve iman aşılama, inancın etrafında birkaç hareketi ibadet saymak ve birkaç mırıldanma cümlesini dua kabul etmek için gelmemiştir. O, insanoğluna ve nesline hayatı boyunca yol göstermek, ışık tutmak için gelmiştir.⁴⁴²

Kur'an'ın İncil ve Tevrat'tan ayrıldığı en önemli noktayı Atay şöyle belirtir: "Tevrat bir milletin inanç hikâyesidir. İncil de Hz. İsa'nın hayat hikâyesidir. Kur'an ise hikâye kitabı değildir. Kur'an, tarihi hikâyeleri gayesine örneklik için kullanır. Metodu tahkiye değil diyalektiktir. Cedelci, mücadeleci bir karakteri vardır. İncil'de Hz. İsa, hep kendi çevresiyle ilgilenir, başka toplumlarla hiç ilgilenmez. Tevrat'ta da durum böyledir. Tevrat'ta yegâne otorite Allah ve Peygamber'dir. Kur'an'da ise bunlara ilaveten akıl, ilim ve vicdan da birer otorite olarak kabul edilir. Kur'an, Tevrat ve İncil'den fizîken daha az hacimlidir. Ama muhtevasıyla, her konuya teması ile daha kapsamlıdır."⁴⁴³

I.II.IV. Peygamberlere İman

Kur'an'ın öne sürdüğü bir başka iman esası da peygamberlere imandır. Atay'a göre, inanılması gerekli olan peygamberin sıfatları Kur'an'da şöylece açıklanmıştır.⁴⁴⁴ Peygamberler birer beşerdirler. Allah'ın birer elçisidirler ve O'nun vereceği emaneti yerine ulaştırırlar. Vahiy alırlar.

Atay, Kur'an'ın ilham ile vahyi zaman zaman aynı manada kullandığını tespit etmiştir. Vahiy, fasılalı da olsa, tamamlamak şartı ile devamlılık ve süratlilik arz ederken, ilham ani bir fikrin kalbe doğmasıdır. Süreklilik arz etmez. Herhangi bir insana ilham gelebilir, bir fikir aniden insan zihninde doğabilir. Bu manada her insan da vahiy alabilir.⁴⁴⁵ Kur'an, vahiy kelimesini insana nispet ettiği gibi, insanların birbirine ve şeytanın insanlara yaptığı gizli

⁴⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 19

⁴⁴¹ A.g.e. , s. , 20

⁴⁴² Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. , 21

⁴⁴³ A.g.e. , s. 22

⁴⁴⁴ Kur'an'ı Kerim, Alak, 1-4 ; Müddessir, 1-5 ; Kehf, 111 ; Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 107

⁴⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 108

fısıldamalarını, bir şey söylemelerini, birbirlerine ilham vermesini de bazen bu kelime ile ifade etmiştir.⁴⁴⁶

Atay, araştırmaları sonucu, Kur'an'da Allah'ın insanlarla üç şekilde konuştuğunu tespit ettiğini söyler.⁴⁴⁷

Birincisi insana doğrudan doğruya vahyeder veya ilham eder. Burada peygamberlerle bütün insanlar birleşirler. Bu, ilham etmek, kalbe doğurmak ve bildirmek manasınadır.

İkincisi perde arkasından konuşmasıdır. Bu, Musa (a.s.) da ağaçtan işittirdiği gibi, Allah'ın işittirmek istediği kimseye sözleri bir cisimde yaratmasıdır.⁴⁴⁸ Cisim kaldırılrsa da Allah görünmez. Burada perde arkasından tabirinin manası, "görölmeyeceği şekilde konuştu" demektir.

Üçüncüsü yalnız peygamberlere mahsus olup, melek Cibril'in getirdiği vahiydir. Dinde vahiy denince anlaşılan budur. Allah ile insanın tabiatı ayrı olduğundan ve aralarında doğrudan temas imkânsız olduğundan, bir vasıta olarak vahiy, perde ve meleğe ihtiyaç vardır.⁴⁴⁹ Atay, semavi kitaplar ve onlardan biri olan Kur'an'ın bu vahiy ile indiğini belirtmektedir.⁴⁵⁰

Atay, "Cibril'in getirdiği her vahiy Kur'an değildir, Hz. Peygamber'in bir kısım hadisleri de Cibril vasıtasıyla gelmiştir" şeklindeki rivayetin kesin olmadığını öne sürer. Ancak, "Hz. Peygamber'in bir kısım sözlerinin ilham şeklinde kalbine doğmuş olduğunu, diğerlerinin de O'nun, Kur'an'dan anladığı ve içtihat ile söylediği sözleridir" der.⁴⁵¹

Atay'a göre, Peygamberlere gelen vahyin menşesinde ve keyfiyetinde bir değişiklik yoktur. Geçmiş peygamberlere geldiği şekilde Hz. Peygambere de gelmiş ve aynı melek getirmiştir.⁴⁵² Hz. Peygambere vahyin geliş şekillerinden en ağır olanı çingırak sesi gibi gelendir. Bunun ağırlığının nedeni, peygamberin bütün duyuları ile -bir dereceye kadar- bu maddi âlemden ayrılması, beşer sıfatlarından sıyrılıp melek tabiatına bürünmesi ve kalbi ile vahyin menbana yönelip, yüce âlemlerle irtibat temin ederek ilahi hitabı dinlemesidir. Diğer vahiy geliş şekli de, meleğin insan suretine girerek Allah'ın peygambere bildirmek istediğini getirmesi ve peygamberin bu tebliği hıfz ederek iyice kavramış olmasıdır.⁴⁵³ Hz. Peygamber, Allah'tan bu şekilde aldığı vahyi, kimseden çekinmeden ve bir eksiklik yapmadan aldığı gibi

⁴⁴⁶ Kur'an'ı Kerim, Taha, 38 ; Kasas, 7 ; En'am,112 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 108

⁴⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 109

⁴⁴⁸ Kur'an'ı Kerim, Nisa, 136 ; Kasas, 30 ; Taha, 13-14

⁴⁴⁹ Atay, H. , A.g.e. , s. 109

⁴⁵⁰ Kur'an'ı Kerim, şura, 51

⁴⁵¹ Atay, H. , A.g.e. , s. 109

⁴⁵² Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 109

⁴⁵³ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 110

tebliği eder. Tebliğ ile iş bitmemiştir. Tebliğ edilen şey anlaşılmayacak olursa, onu açıklamak da peygamberin vazifesi idi.⁴⁵⁴

Atay'a göre peygamberin insanlara karşı olan durumu, Allah'ın emir ve yasaklarını bildiren bir elçi oluşudur.⁴⁵⁵ Peygamberin bunlardan başka ne bir sıfatı, ne bir vazifesi, ne de salahiyeti vardır.⁴⁵⁶ İslam öncesi peygamberlik ve kâhinlik anlayışında peygamber ve kâhin istediği zaman, kendine göre güya Tanrı'dan veya gaybdan haber alabilirdi. İslam'da peygamber istediği zaman vahiy alamaz, bu onun istek ve arzusuna bağlı değildir.⁴⁵⁷ Allah istediği zaman ona vahiy indirir. Bundan dolayı peygamberlik bir meslek veya sanat değildir, Allah vergisidir.⁴⁵⁸ Hz. Peygamber istemeden kendisine peygamberlik gelmiştir.⁴⁵⁹ Çok sıkışık olduğu anlarda bile vahiy hemen gelmemiş, Allah onu dilediği anda indirmiştir.⁴⁶⁰

Yine Atay'a göre Peygamber insandır, yer, içer, gezer, uyur ve ihtiyaçlarını giderir.⁴⁶¹ İnsanlardan ayrıldığı taraf, kendisine vahiy gelmesidir. Bu vahiy ona insanüstü bir güç ve gaybi bilgi vermemektedir. Harikalar ve mucizeler yapmaya kudreti olmadığından başka, kendisi için bile herhangi bir fayda elde edecek veya zararı def edecek bir kudreti yoktur. Atay'a göre peygamberlerin ahirette şefaati de olmayacaktır.⁴⁶² Gaybı bilmediğinden de, daha önceden bir tedbir alma imkânına da sahip değildir.⁴⁶³ Vahiy almak, gaybı bilmek değil, gaybın bildirilmesidir. Peygamber, Allah'ın bildirdiğinden başka, gaybdan hiçbir şey bilemez. Bu bilgiler de Kur'an'da mevcuttur.⁴⁶⁴ Atay'ın benimsediği ve "İslam dininin getirdiği peygamberlik anlayışı" bunlardan ibarettir. Atay'a göre putperestlerin, peygamberliği anlamalarına mani olan şey, menfaatleri idi. Yoksa onların inananlardan zihni bir düşüklükleri yoktu.⁴⁶⁵

Atay, Kur'an'ın Allah'a ve Peygambere inanmayı birbirine bağladığını, bunlardan birine inanıp diğerine inanmayarak, aralarında ayrılık gözetenlerin kâfir olduklarını açıkça bildirdiğini belirtir.⁴⁶⁶ Ona göre Peygamberlerin getirdikleri iman esasları arasında fark yoktur, aynı esaslara bağlıdırlar. İman esaslarının zaman ve mekân kavramları ile ilgisi

⁴⁵⁴ Kur'an'ı Kerim, Nahl, 44, 64

⁴⁵⁵ Kur'an'ı Kerim, Fatır, 24 ; İsrâ, 105 ; Furkan, 56

⁴⁵⁶ Atay, H. , A.g.e. , s. 111

⁴⁵⁷ Kindi, Felsefi Risaleler, Çeviren, Mahmut Kaya, s. 55, Klasik Yayınları, İstanbul, 2002

⁴⁵⁸ Atay, H. , A.g.e. , s. 111

⁴⁵⁹ Kur'an'ı Kerim, Kasas, 86 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 112

⁴⁶⁰ Kur'an'ı Kerim, Duha, 1-3 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 112

⁴⁶¹ Kur'an'ı Kerim, Enbiya, 7-8

⁴⁶² 003/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir.

⁴⁶³ Kur'an'ı Kerim, A'raf, 188 ; En'am, 50-58 ; Hud, 31 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 112

⁴⁶⁴ Kur'an'ı Kerim, Cin, 27 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 113

⁴⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 114

⁴⁶⁶ Kur'an'ı Kerim, Nisa,152

olmadığından, zaman ve mekâna göre peygamberden peygambere değişmeleri de bahis konusu değildir.⁴⁶⁷

I.II.V. Ahirete İman

Atay'a göre ahiret fikrinin esası adalete dayanmaktadır. İnsan bu dünyada iyilik ile kötülüğün çarpıştığını görüyor. Çok defa kötülük galip geliyor, rezalet fazilete üstün çıkıyor. İnsan kısa ömrü ile bu mağduriyetin, mazlumluğun ve haksızlığın giderildiğini, zalimim zulmünden dolayı cezasını çektiğini göremiyor. Onun vicdanı iyinin kötüyü üstün gelmesini istiyor. İyiliğe mükâfat, kötülüğe ceza verilecek bir günün varlığını zorunlu buluyor. Bu dünyada olmazsa, başka bir dünyada adaletin gerçekleşmesini diliyor. Böylece, adalet kavramı insana ahiretin varlığını hissettiriyor.⁴⁶⁸

Atay, Yahudilerde ölümden sonra dünyada işlediği işlerin karşılığına dair bir söz mevcut olmadığını ileri sürer. Ona göre, Tevrat'ta geçen kötülüğün cezası ve iyiliğin mükâfatı dünyada cereyan edecektir. İnsan ölünce ruhu ölümler diyarına geçer. Tevrat'ta ahirete iman meselesi olmadığı gibi, ahirete dair herhangi açık bir fikir de yoktur.⁴⁶⁹ Fakat son zamanlarda Yahudilerin din düşüncelerinde adalet fikri, onlarda ahiret inancının oluşmasına neden olmuştur. Bu inanca göre, günahkâr Yahudiler bir müddet cehennemde kaldıktan sonra oradan çıkacaklardır.⁴⁷⁰

Hıristiyanlarda ahiret fikrinin daha açık olarak bulunduğunu belirten Atay, böyle olmakla birlikte Hıristiyanlıkta ahirete ilişkin ifadelerin kapalılıktan kurtulamadığını belirtir. Hıristiyanlıktaki ahiret ile ilgili hadiseler dünyevi hadiselerle öyle karıştırılmıştır ki, bu dünyaya değil de öteki dünyaya ait olduğu zor anlaşılmaktadır. Atay'a göre Yahudi ve Hıristiyan din kültüründe ahiret inancına, Kur'an geldikten sonra yer verilmiş, açıklık getirilmiştir.⁴⁷¹

Atay, İslam dininde inançların üç esasa dayandığını, bunların Allah'ın varlığı, peygamberlik ve ahiret olduğunu söyler. Kitap ve melek inancı ona göre peygamberliğin teferruatıdır.⁴⁷²

Hıristiyanlığın, insanı anlayış biçiminin farklılığından dolayı, bu dinin mevcut yapısıyla insanın yalnız ruhi yönünü olgunlaştırmaya önem verdiğini, tabii cihetini ihmal ettiğinden, insanı çekemeyeceği bir yükün altında bıraktığını belirten Atay, buna karşın

⁴⁶⁷ Atay, Hüseyin, Kur'an'da İman Esasları, s. 20

⁴⁶⁸ Atay, H. , A.g.e. , s. 117

⁴⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 117

⁴⁷⁰ Atay, H. , A.g.e. , s. 117

⁴⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 118

⁴⁷² Atay, H. , A.g.e. , s. 118

İslamiyet'in insanı ruh ve maddeden mürekkep bir varlık olarak kabul ettiğinden söz eder.⁴⁷³ Atay'a göre, İslam dini insanın maddi varlığının ihtiyaçlarını gidermesine izin verir fakat, onları en uygun ve yararlı şekilde kullanmasını şart koşar. Buna göre insanı yaratan Allah olduğu için, onun neye ne miktar muhtaç olduğunu da ancak O bilir. Kendi yarattığı insanın varlığını korumasında ona gösterdiği yolu takip etmesini bildirmiş ve o yoldan şaşığı takdirde adaletsizlik yapacağını ihtar etmiştir.⁴⁷⁴ İşte İslamiyet'in en çok önem verdiği adaletin anlamı, insanı meydana getiren ve birbirine zıt olan maddi unsuru ile ruhi unsuru dengede tutmaktır. Bu muvazeneyi temin etmek hususunda gereken şartları ihtiva eden şeriatı vazetmiştir. İslam dininde ahiret fikri yalnız ahiret günü için değildir. Ahiret dünya içindir. Başka bir deyişle, ahiretin varlığının gayesi ahiret değil, bu dünyadır. Din ve şeriat, bu dünyanın nizam ve düzeni için gelmiştir. İnsanın yaratılışındaki gaye, bu dünyadaki yaşayışı, işleri ve durumudur. Bu böyle olduğundandır ki, bu dünyada irade ve kudret verilerek sorumlu tutulmuştur. Öteki dünyada sorumluluk yoktur. İnsan, öteki dünyadaki değerini buradan götürecektir. Atay'a göre, insanların gayesinin öteki dünyadaki üstün dereceleri elde etmek olduğu düşünülerek, varlığındaki gayenin öteki dünya olduğunun ileri sürülmesi, meselenin ters yönden ele alınışıdır. İnsanların bu dünyada dinin istediği en üstün mertebeye ulaşabilmelerinde ahiretin itici rolü büyüktür. Dünyada ahiret işi yoktur; her iş dünyada yapılıyor, dünya işidir. Karşılığı hem dünyada hem ahirette verilecektir. İslamiyet'in, insanın maddi ve ruhi unsurlarını dengede tutması için gereken şartları koyması, ahirette haşrın hem cismani, hem ruhani olmasını icap ettirmiştir. Haşri bunlardan birine hasretmek, İslam'ın mutlak adaletine aykırıdır.⁴⁷⁵

Atay, Allah'ın merhamet sıfatı ile, insana ölüm ıstırapları çektiren derin vicdan azabından kurtarmak için tövbe kapısını açtığını, böylece vicdan azabının insanları sinirlerini harap etmesine, hayatlarını çekilmez kılmasına tövbe ile son verdiği düşüncesindedir.⁴⁷⁶

Atay'a göre ahiretteki adaletin konusunu, tek Allah'a ve ahirete inananlar teşkil edeceklerdir. Çünkü onlar Allah'a ve Allah'ın ahiret gününün tek sahibi olduğuna inanmışlardır. Putperestler ise buna inanmadıklarından, bu mahkeme ve hâkimini tanımadıklarından, ahiret gününde onların adalet terazisine konacak işleri olmayacaktır. Bütün işleri boşa gitmiş olacaktır.⁴⁷⁷ Yahudi ve Hıristiyanlarda ahiret fikri kuvvetli olmadığından,

⁴⁷³ Kur'an'ı Kerim, Hicr, 28, 29

⁴⁷⁴ Kur'an'ı Kerim, Bakara, 187, 229 ; Nisa, 10 ; Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 119

⁴⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 119

⁴⁷⁶ Atay, H. , A.g.e. , s. 120

⁴⁷⁷ Kur'an'ı Kerim, Bakara, 107, 217 ; Kehf, 105 ; Al-i İmran, 22 ; Maide, 53 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 121

Araplara tesir edememiştir. Bundan dolayı Mekke müşriki olan Araplar, İslamiyet'in yayılışı esnasında ahiret fikrini kabul etmekte zorlanmışlardır.⁴⁷⁸

Atay, Kur'an'ın ahireti ispat için şu delilleri ileri sürdüğünü söyler:

1-Tekrar yaratmanın ilk yaratmaya oranla kolaylığından bahsetmiştir.⁴⁷⁹

2-Daha zor olan gökleri ve yeri yaratmanın, bunlara nispetle daha kolay olan, insanı öldükten sonra tekrar diriltmeyi yapabileceğini söylemiştir.⁴⁸⁰

3- Sonbahar ve kışta ölü olan yer bitkilerinin, bahar ve yaz mevsimlerinde yağmurlarla diriltildiği gibi, insanın da ölümünden sonra diriltilebileceğini belirtmiştir.⁴⁸¹

4-Bir şeyi zıddına çeviren, onu benzerine çevirebilir, su ile ateş birbirine zıt şeylerdir. Suyun bol miktarda bulunduğu yeşil ağaçtan ateş çıkması adeta imkânsız iken, yeşil ağaçtan ateşi çıkararak Allah, insanı da ölüp toprak olduktan sonra diriltebilir.⁴⁸²

Atay, kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini, bunu bilmenin insan çıkarına olmadığından insana bilgisinin verilmediğini söyler. Atay'a göre kıyamet alametleri ile ilgili hadiste geçen alametlerin ravinin sözü olması ihtimali yüksektir. Bu hususta ileri sürülen fikirler tatmin edici değildir.⁴⁸³ Atay kıyametin kopmasını, kevnî cazibenin ortadan kaldırılmasıyla, yörüngelerini kaybeden dünya dâhil bütün uzay cisimlerinin birbirlerine çarparak toz duman içinde birbirine karışacağını, simsiyah bir toz bulutu haline geldikten sonra yeni bir dünyanın doğmasının başlayacağını, Kur'an'daki birçok surenin ayetlerinden çıkarmıştır.⁴⁸⁴ Bundan sonra, insanların toplanma borusu çalacak ve hepsi mezarlarından kalkıp toplanma yerine gidecektir.

Ahiret'in varlığı Kur'an'da yalnız başına zikredilmiş ve ona inanmayanlar şiddetle yerilmiş olduğu gibi,⁴⁸⁵ Allah'a ve ahiret gününe inanmayı emretmek üzere, ikisi bir arada da zikredilmiştir.⁴⁸⁶

Atay'ın düşüncesine göre Ahiret âleminin varlığının hikmeti, dünyada insanlar arasında adaletin gerçekleşmesini sağlamaktır. İslam, koyduğu müeyyidelerle bunu gerçekleştirmeye çalışır. Dünyada bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı durumlar da vardır. Bu durumlar için ahirette ilahi adaletin gerçekleşeceği ayrı bir gün tahsis edilmiştir. Bu günün sahibi, hâkimi Allah'tır. Bu günde hiç kimseye zerre kadar zulmedilmeyecektir, tam

⁴⁷⁸ Atay, H. , A.g.e. , s. 121

⁴⁷⁹ Kur'an'ı Kerim, Yasin, 77, 79

⁴⁸⁰ Kur'an'ı Kerim, Ahkaf, 33 ; Rum, 25 ; Mümin, 57 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 122

⁴⁸¹ Kur'an'ı Kerim, Hac, 5, 7 ; Zuhruf, 11

⁴⁸² Kur'an'ı Kerim, Yasin, 80 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 122

⁴⁸³ Atay, H. , A.g.e. , s. 123

⁴⁸⁴ Kur'an'ı Kerim, İnfitar, 1, 5 ; Tekvir, 1, 3 ; Vakıa, 1, 6 ; Hakka, 1, 4 ; Karia, 1, 5 ; Enbiya, 104 ; İbrahim, 48 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 124

⁴⁸⁵ Kur'an'ı Kerim, En'am, 113, 150 ; İsrâ, 10, 45 ; Necm, 27 ; Neml, 4

⁴⁸⁶ Kur'an'ı Kerim, Bakara, 126, 232, 264 ; Maide, 69 ; Nisa, 38, 39 ; Yusuf, 37 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 28

adalet vardır. İyilik yapanların mükâfatı kat kat verilecektir.⁴⁸⁷ Kötülük yapanlara cezası tam olarak verilecek, zerre miktar fazla verilmeyecektir.⁴⁸⁸ İyilikleri ağır gelenler saadete erecek, kötülüğü fazla gelenler bedbahtlığa düşecektir.⁴⁸⁹ Allah her şeyi bildiği halde, hesaba çekilen insana, yazıcı meleklerin yazdıkları kitaplar, insanın uzuvları, insanlar birbirlerine, peygamberler kavimlerine, putperestlerin tanrıları şahitlik edeceklerdir. Mahkeme bitince de herkes kendisine hazırlanmış olan yere gidecektir.⁴⁹⁰

Atay cehennemde azabın cismani olduğuna hükmeder. Ona göre, cehennemde bulunmak azap için kâfi değildir, orada ayrıca azaplar, işkenceler yapılacaktır. Cehennemin azabı, insanların günahlarının derecesine göredir ve süreklidir.⁴⁹¹ Ateşi kâfirler ve putlardır. İnsanın kendi bedeni de yanacak, acıyı bir kez daha duyabilmesi için yanan vücutları iyileşecek, sonra tekrar yanacaktır.⁴⁹² Yiyeceği ve içeceği şeyler de insana ayrıca bir azap verecektir.⁴⁹³ Cennet ise ahirette mü'minlerin yeridir ve insanın en sevdiği şeylerle tasvir edilmiştir. Amaç, bu nimetlere ulaşabilmek için insanları dünyada iyi ve yararlı işler yapmaya teşviktir. Cennet ve nimetleri sonsuzdur. Cennet de cismani olacaktır.⁴⁹⁴

Atay'ın İslam'ın ilkelerinden imanla ilgili olanlarını bu şekilde açıkladıktan sonra, şimdi onun İslam'ın amelle ilgili esaslarına ilişkin değerlendirmelerine geçebiliriz.

II. ATAY'IN AMEL YÖNÜNDEN İSLAM'A YAKLAŞIMI

Bir insanın bir şeye inandığını ifade etmesinden sonra, inanılan şeyin etkisiyle o insanda birtakım davranış değişiklikleri gözlenemiyorsa, o inanmanın veya imanın varlığının bir anlamı yoktur demektir. Ya da o iman kuru bir iddiadan ibaret olup, fayda sağlamaktan uzaktır. Bu gerçeği tespit eden insanlığın son dini olan İslamiyet, iman ve amel olmak üzere iki boyuttan müteşekkil olduğunu ilan etmekle, yeryüzünde tesis edeceği nizamın oluşumunu takip ve sonuçlandırmada ısrarcı olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁹⁵

“İslam” kelimesinin kökü, “S L M” olup, Arapça'dır. Bu sözcük, halis, katışıksız, barış, selamet ve esenlik manalarında olup, bir şeyi halis kılmayı, karşılıksız yapmayı, itaat etmeyi ve boyun eğmeyi ifade etmektedir. Genelde bu manada olan İslam kelimesi özelde,

⁴⁸⁷ Kur'an'ı Kerim, Neml, 89 ; En'am, 160 ; Bakara, 261

⁴⁸⁸ Kur'an'ı Kerim, Tin, 6 ; Yasin, 54

⁴⁸⁹ Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 126

⁴⁹⁰ Atay, H. , A.g.e. , s. 128

⁴⁹¹ Kur'an'ı Kerim, Taha, 127 ; Tövbe, 81

⁴⁹² Kur'an'ı Kerim, Nisa, 56

⁴⁹³ Atay, H. , A.g.e. , s. 130

⁴⁹⁴ Atay, H. , A.g.e. , s. 132

⁴⁹⁵ Atay, H. Kur'an'daki İlkeler, s. 37

Allah'ın emirlerine boyun eğme ve O'na itaat etme manalarını gerçekleştirmek gayesini güden dinin özel adı olmuştur.⁴⁹⁶

Cibril hadisinde Hz. Peygamber, İslam'ın biri şahadet, diğeri amel olmak üzere iki unsurdan meydana geldiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁷ Bir başka hadisinde Hz. Peygamber, İslamiyet'in beş esas üzerine kurulduğunu söylemiş, bunların içinde şahadet kelimesini kalple ilgili olarak söylemiş, bedenle ilgili kısımda ise amelleri zikretmiştir.⁴⁹⁸ Böylece İslam dini, itikadi ve ameli olarak ikiye ayrılmaktadır. İtikadi kısmına Kur'an iman demektir. İman ile İslam'ın münasebeti bu şekildedir.⁴⁹⁹

Atay, İslam'ın iman ve amel şeklindeki bu iki yönünün birbirinden ayrılmayan, birbirini tamamlayan unsurlar olduğu düşüncesindedir.⁵⁰⁰ Bazı din bilginlerinin İslam dinini, İman ve İslam olmak üzere iki unsurdan mürekkep değerlendirmelerini Atay, İslam'dan muratlarının dinin ameli kısmı ile ilgili bölümü olduğunu anlaşılmaması gerektiğini söyler. Klasik din öğretim metodunda imanın şartları olarak altı esasın "amentü" içerisinde (Alah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, kadere iman) gösterilmesi, İslam'ın şartları olarak da dinin ibadetler kısmına ait beş esasının (Namaz, oruç, hac, zekât, kelime-i şehâdet) zikredilmesi Atay'a göre, dinin ameli yönüne "İslam" denilebildiğine bir örnek teşkil etmektedir.⁵⁰¹

Atay'a göre, Kur'an'ın ilk davası, İslam'ın, Allah'ın tarih boyunca bütün peygamberlere bildirdiği din olduğunu ileri sürmesidir.⁵⁰² İkinci davası ise, İslam dinini fitrata, yani yaratılışa en uygun din olarak ortaya koymasıdır. Bunun için bir adı da "Hanif Dini"dir.⁵⁰³ Kur'an'da bütün peygamberler Müslim olarak zikredilmekte,⁵⁰⁴ Allah'ın dininin İslam olduğu açıklanmaktadır.⁵⁰⁵

Atay, İslam dininin iman esasları yanında, amel yönüne ilişkin hükümlerinin kaynağı olan Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için onun ayetlerinin iniş kronolojisinin ve iniş sebeplerinin bilinmesinin önemini vurgular. Sahabenin bunu iyi bildiğini ve Kur'an'ı iyi anladıklarını, ne zaman ki Kur'an sahâbeden tabiine devredilmeye başlandı, devralanlar onu iyi anlayabilmek için tarihini ve iniş sebeplerini bilme ihtiyacını hissetmişlerdir demektir.⁵⁰⁶

⁴⁹⁶ Kur'an'ı Kerim, Al-i İmran, 85 ; Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 13

⁴⁹⁷ Sahih-i Buhari, Tecrid-i Sarih Tercemesi, I/18, DİB. Yayınları, Sayı, 123-9, 8. Baskı, Ankara, 1985

⁴⁹⁸ A.g.e. , I/18

⁴⁹⁹ Atay, H. , A.g.e. , s. 13

⁵⁰⁰ Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 37

⁵⁰¹ Kılavuz, A. Saim, "İslam", İİGYA, II/433

⁵⁰² Kur'an'ı Kerim, Bakara, 130 ; Al-i İmran, 52, 64, 80 ; En'am, 14 ; Yunus, 82, 84 ; Yusuf, 101

⁵⁰³ Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 14

⁵⁰⁴ Kur'an'ı Kerim, Saf, 9 ; Feth, 28 ; Tövbe, 33

⁵⁰⁵ Kur'an'ı Kerim, Al-i İmran, 19 ; Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 15

⁵⁰⁶ Atay, H. , A.g.e. , s. 33

Bunun için bu konuda ileri gelen ve söz sahibi sahabeden istifade etmeye çalışmışlar, ilk olarak hicretten önce inen ayetleri “Mekkî”, hicretten sonra inenlere de “Medenî” diyerek tasnife tabi tutmuşlarsa da, bu konuda ihtilaflar yaşamışlardır. Atay, Hz. Ali’nin, Kur’an’ı iniş sırasına göre tertibinin kaybolmasını da üzücü olarak nitelemiştir. Bu durumda, ilmi bir surette Kur’an’ın sure ve ayetlerinin tarihini tespit etmenin mümkün olmadığını, Kur’an’ı doğru anlayabilmek için, ilk inen ayet ve sureleri Mekkî kabul ettikten sonra, Kur’an’ın diğer ayet ve surelerinin nüzul sebeplerini ve Kur’an’ın inişi esnasında Arapların kullandığı dili, onların kullandığı gibi bilmek gerektiğini söylemiştir.⁵⁰⁷ Bir dilin kelimelerinin canlılığından, zamanla büyüyüp gelişerek başka anlamları da içerebileceğinden bahsederek, Kur’an’ı tefsir ederken, kelimelere zamanla giren anlamları göz önüne almadan, Kur’an’ın indiği zamanda toplumun onu anladığı gibi anlamak gerektiğini, bunun yolunun da, bu gerçeği görüp, badiye ve köylere giderek yabancılarla karışıp bozulmamış Arap dilleri üzerinde çalışan ve büyük lügatler yazan dilcilerin kitaplarına başvurmadan geçtiğini belirtmiştir.⁵⁰⁸

Atay, tarihte İslam’ın anlaşılıp yaşanması konusundaki süreci beş bölüme ayırır.

Birinci bölümü Hz. Peygamber ve sahabe dönemi olarak isimlendirir. Onu göre bu dönemde İslam, çok iyi anlaşılıp, Kur’an, Sünnet ve Akıl el ele verdiği İslam’ın anlaşılması ve yaşanmasında sorun çıkmamıştır.

İkinci dönem “hadisçilerin asrı”dır. Bu dönem, Kur’an ve Aklın bir tarafa itilip sünnetin ön plana çıkarıldığı, bu nedenle birçok hadis uydurulduğu Hz. Peygamberin vefatından sonraki 1. asırdır.

Üçüncü dönem, Kur’an, sünnet ve aklın dışarıda bırakılarak tasavvufa yönelen hicri ikinci asırdır ki Atay buna “tasavvufçular dönemi demektir.

Dördüncü dönem hicri üçüncü asırdır ki, tekrar Hz. Peygamber dönemindeki gibi Kur’an, Sünnet ve akıl üçlüsünün birlikte işlev gördüğü, dinin aslına döndürüldüğü “Fukahâ dönemi”dir.

Son olarak beşinci dönemdir ki, dördüncü asırda fakihlerin kendi dönemleri için anlayıp uyguladıkları İslam’ın taklit edildiği, Kur’an, Sünnet ve Aklın devre dışına çıkarıldığı dönem olup, günümüze kadar uzanan bölümdür. Atay bu dönemi kayıp ve İslam dinine en büyük haksızlığın yapıldığı “taklit dönemi” olarak nitelendirir.⁵⁰⁹

Atay Kur’an’ın, tek tek, birey olarak insanın yalnız Allah’a karşı sorumlu olduğunu anlatmak için geldiğini söylemektedir. İnsan birey olarak Allah’a karşı sorumlu olduğu gibi,

⁵⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 34

⁵⁰⁸ Atay, H. , A.g.e. , s. 37

⁵⁰⁹ 03/04/2008 günü AÜİF’nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir

toplum işlerinde de yine birey olarak Allah'a karşı sorumludur ve her türlü işinden sorgulanacaktır. Ona göre bu durum, Kur'an'ın insana verdiği en üst insanlık niteliğidir.⁵¹⁰

İslam dininin amelle ilgili esaslarını, imandan sonra bedeninin yapması veya yapmaması istenen emir ve yasaklar olarak niteleyen Atay,⁵¹¹ her davranışa hasredilebilecek olan hükümleri sekiz başlıkta toplayıp şu şekilde sıralar:

- 1-Farz,
- 2-Vacip,
- 3-Sünnet,
- 4-Müstehap,
- 5-Mubah,
- 6-Haram,
- 7-Mekruh,
- 8-Müfsit.

Atay bunların hepsini yemek yeme işinde örneklendirir. Buna göre; ölmeyecek kadar yemek farz, sıhhatli ve kuvvetli olmak için yemek vâcip, doyacak kadar yemek sünnet, yemeği kendisine güzellik ve rahatlık verecek derecede yemek müstehap, yemeklerden birini seçerek yemek mubah, aşırı derecede yiyerek hastalanmak veya hiç yemeyerek açlıktan ölmek haram, hazımsızlık ve rahatsızlık verecek derecede yemek mekruh, gereğinden fazla yiyerek mideyi ifsat etmek ve kusmak ise müfsittir.⁵¹²

Atay, İslam dininin anlaşılması noktasında, bir düşünce geleneği içindeki insanların iki karşıt grupta toplanması teamülüne uyararak, inananları ve bu inanca göre yaşamını tedvin edenleri iki gruba ayırır. Birinci grup çok dar çerçevede, kendini geleneksel kurallara, örf ve adetlere sıkı sıkıya bağlayanlardan oluşur, diğeri de geniş bir çerçevede bütün insanların sorunlarını çözmeye önem verir ve toplumunu aşmak ister. Atay'a göre birinciler taklitçi, ikinciler ise idealist tiplerdir. Taklitçi grup geriye, idealist grup geleceğe bakar. Atay, "İslam'ın ilk üç veya dört asrına idealistler, sonraki asırlara taklitçiler hâkim olmuştur" diyerek kendisini idealistler grubuna dâhil eder.⁵¹³

Atay, klasik İslamî külliyatı değerlendirirken eleştirel bir tutum takınarak, geleneksel din anlayışında bir kırılma noktası oluşturmaya çalışır. Bu tutumuna, "Sözleri dinleyip en güzeline uyan kullarımı müjdele. Allah'ın doğru yola eriştirdiği, öz akıl sahibi onlardır"⁵¹⁴

⁵¹⁰ Atay, H. , Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 142

⁵¹¹ Geniş bilgi için bkz, Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 37

⁵¹² Atay, H. , A.g.e. , s. 40

⁵¹³ Atay, H. , İslam'ı Yeniden Anlama, s. 47, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 2001

⁵¹⁴ Kur'an'ı Kerim, Zümer, 18

ayetini dayanak olarak görür. Atay'a göre bu ayet, hem tümevarımı içermekte hem de eleştirel düşünceyi teşvik etmektedir. Sözün en güzeline uymak, sözlerin bir kısmını elemeyi gerektirir ki, bu da eleştiridir.⁵¹⁵

İslam'ı yaşamada geleneği bir değer ve norm kaynağı olarak görmeyen Atay, onu, yararlanılabilir bir birikim olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte, bu geleneğin belli bir tarihsel kesitin, insanların, dönemsel problemlerin ve zihniyetlerin rengini taşıması sebebiyle mutlak bir eleştiri süzgecinden geçirilerek değerlendirilmeye alınması gerektiğini düşünmektedir. Atalarının dinine uyduklarını söyleyenlere Kur'an'ın, 'eğer onlar yanlış üzerinde iseler de mi?'⁵¹⁶ diye sorması bunu göstermektedir. Bu da geleneği mutlaklaştırmayı önlemeye yöneliktir.⁵¹⁷

Atay'a göre, Müslümanlar öncelikle 1400 senelik kültürü hesaba çekmeli ve onun boyunduruğundan sıyrılmalı ve hürriyetlerini elde etmelidirler; ikinci olarak da, dini kurumların, Diyanet'in, tarikatların, dini derneklerin esaretinden, onların fasit çemberlerinin dışına çıkıp onları sorgulayarak, büründükleri zırhlarından çıkarmak suretiyle serbestliğe, kişiliğe kavuşmalıdırlar. Böyle bir tutum, geçmiş kültürün küçük görülmesi demek değildir, ama bu kültürün Kur'an'a götürülerek yeniden yargılanması ve değerlendirme kriteri olarak Kur'an'ın öne çıkarılması demektir. Geçmişte yapılan yanlışların yanlışlığı vurgulanmalı ve bunların önce zihinde, sonra da uygulama alanında düzeltilmesi yoluna gidilmelidir.⁵¹⁸

Atay, dini üç kısma ayırarak bunlara; "Halkın Dini", "Ulemanın Dini" ve "Kuran'ın Dini" isimlerini verir. Bu ayrımı o, geleneksel yapıya tutunanların yanlışlarını görmeleri ve ayıklamaları için yapmaktadır. Atay'a göre, Halkın dini ulemanın dininin bir kısmına uyar, bir kısmına ters düşer. Ulemanın dininin bir kısmı Kuran'a uyar, bir kısmı uymaz. Kur'an'ın dini ise, akla, ilme ve birebir insani durumlara uyar ve karşılaşılan problemlere çözüm getirir.⁵¹⁹

Hangi İslam'ın nasıl anlaşılacak ve İslam'dan ne anladığı anlatılmaya çalışılan Atay'ın, inanç ile amel arasında ne gibi bir münasebet kurduğunun bilinmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

⁵¹⁵ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. (Makale), s. 23

⁵¹⁶ Kur'an'ı Kerim, Bakara, 170

⁵¹⁷ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 24

⁵¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 24

⁵¹⁹ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s.25

II.I. Atay'da İnanç – Amel Münasebeti

Atay, İslam dininin iman ve amel olmak üzere iki yönünün bulunduğunu, ikisinin birlikte bir kıymet ifade ettiğini kabul etmektedir.⁵²⁰ Ancak o, bu konuda Kur'an'ın iyi ve doğru anlaşılması gerektiğini söylemektedir.

İslam dinine inandığı halde, onun emir ve yasaklarına uymayan kişilerin durumu, tarihte ve bugün pek çok şekillerde izah edilmeye çalışılmıştır. Atay'ın tespitine göre, bu konuda geçmişte Müslümanlar, kendi dindaşlarına bile zulüm ve işkenceler yapmışlardır. Namaz kılmayan insanlara verilen cezalar olmuştur. Atay bu konuda, din hürriyetinin anlamına şöyle açıklık getirmektedir. “İslam dinini seçen bir kişi, dine girdikten sonra, geçişsiz fiillerde yani kişinin kendisiyle ilgili olup başkalarını ilgilendirmeyen hususlarda, dinin emrine uyup uymama konusunda özgürdür. Yalnız dine girdikten sonra, o dine ait geçişli fiillerinde, yani kişinin başkasını ilgilendiren eylemlerinde, devlet ve toplum o kişiyi kontrol eder, zararlı olanlarını önler, ceza verir. Ancak devlet ve toplum, kişinin düşünce ve ilmi hürriyetine müdahale edemez, ederse o devlet ve toplum gelişemez. Kur'an hür düşünce ve ilmi hürriyete izin vermekte, bunu desteklemektedir.”⁵²¹

Atay, kişinin üzerine farz-ı ayn olan namaz ibadetini geçişsiz fiil olarak görür ve “kılmayana kimse karışamaz” der. Ama yine farz-ı ayn olan zekât ibadeti geçişli bir fiil olup fakirleri ilgilendirdiğinden, kişinin zekât vermeme özgürlüğü olmadığına vurgu yapar.⁵²²

Atay, İslam felsefesi ve medeniyetine, “Kur'an felsefesi ve medeniyeti” der. Çünkü İslam'ın ana kaynağı ve felsefesini Kur'an olarak kabul eder. Tarihte Müslüman idareci ve siyasilerinin, diğer din mensuplarına, yerilecek, ayıplanacak insanlık suçu işlemediklerini, kendi dindaşlarına yaptıkları zulüm ve işkencelerin ise, Kur'an'ı iyi özümseyemediklerinden ve iyi Müslüman olmadıklarından kaynaklandığını, ayrıca bunun bir iç sorun olduğunu söyler.⁵²³

Atay, İslam'ın evrenselliğini kanıtlamak babında, kendisine İslam'ın ulaşmadığı insanların, kâinatı yaratan tek bir Tanrı'ya inanmaları ve hayatlarında doğru, dürüst davranmaları halinde cennet verileceğini belirten ayeti delil gösterir.⁵²⁴

İslam'ın ameli yönüyle ilgili esaslarının her biri, bir hüküm olarak karşımıza çıkar. Acaba Atay, bu hükümlerin kaynağı olarak neleri, hangi sıralama ile kabul etmektedir? Önce bu sorunun cevabını bulmak gerektiği kanaatindeyiz.

⁵²⁰ Geniş bilgi için bkz, Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 37

⁵²¹ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , s. 27

⁵²² A.g.e. , s. 26

⁵²³ A.g.e. , s. 17

⁵²⁴ Kur'an'ı Kerim, Bakara, 62 ; Maide, 69 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 35

II.II. Atay'a Göre İslam'da Amel Esasları

Atay, Allah'ın insandan, yapmasını veya yapmamasını istediği davranışları Kur'an'da belirttiğini söyler ve bunların tümünü, yasaklar/haramlar ve buyruklar/farzlar olmak üzere iki kategoriye ayırır.

II.II.I. Yasaklar (Haramlar)

Atay'ın Kur'an'da tespit ettiği yasakları şu başlıklar altında toplamıştır:⁵²⁵

- 1-Yalan söylemeyiniz.
- 2-Zina etmeyiniz.
- 3-İnsan öldürmeyiniz.
- 4-Haram yemeyiniz.
- 5-İftira etmeyiniz.
- 6-Gıybet etmeyiniz.
- 7-Hırsızlık yapmayınız.
- 8-Söz taşımayınız.
- 9-İnsanların ne yaptıklarını araştırmayınız.
- 10-Kimseye haksızlık ve zulüm yapmayınız,
- 11-Emanete hıyanet etmeyiniz.
- 12-Kimseye hakaret etmeyiniz.
- 13-Allah'a ortak koşmayınız.
- 14-Kötü şey yapmayınız.
- 15-Kimseyi aldatmayınız.
- 16-Yabancılarla (düşman) dostluk kurmayınız.
- 17-İsraf etmeyiniz.
- 18-Yenip içilmesi haram şeyleri yeyip içmeyiniz.
- 19-Sakın Allah'a baba demeyiniz.
- 20-Allah'ın adını istismar etmeyiniz.
- 21-Faiz yemeyiniz.
- 22-Ana-babaya "öf" bile demeyiniz.
- 23-Allah'tan başkasına tapmayınız.
- 24-İkiyüzlü olmayınız.
- 25-Hainlik yapmayınız.
- 26-Sözünüzden dönmeyiniz.

⁵²⁵ Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 73, 223

- 27-Kimseyi hakir görmeyiniz.
- 28-Kumar oynamayınız.
- 29-Kötü sözleri, iftira, yalan sözleri nakletmeyiniz, yaymayınız.
- 30-Rüşvet verip haksız kazançtan, rüşvet alıp haram yemekten kaçınınız.
- 31-Umutsuzluğa düşmeyiniz, başarıya da büyüklenmeyiniz.
- 32-Düşmanlık yapanlara ve yayanlara yardım etmeyiniz.
- 33-Din hususunda gelişi güzel bilgilerle tartışmaya girmeyiniz.

II.II.II. Buyruklar (Farzlar) ⁵²⁶

- 1-Allah'a inanınız.
- 2-Antlaşmalara, sözleşmelere uyunuz.
- 3-Helal kazanınız ve helalinden harcayınız.
- 4-Selam veriniz.
- 5-Güzel, hoş söz söyleyiniz.
- 6-Sevdiklerinizden veriniz.
- 7-İyi yapıınız, yayınız.
- 8-Allah'ı seviniz.
- 9-İyilikte yarışınız.
- 10-Önce kendinizi ıslah ediniz.
- 11-Çocuklarınıza dini iyi öğretiniz.
- 12-İlim öğreniniz.
- 13-Tövbe ediniz.
- 14-Evlendiriniz ve evleniniz.
- 15-Temiz ve zarif olunuz.
- 16-Adalet gösteriniz, adil olunuz.
- 17-Başkalarına güven veriniz.
- 18-İşleri ehil olana veriniz.
- 19-En iyi olanı seçip uygulayınız.
- 20-Çalışınız.
- 21-Dini kolaylaştırınız.
- 22-Zekât veriniz.
- 23-Hacca gidiniz.
- 24-Oruç tutunuz.

⁵²⁶ Atay, H. , A.g.e. s. 119, 222

- 25-Namaz kılınız.
- 26-Dua ediniz.
- 27-Verdiğiniz sözü tutunuz.
- 28-İşini iyi yap.
- 29-Adil olunuz.
- 30-Doğru olunuz.
- 31-İffetli olunuz.
- 32-Sözünüzü tutunuz.
- 33-İyilik yapınız.
- 34-Dine sıkı sarılınız ve grupçuluk yapmayınız.
- 35-İyi, hayırlı iş yapmakta yardımlaşınız, ona vasıta ve yardımcı olunuz.
- 36-Allah'a itaat ediniz, peygambere ve yöneticilere uyunuz.

Atay, İslam dininin buyrukları içinde zikrettiği kimi farz ibadetlere ilişkin, ilginç yaklaşımlarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Bunlardan ilk olarak namaz konusundaki değerlendirmelerine temas edilecektir.

II.II.II.I. Namaz

“Namaz” kelimesinin Arapçası “salât”tır. Salât, Kur'an'da çeşitli türevleriyle kullanılmıştır. Bu kelimenin Arapçadaki kökü: dua etmek, yalvarmak, övmek, iyiliğini ve mağfiretini dilemek, rahmet etmek gibi anlamlara gelir. Namaza salât denmesinin nedeni ise, içinde yalvarma, yakarma ve dua bulunmasından dolayıdır.⁵²⁷

Atay'a göre namaz kılmak farzdır. Kur'an'daki farzların mutlaka hikmeti ve bir felsefesi vardır. Namazın faydası, insanı fuhuştan ve nefret edilecek şeylerden korumasıdır. Namaz kılan kişinin bunları yapmaması gerekir. Nasıl ki matematikte bir denklemi çözmeye çalışan kişi, denklem çözme kurallarına aykırı hareket edince doğru sonuç elde edemezse, namaz kılan da, fuhuştan ve iğrençlikten uzaklaşmıyorsa, namazın faydasını elde edemiyor demektir. Fuhşiyat büyük günahları, münkerat ise küçük günahları ifade eder. Namaz gaye değil, insanı eğitime vasıtasıdır. Namaz gaye olunca, eğitim vasıtası olmaktan çıkar ve insanı Allah'a bağlamaktan uzak düşer.⁵²⁸

Atay, namaz konusunda Hz. Peygamber'e isnat edilen hadislerin birçoğuna ilaveler yapılmış olduğundan, onlara şüpheyle bakılmasını öne sürer. Bu hadislerin birçoğu, farz namazların dışında kılınan nafil ve sünnet namazlarla ilgilidir Atay'a göre yapacak bir işi

⁵²⁷ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/231

⁵²⁸ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , I-III/232

olmayan, yeri, zamanı müsait olan kişi, nafîle ve sünnet namaz kılmalıdır. İlk zamanlardaki Müslümanların yapacak fazla bir işleri bulunmadığından, boş zamanlarını nafîle namaz ile değerlendirmişlerdir. Şimdi ise Müslümanların ilim öğrenmek, üretim yapmak gibi farz olan daha önemli sayılacak işleri yapmaları, onlara daha çok sevap kazandırır ve fayda sağlar. Atay, “dinin mantığı böyle düşünmeyi ve yapmayı gerektirir” diyerek, gerçek Müslümanlığın ölçüsünün yalnızca namaz olmadığına vurgusunu yapar.⁵²⁹

Atay, akıl sahibi bireyin iki tür sorumluluğunu öne çıkarır.

- 1) Farz-ı Ayn : Bireyin Allah’a karşı bizzat kendisinin yapması gereken işlerdir. Bunlardan yalnızca kişi ile Allah arasındaki işlerden olan namaza başkası karışamaz.⁵³⁰
- 2) Farz-ı Kifaye : Bireye toplumsal sorumluluk yükleyen, toplumdaki insanlardan bir kısmının yapmasıyla diğerlerinden sorumluluğun kalktığı, hiçbirinin yapmaması durumunda hepsinin sorumlu tutulacağı işlerdir. Örneğin: Cenaze namazı kılmak böyledir. Atay, ayrıca insan sağlığı için, bir yerde doktor yoksa, o toplumun doktor bulmaya veya yetiştirmeye dinen mecbur olduğunu söyler. Doktorsuzluktan ölen bir hastanın katilinin bütün toplum olduğunu belirtir. Bu nedenle de, bir tıp öğrencisinin dersini bırakıp, bireyin yalnız kendisine yararı olan Cuma namazına gitmesinin yanlış olduğunu ifade eder. Gazali’nin hocası İmam-ı Haremeyni’nin de, farz-ı kifâye’yi, farz-ı ayn’dan daha önemli bulduğunu nakleder.⁵³¹

Atay’a göre namazın zamanında kılınmaması dört sebebe dayanır:⁵³²

- 1- Uyuyakalmak,
- 2- Unutmak,
- 3- Zor ve sıkıntılı bir durumda namaz kılma imkânının bulunmaması,
- 4- Tembellikten, üşengeçlikten dolayı namaz kılmamak.

Hz. Peygamber 1. ve 2. maddeler için, “uyanınca ve hatırlayınca kılın” demiştir. Bu da kaza değil edadır. Üçüncü maddede belirtilen hususu, Peygamberimiz bizzat Hendek savaşında öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılamamış, bunları gece kılmıştır. Bu da kaza sayılmaz.⁵³³ Dördüncü maddede zikredilen tembellik, gevşeklik, ihmal, aldırış etmemek gibi sebeplerden dolayı kılınmayan namazların kazasının olacağına dair bir hüküm bulunmadığından, Atay bunların ancak tövbe ile affa uğrayacağını söyler. Çünkü tövbe, en büyük günah olan putperestliği silip götürdüğü gibi, namazı ihmal etmek gibi büyük bir günahı da silip götürür. Kur’an’ı Kerim’de, namazı terk edenlerin ve şehvetlerine uyanların

⁵²⁹ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur’an’a Göre Araştırmalar, I-III/233

⁵³⁰ Atay, H. , Kur’an’daki İlkeler, s.25

⁵³¹ Geniş bilgi için bkz. Atay, Hüseyin, A.g.e. , s. 26

⁵³² Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur’an’a Göre Araştırmalar, I-III/178

⁵³³ A.g.e. , I-III/178

cehenneme girecekleri, ancak tövbe edip işlerini düzeltenlerin affedilip kurtulacakları ifade edilmektedir.⁵³⁴ Atay dördüncü maddede zikredilen tembellik, gevşeklik, ihmal, aldırış etmemek gibi sebeplerden dolayı kılınmayan namazların bu ayet ile tövbe kapsamına girdiği görüşündedir.⁵³⁵

Atay'a göre kişinin, farz namazların öncesinde ve sonrasında bulunan sünnetleri, sıkışık zamanlarda ve yolculukta kılması gerekmez.⁵³⁶ Peygamberimiz bir sözünde "Müslümanlar farz namazlardan sorguya çekildikleri zaman, eğer namazları eksik çıkarsa yüce Allah, 'bakın nafile namazına, onlarla tamamlayın' buyuracak"⁵³⁷ demiştir. Atay, burada Hz. Peygamberin bahsettiği eksik çıkan farz namazın, terkinden dolayı günahından tövbe edilmeyenler olduğu görüşündedir. Yine ona göre, tövbe edilen günahattan insan sorguya çekilmeyecektir. Yoksa tövbenin hiçbir manası kalmaz. Zira ibadetlerin en büyüğü tövbedir.

Atay'a göre abdest yalnız namaz içindir.⁵³⁸ Seferi iken sadece farz namazlar kılınır. Yolculukta farzı kısaltırken sünneti tam kılmak doğru değildir.⁵³⁹

Atay'a göre Cuma namazında farz olan, sadece hutbe okumak ve iki rekât Cuma namazıdır. Geri kalan sünnetler kılınmasa da olur. Zuhr-i ahir denen öğle namazının kılınması şer'an caiz değildir.⁵⁴⁰

Atay'a göre namaz günde 5 vakittir.⁵⁴¹ Beş vakit namazın farzları; sabah 2, öğle 4, ikindi 4, akşam 3, yatsı 4 rekâttir. Yolculukta ve sıkışık anlarda, sadece 4 rekâtlı farzlar 2 rekât olarak kılınır, sünnetler kılınmaz.⁵⁴²

Atay'ın namazla ilgili diğer değerlendirmeleri, günümüzde yaygın olarak bilinen ve uygulananlardan pek farklı değildir. Ancak Atay, ayrı bir başlık altında ele aldığı İslam'da kolaylık ilkesi ışığında, namazla ilgili birçok uygulamanın kolaylıklarını gösterir.⁵⁴³

II.II.II.II. Oruç

Atay'a göre oruç dinin farzlarından olup, insanını maddi, bedeni, ruhi eğitimini ve terbiyesini amaç edinir. İnsanı böyle yaparak dinin diğer emir ve yasaklarına uymaya hazırlar.

⁵³⁴ Kur'an'ı Kerim. Meryem, 60

⁵³⁵ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , I-III/179

⁵³⁶ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , I-III/181

⁵³⁷ Atay, H. , A.g.e. , I-III/182

⁵³⁸ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , I-III/29

⁵³⁹ A.g.e. , I-III/193

⁵⁴⁰ A.g.e. , I-III/194

⁵⁴¹ Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 168

⁵⁴² Geniş bilgi için bkz. A.g.e. s. 174

⁵⁴³ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/142

Oruç tutan kişi, dinin diğer emir ve yasaklarına uymuyorsa, oruç onu terbiye etmiyor, dolayısıyla dinin gayesi gerçekleşmiyor, o kişi de boşuna aç kalmış oluyor demektir.⁵⁴⁴

Atay, oruç tutamamanın kefareti olmadığı gibi, oruç bozmanın da kefaretinin, Kur'an'da ve sağlam hadiste bulunmadığını söyler. Ona göre, ramazan orucunu tutmayan ya da başladığı ramazan orucunu bozan bir kişi, bir güne karşılık ramazan ayı dışında bir gün oruç tutar. Bazı fakihlerin bu durumdaki Müslümanlara, bir güne karşılık altmış gün oruç tutma cezası vermeleri, bunu din adına önermeleri, Allah'ın ceza kanununa terstir. İslam'da ceza, kendi cinsi, misli, eşiti ile ödenir. Kur'an'da, "ceza suçun cinsinden olursa, suçun mislinden fazla olamaz" kuralı vardır.⁵⁴⁵

Atay'a göre, âlimlerin, fakihlerin kasten orucu bozana verdikleri kefarete cezası, oruca aldırış etmeden, hakaret edercesine, onu küçük görürcesine orucunu bozmalarından dolayı ise, bu, kefarete ile giderilmez, ancak tövbe ile affedilir."⁵⁴⁶

Atay'a göre, orucun ve abdestin farz kılınmalarının peşinden, ayette "Allah sizin için zorluk dilemez, kolaylık diler" denmesinin bir önemi olması lazımdır. Fakihler, sahurun son vaktinin ne zaman olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, güneşin doğuşunda orucun başlayacağını söylemiş ve buna, güneşin batışında iftar edilmesini delil getirmiştir. Kimi de sabahleyin kırmızı aydınlığın ufukta yayıldığı andan başlayacağını söylemiş ve buna da Hz. Peygamberin hadisini delil getirmiştir.⁵⁴⁷ Bir kısım fakih de sabah vakti beyaz aydınlığın ufukta genişliğine yayılmasından sonra orucun başlayacağını söylemiş, bu hususta Hz. Peygamberin başka bir hadisini delil getirmiştir. Bu durumda, bu konuda üç değişik hüküm olduğu sabit oluyor. Şimdi Müslüman'ın bunların hangisine göre veya bu konuda nasıl hareket etmesi gerektiği sorusu ortaya çıkıyor. Atay, bu konuda Hz. Peygamber'in bizzat yaptığı uygulamaya ve kaideye göre, bunlardan birine göre hareket etmenin caiz olduğunu söyler. Ona göre oruç tutacak kişi, kendi durumuna uygun olarak, hangisi daha kolayına gelirse ona göre hareket etmeyi seçme hakkı vardır ve kendi durumunu değerlendirme sorumluluğu kendisine aittir. Sözelimi Ramazan ayında, evinin rızkını ağır bir işte çalışarak temin etmek durumunda olan birisi, güneşin doğmasına yarım saat kalıncaya kadar sahurunu uzatabilir.⁵⁴⁸ Atay, bu konuda bir örnekle yaptığı açıklamada imsakiye düzenleyenleri eleştirir. 17 Haziran'da imsak'ın 03:15'de, güneşin doğuşunun ise 05:13'de olması ile Müslümanların iki saat önce orucu başlatılmasını onlara zulüm olarak görür. Bu konuyu

⁵⁴⁴ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/233

⁵⁴⁵ Kur'an'ı Kerim, En'am, 160, Mü'min, 40 ; Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/31

⁵⁴⁶ Atay, H. , A.g.e. , I-III/32

⁵⁴⁷ Atay, Hüseyin, Sahur Vakti, İslam Tetkikleri Enstitüsü, İst. Üniv. Ed.Fak. , 7-3-4, İstanbul, 1979

⁵⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/149

kendisinin senelerce önce incelediğini, normal çoğunluğun içtihadına göre fıkhıta güneşin doğuşuna 29 dakika kalana kadar sahur yenebileceğini söyler. O, fakihlerden güneşin doğuşuna 15 dakika kalana kadar, hatta güneşin doğuşuna kadar –güneşin doğmamış olması kaydıyla- sahur yenir diyenlerin varlığından ve akşam iftarı hangi aydınlıkta yapılıyorsa, sabahın o aydınlığına kadar sahurun yenebileceğini söyleyenlerin çokluğundan söz eder.”⁵⁴⁹

Atay’ın oruçla ilgili, günümüz Müslümanlarının uygulamalarının dışında bunlardan başka farklı bir görüşü yoktur.

II.II.II.III. Hac

Atay’a göre hac, onu yapmaya yol bulabilen Müslümana ömründe bir defa farz olan ve diğer ibadetlerde olduğu gibi insanın ve toplumun eğitimi için vasıta olan bir ibadettir. Hac, Müslümanlar arasında, dünya çapında yıllık bir kongre ve toplanma anlamını taşır. Hac esnasında ilmi kongreler yapılmalı, ticari ve sınâi fuarlar kurulmalıdır. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki Müslümanların içinde yaşadıkları dar çevreden çıkıp, cihânşümül bir topluluk ifade eden Müslüman millet ve cemiyetlerle tanışmalarını, kaynaşmalarını, dertlerini ve sevinçlerini kardeşçe paylaşmalarını, aynı gayeye yönelmelerini sağlaması bakımından hac oldukça önemli bir ibadettir.⁵⁵⁰

Atay, nafile ibadet olan birden fazla hacca gitmek yerine, o Müslüman’ın bu şekildeki hac için ayırdığı parasını içinde yaşadığı toplumun diğer ihtiyaçlarını karşılamada kullanmasını, hastaneler, okullar, ilim müesseseleri yaptırmasını veya fakirlere vermesini daha sevap bulduğunu ifade eder. İlim öğrenen bir öğrenciye yardım etmenin farz, nafile hacca gitmenin ise sevap olduğunu vurgulayarak, nafile hac parasının imkânsızlıklar içinde ilim tahsil etmeye çalışan öğrencilere verilmesinin gerektiğini belirtir.⁵⁵¹

II.II.II.IV. Zekât

Atay’a göre zekât vermeyen kimse, başkasının hakkını yemiş olacağı için, hem haram yemiş, hem de başkasının hakkını vermediği için emanete ihanet etmiş olur. Zekât topluma aittir. Zekât vermeyen, toplum suçu işlemiş ve insanların hakkına tecavüz etmiş olacağı için de büyük günah kazanmış ve Allah’ın toplum için koyduğu kanuna isyan etmiş olur. Bundan dolayı, zekât vermeyenin tövbesi Allah katında kabul edilmez. Atay zekâtın günümüz

⁵⁴⁹ Atay, Hüseyin, Sahur Vakti (Makale) ; Atay, H. , Kur’an’a Göre Araştırmalar, I-III/148

⁵⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur’an’da İman Esasları, s. 87 ; Atay, H. , Kur’an’daki İlkeler, s.161

⁵⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 161

şartlarına ve hayat standartlarına göre yeniden fakihler tarafından tespit ve tayin edilmesini önermektedir.⁵⁵²

Atay'a göre, zekâta mahsus malın, "zengin malının kırı" olarak nitelenmesi Kur'an'a ve İslam esaslarına aykırıdır. Atay, zekât vermesi gereken zengin, bu malı kendisinin kazandığını, başka insanlara veya fakirlere vermesini anlamsız bulmasına karşılık, ona, Robinson Crusoe gibi tek başına ıssız bir adada yaşamış olsaydı zengin olamayacağını hatırlatmıştır.⁵⁵³ Atay'a göre zekâtını vermeyene karşı, devletin ve toplumun zor kullanmaya yetkisi vardır.

Klasik fıkhıta dini hükümlerin kaynağı; Kitap (Kur'an), Sünnet, İcma ve Kıyas olarak bilinir. Acaba Atay'a göre dini hükümlere neler kaynaklık etmektedir?

III. ATAY'A GÖRE İSLAM'DA HÜKÜMLERİN KAYNAKLARI

Atay, Fıkıh Usulü ilminin konuları içinde, İslam dinini öğrenmenin metodunu bildiren bir bölüm bulunduğunu ve bu bölümde İslam dininin hükümlerini bildiren kaynakları ve bu kaynakların kullanılış tarz ve yöntemlerinin belirtildiğini söyler. Fıkıh Usulü ilminin birinci kuralı, din hükümlerinin kaynaklarını ve bunların sıralamasını tespit etmektir diyen Atay, dini bir hükmü öğrenmek için sırasıyla: Kur'an'a başvurulacağını, Kur'an'da yoksa Hadis'e gidileceğini, Hadis'te de yoksa içtihat edileceğini ifade eder.⁵⁵⁴

Atay bunu "Ey inananlar! Allah'a ve elçisine itaat edin. Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'ın ve elçisinin (sözüyle) kıyaslayın"⁵⁵⁵ ayetiyle, "Başlarına bir iş geldiği zaman, onu, Peygambere ve bilginlerine götürsünler. Hüküm çıkarabilecekler onu anlar ve çözer"⁵⁵⁶ ayetine dayandırır. Bazı âlimlerin sağlamlığını tenkit ettikleri Muaz bin Cebel'in rivayet ettiği hadisi de buna ayrıca delil gösterir.⁵⁵⁷

Atay'da dini hükümlere dayanak olarak kabul edilen ilk kaynak Kur'an'dır.

⁵⁵² Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/234

⁵⁵³ Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 158

⁵⁵⁴ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/13 ; Olguner, Fahrettin, Farabi, s. 36, Akademi Kitabevi, 2. Baskı, İzmir, 1993 (Farabi'de, Kur'an ve Hadis'in birbiriyle zıtlık oluşturmaması için aklın ölçüt olarak alınmasını önerir)

⁵⁵⁵ Kur'an'ı Kerim, Nisa, 59

⁵⁵⁶ Kur'an'ı Kerim, Nisa, 83

⁵⁵⁷ Kılıçer, Esat, "Müçtehit", İİGYA, III/361, (Bu meşhur Hadis'e göre: Hz. Peygamber Muaz'ı Yemen'e vali olarak gönderirken ona bir konuda problemle karşılaşınca ne yapacağını sormuş, Muaz sırasıyla "Kur'an'a bakarım, sünnete bakarım, içtihat ederim" demiş)

III.I. Kur'an'ı Kerim

Atay'a göre İslam dininde birinci hüküm kaynağı Kur'an'dır. Kuran'da olan bir hüküm için başka yere gidilmez. O, Allah'ın sözüdür, kesin olup itiraz götürmez din kaynağıdır.⁵⁵⁸

Kendisine itiraz edilemeyen Kur'an'ın, yorumlanmasına ve anlaşılmasına itiraz edilebilir diyen Atay,⁵⁵⁹ Kur'an'ın anlaşılmasının birtakım kurallar çerçevesinde olabileceğini belirtir. Bu kuralları da şöylece sıralar.⁵⁶⁰

1-Kur'an Arapça olduğundan, Arapça'nın edebiyatını, etimolojisini, dil felsefesini, semantiğini, eski terimleri ile sarfı, nahvi, iştikak ilmini, fıkhu'l-luğayı, belâğatı, beyânı bediîyi iyi bilmek gerekir. Arapça bilmeyenler, iyi bir tercümesine veya mealine dayanarak Kur'an'ı anlayıp ilim yapabilirler. Müslüman olmak için Arapça bilmek de şart değildir.

2-Mantık bilmek gereklidir.

3-İslam Hukuk Felsefesini bilmek gereklidir. Bunu bilmek, sözün anlama ve yorumlama ilkelerini, kurallarını, gayesini, hükmünü, değişmezliğini veya değişkenliğini, şartlarını anlatır.

4-Kelam ilmini bilmek gerekir.

5-Kur'an'ın temas ettiği konularla ilgili ayetlerin, o bilimlerin (biyoloji, sosyoloji, psikoloji, astronomi, fizik, kimya, siyaset vd.) uzmanları tarafından anlaşılması ve anlatılması mümkündür. Kur'an'ı açıklayan her ilim, Kur'an ilimleri kapsamına girer.

6-Kur'an'ı bilginler gibi anlamak Kur'an'ın asıl amacıdır. Bilginlerin anlaması ise, Kur'an'ın ne dediğini lâfzî ve sözcük anlamıyla anladıktan sonra onu aşır, ne demek istediğini, neyi anlatmak istediğini ve varmak istediği sonucu da anlamaktır.⁵⁶¹

Atay, ayrıca Kur'an okumanın hiçbir şarta bağlı olmadığını, abdestli, abdestsiz, cünüp, hayızlı, ayakta, otururken ve yatarken okunabileceğini söyler. Ona göre Kur'an okumanın bir tek şartı vardır: peşin fikirli değil, önyargısız olmak, bir mezhebin etkisinde kalmadan Kur'an'ı anlamaya çalışmaktır.⁵⁶²

Atay, Kuran-ı Kerim'in çok veciz ve üstün belâğata sahip edebi bir eser olduğunu, dolayısıyla onu anlamada birtakım ilkeleri bilmek gerektiğini söyler. Kur'an'ın uyguladığı ilkelerden biri de "tekâbüliyet ilkesi" yani "karşılıklı iki cinsten ve varlıktan birine verilen hükmün, ötekine de ait olduğu" esasını diyerek, bu konuda şu izahı yapar: "Kuran'da

⁵⁵⁸ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/14 ; Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/21

⁵⁵⁹ Atay, H. , A.g.e. , I-III/14

⁵⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , I-III/12

⁵⁶¹ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, IV/7

⁵⁶² Atay, H. , A.g.e. , I-III/35 ; V/138

kadınlara ait hükümler, onların kadınlıklarından dolayı olmayıp insanlıklarından dolayı ise, o hüküm erkeğe de aittir. Erkeğe verilen bir hüküm, erkekliğinden dolayı değil de insanlığından dolayı ise, o hüküm kadına da aittir.”⁵⁶³

Atay, Kur’an’ın anlaşılmasında, “nüzul sebepleri”ni bir kriter olarak almayı sakıncalı bulur. Ona göre tarihsellik ve tarihselcilik, bir hükmün yahut değerın geçerliliğini, bir zaman kesitine bağılı olarak düşünmeyi ifade etmektedir. Tarihselci tutumu benimseyenler, bilerek ya da bilmeden, Kur’an’da ifadesini bulan değerleri, indiğı toplumun olguları ile sınırlamaktadırlar. Bundan dolayı Atay, Kur’an ayetlerinin nüzul ortamından bağımsız olarak ele alınıp yorumlanması gerektiğini söylemektedir. Zirâ, ona göre Kur’an, peygamberin ve toplumun yapısına bağımlı bir kitap değildir. Böyle olsaydı, Kur’an’ın içeriğinin ağırlıklı olarak, hitap ettiğı ilk toplum olan Arap toplumunun hâkim problematik yapısı tarafından şekillendirilmiş olması gerekirdi. Oysa durum bunun aksini göstermektedir.⁵⁶⁴

III.II. Hadisler

Hz. Peygamberin sözüne hadis, yaptığı işe sünnet denir. Bu ikisi birleşince sağlam ve oldukça kesin bir hüküm ifade eder. Ayrıldıklarında ise hükmün kesinliğı yarıya iner.⁵⁶⁵ Atay, Hadis ve sünneti uygulama olarak görür ve uygulamaların şartlara göre değışeceğini öne sürer

Atay’a göre İslam dininde ikinci hüküm kaynağı olan hadisler, Hz. Peygamber zamanında yazılmayıp ağızdan ağza ezberden nakledilmek suretiyle rivayet edilerek, onun vefatından yüz yıla yakın bir zaman sonra kaleme alındığından, Kur’an gibi şaşmaz, itiraz edilmez bir metin olamamıştır. Olsa bile Kur’an ayarında olamaz.⁵⁶⁶

Atay, ünlü hadis bilgini İmam Buhari’nin(Ö.256 H/869 M.) Sahih adlı kitabına, altı yüz bin hadisten yedi bin’ini sağlam diyerek almasına rağmen kitabının sağlamlık açısından tenkitten kurtulamadığını söyler. Buhari’ye atfedilen ve kitabına almadığı beş yüz doksan üç bin zayıf hadisin, diğeri hadis kitaplarına dağılmış, olduğuna ilişkin söz de, Atay’ın hadislere çok güvenmemesine dayanak teşkil eder. Buhari’de sadece Hz. Peygamber’in sözleri bulunmayıp, Sahabenin ve Tabiinin sözleri de bulunmaktadır. Atay, Buhari’nin Sahih’indeki hadislerin sağlamlığını, hadis kime aitse ona isnat edilmiş olması yönüyle anlamak gerektiğini ifade eder. Yani Buhari’de Hz. Peygamber’in hadisi kendisine, sahabenin hadisi sahabeye, tabiinin hadisi de tabiine isnad edildiğı için, bu hadis kitabına sağlam denildiğini öne sürer.

⁵⁶³ Atay, H. , A.g.e. , I-III/26

⁵⁶⁴ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. (Makale) , s. 26

⁵⁶⁵ Atay, H. , Kur’an’a Göre Araştırmalar, I-III/14

⁵⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. A.g.e. , I-III/14

Bir hadis'in Buhari'nin Sahih'inde olduğu söylenince, onun mutlaka Hz. Peygamber'in sözü olduğunun anlaşılması gerektiğini söyler.⁵⁶⁷

Peki, nasıl oluyor da çok güvenmediği halde Atay, dinin ikinci hüküm kaynağı olarak hadisleri görüyor?

Atay, akıl ve vahyin el ele, birinin diğerine üstün tutulmadan İslam dininde hüküm kaynağı olduğunu kabulden sonra, aklın, vahyin boş bıraktığı alanlarda, vahyin amacına uygun veya demek istediğini anlayarak bu boşlukları içtihatla doldurduğunu, Hz. Peygamber'in ve Sahabe'nin de aslında bunu yaptıklarını, yani içtihat ettiklerini söylemektedir.⁵⁶⁸ Buradan hareketle Atay'ın, dinin ikinci kaynağı olarak görülen Peygamberin sünnet ve hadislerini, Kur'an'a dayandırılmış bir nevi içtihat olarak nitelediğini söylemek mümkündür.

Atay, Hz. Peygamber'e isnat edilen bir hadisin iki yönlü test edilmesini, ilmi ve dini bir zaruret kabul eder. Birincisi, rivayet zinciri ile ilk kimin sözü olduğu bulunmalıdır. Vele ki Hz. Peygambere sağlam bir rivayet zinciri ile ulaşsın, ikinci olarak Kur'an ve dinin, şeriatın temel ve şaşmaz kural ve ilkelerine göre onu anlayıp değerlendirdikten sonra kabul veya red edilmelidir.⁵⁶⁹ Yani Kur'an'a, aklın hüküm ve ilkelerine aykırı bir hadisi, Atay hüküm kaynağı olarak benimsememektedir, denilebilir.

Atay, Muaviye iktidarından (H.30/660 M.) Ömer b. Abdülaziz (H. 101/719 M.) iktidarına kadar geçen sürede, sünnetin Kur'an'a hakem yapıp, aklın bir kenara itilmesiyle hadisin revaç bulduğunu ve bu nedenle birçok hadis uydurulduğunu öne sürer. Ahmed b. Hanbel (H.241/M.855) döneminde ise Hadis'e, Akıl ve Kur'an'ın hakem yapılarak, Hz. Peygamber ve Sahabe dönemindeki öz'e dönüldüğünü söyler. Ahmed b. Hanbel'den sonra da Kur'an, hadis ve aklın devre dışı bırakılarak taklit ve mezhepçilik döneminin başladığını ve hala da devam etmekte olduğunu belirtir. Bu dönemde Müslümanlar sadece, kendi mezheplerinin görüşlerini savunmak ve ona delil bulmak için Kur'an ve Hadis'e başvurmuşlardır.⁵⁷⁰

Atay, hadislerin sağlamlık yönünden nasıl değerlendirmek gerektiği konusunda şunları söyler:⁵⁷¹ "Hz. Peygamber'e isnat edilen sözler, eğer Kuran'ın gayesine, felsefesine ve hikmetine aykırı ise, o sözün peygambere ait olmasından şüphe etmek her Müslüman'ın hakkıdır. Hadisçiler rivayet senedini her ne kadar sahih çıkarsalar da, mana bakımından

⁵⁶⁷ Atay, H. , A.g.e. , I-III/15

⁵⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , V/22

⁵⁶⁹ Atay, H. , A.g.e. , IV/166

⁵⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , V/23

⁵⁷¹ Atay, H. , A.g.e. , V/81

Kuran'ın ilke ve esaslarına aykırı olması, onun hem lafız hem de mana bakımından sahih olmadığı delili sayılmıştır. Aslında rivayet senedine itiraz edilmeyen hadis pek azdır. Ayrıca, aynı râvinin bir hadisi değişik kelime ve sözlerle nakletmesi, Hz. Peygamber'in sözleri ile değil, kendi sözleri ile anlatmış olması da hadis rivayetinde şüphe ile karşılanmasına sebep olmaktadır. Böyle hadislerin manayı doğru aktarabildiğinden şüpheye düşülmüştür. Bunun için Hz Peygamber'in sözlerini yalnız senetlerine göre değil, içeriğine, manasına göre de inceleyip, Kur'an'ın genel ilke, hükümlerine ve bütünlüğüne zıt düşmemesine göre de anlamak ve değerlendirmek gerekir.” Atay'a göre bu, dinin esas ilkeleri ve naslarını anlama metodları arasındadır.

Dinin üçüncü ve son hüküm kaynağı Atay'a göre Akıl, yani “İçtihat”dır.⁵⁷²

III.III. Akıl (İçtihat)

Atay, Kur'an'dan başka hiçbir din kitabının dünyaya yeni bir atılım, dünya çapında yeni bir medeniyet ve bir dünya felsefesi getirmediyini, başlatmadığını ve ortaya koyamadığını tarihle irtibatlandırarak öne sürer. Ancak insan, yalnızca eski çağda Yunan medeniyetinde olduğu gibi, dinden bağımsız olarak, akli ile dünya medeniyeti kurabilmiş ve sistemli bir felsefe ortaya koyabilmiş diyerek aklın gücünün hakkını da teslim eder.⁵⁷³

Aklı, “Tanrı ile özdeş kabul edilmiş, insan düşüncesinin mutlak değeri” olarak tanımlayanların yanında, son dönem batılı filozoflarından Malebranche, bizim en çok müracaat edip danıştığımız akıl, değişmez ve zorunlu olan evrensel akıldır. Bu durumda o, Tanrı'dan farklı bir şey değildir”⁵⁷⁴ diyerek, sanki Atay'ın akli dinde hüküm kaynağı olarak görmesine kapı aralamıştır.

Atay'a göre İslam Dininin iki temel dayanağı vardır: Akıl ve Kur'an. Bunlar birbirini destekleyerek çalışır.⁵⁷⁵ Akıl olmasaydı Kur'an nasıl anlaşılabilirdi? Vahyin bilgisinden yoksun akıl, doğruyu nasıl bulacaktı? Bulabileceğini varsaysak, deneme-yanılma veya tecrübe yoluyla buluncaya kadar kim bilir ne kadar insana zulmedilmiş olacaktı veya ne kadar zaman geçecekti.

Allah'ın insana genel ve evrensel bir hidayet kaynağı olarak akli verdiğini söyleyen Atay, onu “tabii vahiy”, “sözsüz vahiy”, “yazılı olmayan şeriat”, “okunmayan vahiy”(vahyi

⁵⁷² Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/23

⁵⁷³ Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 16

⁵⁷⁴ Bolay, S. H. , Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, s. 7

⁵⁷⁵ Atay, H. , A.g.e. , s. 23

gayri metlûv) olarak nitelerken, Kur'an'ı da "sözlü vahiy", "okunan vahiy"(vahiy metlûv) olarak niteler.⁵⁷⁶ Akıl işi olan düşünmenin de farz olduğunu belirtir.⁵⁷⁷

Günümüzde iman edenlerden birçoğunun, "akıl bunu anlamaz, buna sadece inanılır" diyerek işin içinden çıktıkları imani konular mevcuttur. Atay buna katılmaz. O, akıl kabullenemeyeceği ve anlayamayacağı bir hükmü vahyin asla getirmeyeceğini ve teklif etmeyeceğini savunur. Kur'an (Vahiy) madem akla uyuyor, o halde Kur'an'a ne gerek var, akıl yeterlidir diyenlere ise şöyle cevap verir: "Akıl iyiyi, doğruyu, kötüyü, güzeli, çirkini, yanlışı bilir, ayırır ve hükmünü verir, ancak statiktir, yaptırım gücü yoktur, orada kalır. Savaşın ve öldürmenin aklen kötü olduğunu bilen Batı, neden Bosna'da binlerce cinayet işlemiştir? Akıl hükmünün gereğini yaptıracak olan vahiydir, vahiyle gelen inançlardır."⁵⁷⁸

Atay'ın İslam'da hüküm kaynağı olarak benimsediği akıl ile kastettiği şey, aslında akıl bir ürünü, çıkarımı olan içtihattır. İslam hukuk felsefesinde içtihat: Kur'an ve sahih hadis ışığı, ruhu altında herhangi bir olaya, soruna, çözüm getiren bir hüküm, bir fikir ileri sürmektir.⁵⁷⁹

Atay'a göre Kur'an'ın ayetlerinin anlaşılması elbette akıl ile mümkündür. Ayette anlatılan veya anlatılmak istenen şeyin ne olduğu konusunda karar veren akıl, birtakım çıkarımlar yapmış, yani aslında içtihat yapmış demektir.

Atay'ın anlayışına göre, Kur'an kıyamete kadar hükmü geçerli bir kitapsa, ki öyledir; insanların, toplumların da yeni sorunları ortaya çıkacaksa, ki mutlaka çıkacaktır; öyleyse bu sorunları çözmek için içtihat yapmak kaçınılmazdır.⁵⁸⁰ Atay, içtihadı yasaklayan bir ayet veya sahih hadisin bulunmadığını söyler ve içtihadın; "ferdi ve şahsi akıl yürütmek"ten başka bir şey olmadığını belirtir.⁵⁸¹ Müçtehidin içtihadında isabet ederse iki, hata ederse bir sevap alacağına dair hadisi⁵⁸² delil olarak kullanır. Ona göre, içtihadın Kur'an'ın ışığında ve onun ruhuna uygun olmasının iki manası düşünülebilir.⁵⁸³

1-Kur'an'da lafızla ifade edilen bir hüküm ve ilke bulunur. Böyle bir ifade; söz ve temel olmak üzere iki şekilde anlaşılabilir.

Birincisi, sadece dildeki kelimelerin ifade ettiği sözlük anlamı olur. Bu en alt seviyedeki bir anlayıştır. Buna saplanıp bağlı kalmak, Kur'an'ın evrensel gayesine ve ruhuna aykırı düşer. Bu anlayış özel bir çalışmayı gerektirmediği için içtihat sayılmaz.

⁵⁷⁶ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, IV/42

⁵⁷⁷ Atay, H. , A.g.e. V/16

⁵⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. IV/43

⁵⁷⁹ Atay, H. , A.g.e. V/125

⁵⁸⁰ Atay, H. , A.g.e. V/128

⁵⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. V/125

⁵⁸² Sahih-i Buhâri, İ'tisâm, 21

⁵⁸³ Atay, H. A.g.e. , V/126-128

İkinci anlayış, Kur'an'daki mevcut ifadeyi ve sözü, onun söyleniş amacına, Kur'an'ın evrensel gayesine ve ruhuna göre anlamak olur. İslam'ı evrensel yapan, her zaman ve durumda geçerli bir din olmasını sağlayan, bu tür anlayıştır. Burada önemli olan husus, zamanların ve durumların değişmesine göre, bu evrensel anlayışın da değişebilir olmasıdır. Bu anlayış içtihat sayılır.

2-Herhangi bir olay ve sorunun çözümü hususunda Kur'an'da bir ifade ve söz bulunmadığı zaman, Kur'an'ın evrensel amacına ve ruhuna aykırı düşmeyecek şekilde aklın getireceği herhangi bir çözüm de, Kur'an'ın desteklediği bir çözüm olarak kabul edilecektir. Atay'a göre Kur'an, dokunmadığı meselelerin çözümünü insanın aklına bırakmıştır. Yalnız bu durumda akıl, uluorta, hiçbir esasa ve ölçüye dayanmadan hükmedecek, fikir ileri sürecek değildir. Akıl, Kur'an'ı esas kaynak aldığı zaman, kendi ilkelerini kullanır. Akıl, kendisini esas kaynak aldığı zaman, Kur'an'ın evrensel ilkelerini kullanır. Kur'an'ın bütün hükümlerinin şartları, sebepleri ve nedenleri vardır. Bu şartların, sebeplerin ve nedenlerin bulunduğu yerde o hükümler geçerli olur; bulunmadıkları yerlerde o hükümlerden de söz edilemez. Hükümler dogmatik ve teokratik değildir, onları Allah'ın koymuş olması da durumu değiştirmez. Hz. Ömer, hilafeti döneminde nas'sa aykırı hareket ederek, kalpleri İslam'a ısındırılacak gruba (müellefe-i kulüb) zekât vermemiştir. Kendisine niçin böyle yaptığı sorulunca: "Hz. Peygamber döneminde zayıftık, şerrinden çekindiğimiz insanların dinimize zarar vermemesi için onlara da bu ayet gereği zekâttan pay veriyorduk. Ama şimdi güçlendik, şerrinden çekindiğimiz kimse kalmadığı için Müellefe-i Kulûb'e zekât vermek doğru değildir" demiş, Kur'an'ın dediğine uymak yerine, demek istediğini anlayarak ona göre hareket etmiş, içtihat etmiştir. Bu ayette geçen "Müellefe-i Kulûb" kesimine, "Hz. Ömer'den sonra artık zekât verilmez" diye anlamak ta yanlıştır. Gün gelir Müslümanlar zayıf durumda bulunurlar, bu ayete göre yine o kesime zekât verebilirler. Buradan, Kuran'da nâsih (önceki inen ayetin hükmünü kaldıran ayet) ve mensuh (sonraki inen ayetle hükmü kaldırılan ayet) olmadığını da anlamalıyız.⁵⁸⁴ Yani Kur'an'ın bütün ayetleri, içinde bulunulan zamana, duruma, şartlara göre hüküm ifade ederler. Hangisinin ne zaman, hangi şartlarda hüküm ifade ettiğini, edeceğini de akıl bulur.⁵⁸⁵

Atay, dini gelenekte bulunan "icmâ"yı eleştirerek, onu dinî düşüncede yenilenmenin önündeki en büyük engellerden biri olarak görür. Ona göre dinin durağanlaşmasının ve İslam milletlerindeki gelişmemenin bir nedeni de, dini düşünce ve hükümlerdeki belli kalıpların, şaşmaz birer kaynak olarak her dönem insanının önüne konulmasıdır. Bu düşünce ve hüküm

⁵⁸⁴ Atay, H. , A.g.e. , I-III/64

⁵⁸⁵ Atay, H. , A.g.e. V/126

kalıpları 'icma' adı altında toplanmış ve mezhep hükümlerinin tartışmasız bir şekilde ileriki asırlara ulaşması, icma üzerinden sağlanmıştır. Atay'a göre, ilk Müslümanlar, kişinin bireysel dînî davranışlarını denetleyerek baskı altına almak için, toplumsal din işlerine getirmek istedikleri tek tip düzenlemenin kaynağı olmak üzere, icmâ (oy birliği veya çokluğu) sözcüğünü ilkeleştirerek otorite kaynağı haline getirmişler ve böylece içtihadı (bireysel özgür düşünmeyi) geçersiz kılmışlar ve özgür düşüncenin ve bilim üretiminin önünü kesmişlerdir. Çünkü icmâ, (consensus) içtihadı ve bilim üretimine karşı ortaya atılan bir yetke (sulta – otorite) olup, bilim üretimine engeldir.⁵⁸⁶

Atay'a göre ilk Müslümanlar, toplumsal bilimlerde (din, siyaset, hukuk, ahlak ve yönetim bilim gibi) icmâ yetkesini kullanacaklarına, şûrâ'yı (danışma) kullansalardı, daha doğru olurdu. Kuran'da emredilen Şura'yı, Müslümanlar bin dört yüz yıldır ihmal etmişler ve kuramını kurup geliştirememişlerdir. Toplumsal olgularda şura ve bilimde içtihat olsaydı, İslam dünyasında özgür düşünme ve bilimsel bilgi yapma sürer gelirdi. Çünkü içtihat, emek vererek ulaşılan ve üretilen bir düşün ve bilgidir. Böyle bir bilgi kabul görmez ve geçersiz sayılırsa, bir daha üretilmez. İctihat bireysel olduğu için, eğer toplumda ona değer verilirse, bireyler arasında bilim üretme yarışı başlar, bilim ilerler, gelişir ve bilinmeyenler bilinir olur.⁵⁸⁷

Atay'a göre, içtihatı tam bir bireysel özgürlük olduğu halde, icmâ'da tam bir baskı ve yetke (otorite) söz konusudur. İslam kültüründe, bilimde baskının en susturucusu icmâ, diğer bir deyişle de (cumhur-ulema) çoğunluk âlimleri, halk âlimleri deyişidir. Şura'da ise herkesin fikrini özgürce ortaya atma ve sonra özgürce, baskısız oylama yapma vardır. Bunun, yönetimle ve toplum düzeni ile ilgili durumlarda oy birliği veya oy çokluğu gerektiği yerlerde kullanılması demokrasinin sözlük anlamına da uygundur.⁵⁸⁸

Atay, bilimde otoritenin (sulta, yetke) olmayacağını savunur. Bilimde otorite olarak bir kurum veya bir birey de kabul edilebilmektedir. Atay'a göre bilimde otoritenin bulunması, bilimi yok eder, bilim yapılmasına hem maddi hem de manevi baskı yaparak engel olur. İslam'da bilimin engellenmesi, bilim otoritelerinin ortaya çıkmasıyla ki, bu icmâ'nın ta kendisidir. İcmâ, bir meselenin bilimsel kesinliğe sahip olduğu konusunda oy birliği veya çokluğudur. İcmâ'ya (bilim otoritesine) karşı herhangi bir bilim adamı aykırı bir fikir ileri sürse geçerli görülmez. Yaptığı bilimsel çalışma boşa gider ve başka biri de böyle boşa kürek çekmeye gerek görmez.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 10

⁵⁸⁷ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 11

⁵⁸⁸ Atay, H. , "Demokrasi ve Bilim", Yayınlanmamış Notlar. <http://www.huseyinatay.com>

⁵⁸⁹ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 12

Atay'ın, dinde bir hüküm kaynağı olarak gördüğü içtihadı yapacak olan akla yüklediği anlam, felsefe tarihinde rasyonalist felsefenin zeminini oluşturması anlamında, akla yüklenenden farklıdır. Atay'ın düşüncesinde akıl norm kaynağıdır ve norm koyarken de tecrübeden yararlanır. Bu anlamda, Atay akla iki işlev yüklemektedir: Bunlardan birincisi, anlamak; ikincisi ise bilinenen bilinmeyi elde etmek ve bağımsız hüküm vermektir. Aklın birinci işlevi, insanda kuvve halinde vardır ve insanı diğer varlıklardan ayırır. İkinci işlevi ise, fiili olarak vardır ve saf aklın çalıştırılarak işlevsel kılınmasını ifade eder. Düşünmeyi teşvik anlamında Atay'a göre Kur'an'ın referansta bulunduğu akıl bu ikincisidir. Bu akıl, Allah'ın insana verdiği sözsüz, lafızsız vahiydir. Kur'an gibi hüküm verir ve verdiği hüküm Kur'an'ınki gibi meşrudur, şeriat sayılır.⁵⁹⁰ Akla yüklenen bu işlevi Atay, aynı zamanda, hem insanın şahsiyetine ve onuruna verilen önemin bir göstergesi, hem de Kur'an'ın rasyonelliğini ve yüceliğini temellendiren bir kaynak ve dayanak sayar.

Atay'ın akla yüklediği işlevlerden birincisinde, Müslümanların tarihinde hemen herkesin hemfikir olduğu görülürken, ikincisinde tartışmalar olduğu anlaşılmıştır. Kur'an'ın lafzi/literal yorumunu önceleyenler, aklın müstakil bir hüküm kaynağı olarak görülmesine şiddetle karşı çıkmışlardır. Mezheplerin aklın bu ikinci işlevi konusundaki anlaşmazlıklarını, 'istihsan' çerçevesinde yaptıkları tartışmada görmek mümkündür. İstihsana, müçtehidin delilini bulmakta zorlandığı zihinsel bir anlam, kıyastan daha kuvvetli başka bir kıyasa gitmek ve insanların yararı için delilin gösterdiği hükmü bırakıp, adet ve örf'e başvurmak, gibi anlamlar verildiğini düşündüğümüzde, istihsan ilkesi ile akla açılan alanın genişletildiğini fark ederiz. Hanefiler ve Hanbelîler, istihsanı şer'i bir delil olarak kabul ettikleri halde, Şafii'nin 'Kim istihsan ile hükmederse şeriat koymuş olur' ifadesine dayanan Şafiiler, bunu kabul etmemiştir. Onlara göre akıl hüküm vermez, hüküm çıkarır.⁵⁹¹ Atay'a göre, akıl sadece anlama aleti olarak alınırsa, bunun lafızcılıktan fazla bir farkı kalmaz. En akılcı oldukları kabul edilen Hanefiler bile üçüncü asırdan sonra, akli sadece bu işlevine indirgeyerek, lafızcılarla aynı safi paylaşır olmuşlardır, başka bir ifadeyle akla içtihat etme ve serbest anlama hakkını tanımamışlardır.⁵⁹²

Atay'a göre, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerin dışında kalan meselelerin hükmünü öğrenmek için kaynak sadece akıldır. Akıl bu hususta serbest ve müstakil kalmaktadır. İslam akla bu yetkiyi vermiştir. Büyük imam ve müçtehitler aklın bu görevini ve işlevini kabul etmişlerdir. Akıl, Kur'an ve Hadisin dışında kalan meselelerde hüküm verirken kendine göre

⁵⁹⁰ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/21 ; Atay, H. , İslam'ı Yeniden Anlama, s. 88

⁵⁹¹ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 13

⁵⁹² Geniş bilgi için bkz. Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 14

hareket eder ve hükmünü verir. Bu metotlardan kıyası, istihsanı, kamu yararını (maslahat-ı amme), örf ve adeti zikredebiliriz. Bunların dışında başka metotlar zikrettikleri gibi günümüzün şartlarını inceleyerek, gerekirse başka yöntemler de ilave edilebilir.”⁵⁹³

Atay’ın, Kur’an’ın akla müradif olarak kullanarak onun işlevsel alanını genişlettiğini söylediği terimler şunlardır:

1-Lübb (Soyut Akıl): Hiçbir şeyin tesirinde kalmadan, önceki fikir ve inançların etkisi altında bulunmadan, sırf akıl ilkelerine göre akl-ı selimini kullanan, diğer bir deyimle, yeni bir sonuca varmak için her şeyden şüphe edip, hiçbir şey bilmiyormuş gibi yeniden incelemeye ve araştırmaya koyulmak, ancak böyle soyut, önyargısız arı bir akıl ve lüb ile mümkün olur.⁵⁹⁴

2-Fıkh: Bir şeyin hem ne dediğini, hem de ne demek istediğini anlamak.⁵⁹⁵

3-Tefekkür: Bilinenleri inceleyip uygun bir şekilde düzenleyerek bir sonuca varmak; istidlalde bulunmak.⁵⁹⁶

4-Nazar: Düşünmek ve kalp gözüyle bakmaktır. Bakma eylemini içselleştirmek.⁵⁹⁷

5-Hicr: Aklın insanı olur olmaz kötü ve yanlış şeyleri yapmaktan koruması anlamındadır.⁵⁹⁸

6-Nüha: Kökeninde ‘yasaklamak’ olan bu kelimenin, akıl yerine kullanılması, aklın insana neleri yapmaması gerektiği konusunda kaynaklık edecek güçte olması sebebiyledir.

Atay’a göre dini anlayacak olan akıldır. Acaba hangi akıl sahibinin veya kimin dini en doğru anladığından emin olabiliriz?

Atay, İslam dini için Hz. Muhammed’den başka kim olursa olsun, dini anlamada veya anlatmada yanlış yapması veya yapmamasının mümkün olabileceğini, bir din bilgininin sözünün veya fikirlerinin hepsinin her zaman doğru olduğunu kabul etmenin yanlış olduğunu, o zatın yanlışlarının da olabileceğini söyler.⁵⁹⁹ Bu söylemiyle Atay, Hz. Peygamber dışında geçmişte İslam’ı tümüyle anladıklarını iddia edenlerin zeminlerini kayganlaştırırken, kendisinin söyleyeceklerinin isabetli olamayabileceğinin anlaşılmasına da yol açar.

Aklın anlayacağı Kur’an acaba nasıl okunmalı, nasıl anlaşılmalıdır? Onu okumanın ve anlamının bir metodu var mıdır? Atay, bu soruya “evet vardır” demektedir.

⁵⁹³ Atay, H. , İslam’ı Yeniden Anlama, s. 80.

⁵⁹⁴ Kur’an’ı Kerim, İbrahim, 52

⁵⁹⁵ Atay, H. , Kur’an’a Göre Araştırmalar, V/28 ; Kur’an’ı Kerim, Nisa, 78

⁵⁹⁶ Kur’an’ı Kerim, Bakara, 219

⁵⁹⁷ Kur’an’ı Kerim, Araf, 185

⁵⁹⁸ Kur’an’ı Kerim, Fecr, 5

⁵⁹⁹ Atay, H. , Kur’an’a Göre Araştırmalar, I-III/13

IV. ATAY'A GÖRE KUR'AN'I OKUMA VE ANLAMA METODU

Atay, Kur'an okumak için hiçbir şartın bulunmadığını, sadece Kur'an'a önyargısız, peşin fikirli, bir mezhebin veya fırkanın görüşünü kabullenerek okumak üzere yaklaşılmaması gerektiğini, bunun dışında Kur'an'ın abdestli, abdestsiz, cünüp, hayızlı, ayakta, oturarak, yatarak, her hal ve durumda okunabileceğini ileri sürer.⁶⁰⁰

Atay, “Kur'an'ı inkar edenler dediler ki; Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunmasını engelleyin, ancak böylece üstün çıkarsınız” ayetinin, Kur'an'ı okuma ve anlamada yöntemi belirlediğini söyler.⁶⁰¹ Bu ayetten anlaşılması gerekenler ışığında şu değerlendirmelerde bulunur:

Bu ayette Kur'an dinlemesi engellenmek istenen kişiler, Kur'an'ı anlayabilen, Arapça bilen, Arap toplumunun bir ferdi olan kimselerdir. Yani onlar Kur'an'ı dinlemekle, onu anlamış da olan kişilerdir. Burada, Kur'an'ın okunmasından, dinlenilmesinden nihai amaç anlaşılmasıdır. Kur'an, okunacak, anlaşılacak ve anlaşılacak şeyler üzerinde düşünülecektir. Kur'an'ı okumak ve ondan yararlanmak böyle olur. Böyle yapmayarak, zamanımızda olduğu gibi Kuran'ın okunup anlaşılmasına karşı çıkanlar, bu ayetin kâfir dediği kimselerin durumuna düşmektedirler.⁶⁰²

Arapça'da “Kur'an” kelimesi, “okumak” tan türemiş olduğu için, “Kur'an”= “Okuma kitabı” anlamındadır. “Oku!” deyince, Atay'a göre her şeyden önce, Kur'an okumak anlaşılır.

Atay, Kur'an'ın okunup anlaşılması ve üzerinde düşünülmesi hususunda şu ayetleri de delil olarak kabul eder. “Gecenin herhangi bir saatinde, yarısından önce, yarısında, yarısından sonra, kalk, dura dura anlayarak Kur'an oku! Kur'an'dan kolayınıza geldiği gibi kolayınıza geldiği kadar okuyun”⁶⁰³ “Kur'an okunduğu zaman ona kulak verin ve susun ki faydalanasınız!”⁶⁰⁴ “Allah'ın ayetleri (Kur'an) kendilerine okunduğu zaman, inanmış olanların inancı kuvvetlenir ve artar.”⁶⁰⁵

“Kur'an okuyacağın zaman, kovulmuş şeytandan arılanmış bir zihinle Allah'a yönel”⁶⁰⁶ ayeti Atay'a göre çok önemli ilmi bir ilkeyi anlatır. Bu ayetteki Şeytan'dan maksat, bütün yanlışlar ve ilme, akla dayanmayan saçma ve hurafe fikirlerdir. Bunlardan Allah'a sığınmanın anlamı, onları esas almadan, onları göz önünde bulundurmada, saf, arı ve aklı selimle Kuran'ı okumak demektir. Kur'an böyle okunmakla Allah'ın emrine uyulmuş olunur.

⁶⁰⁰ Atay, H. , A.g.e. , I-III/35 ; Atay, H. , A.g.e. , V/39

⁶⁰¹ Kur'an'ı Kerim, Fussilet, 26

⁶⁰² Atay, H. , Kuran ve İslam, (Makale) , <http://www.huseyinatay.com>

⁶⁰³ Kur'an'ı Kerim, Müzzemmil, 1-4, 20

⁶⁰⁴ Kur'an'ı Kerim, Araf, 203

⁶⁰⁵ Kur'an'ı Kerim, Enfal, 2

⁶⁰⁶ Kur'an'ı Kerim, Nahl, 98

Herhangi bir hocanın, ölmüş veya sağ herhangi bir şeyhin, herhangi bir önderin sözünü ve fikrini esas alarak Kur'an'ı okuyup anlamaya çalışmak, bu ayete ters düşer ve okuyanı Kur'an'ı gerçekten anlamaktan uzak kılar.⁶⁰⁷

Atay, herkesin beşikten mezara kadar, Kur'an'ı okumasını ve anlayabildiği kadar anlamasını önerir. Böylece, okuyanda bir dini bilgi birikimi ve manevi bilinç meydana geleceğini savunur. Ancak okuyucu, anladığını kendine uygulayabilir, başkasına uygulayamaz. Fert olarak kendine uygulamanın da şartları bulunmaktadır. Bu şartlar, Kuran'ın diğer bütün buyruk ve hükümleriyle tespit edilebilir. Bunlardan üç tane ilke şunlardır:⁶⁰⁸

1) Dini kendine zorlaştırmayacak, kendi tabii hayatını işkence hayatına çevirmeyecektir. Kur'an'ın bu hükmünün en kolay nasıl uygulanabileceğini düşünecektir.

2) İslami disiplini ve nezaketi, İslami ahlak ve terbiyeyi aşmayacaktır.

3) Başkasını ilgilendiren bir sorunu olunca, aklına yeni bir şey ve mana gelince, onu başkasına danışacak ve görevde bulunan görevliye iletcek ve onu öğrenecektir.

Kur'an'ı anlayıp anlatma görevini ilahiyat alanında ilim yapan donanımlı kişilerin yapması gerektiğini belirten Atay, bu kişilerin hafız olmalarını önemser. Ona göre bir imamın veya din alanında ilim yapmayacak olup esnaf, tüccar, doktor vs. meslekleri hedefleyen birinin hafız olmasına gerek yoktur.⁶⁰⁹ Kendisinin niçin bir tefsir yapmadığını soranlara: “ben Kur'an'ın bütününe tefsir edemem, buna imkânım da yoktur, ömrüm de yetmez. Ayrıca ben sadece Kur'an'ın anlamıyla ilgili ayetlerini tefsir edebilirim, tıp, coğrafya, tarih vs. alanlarla ilgili ayetlerin tefsirini bu alanların uzmanlarının yapması gerekir” şeklinde cevap vermiştir.⁶¹⁰

Atay, Hz Peygamber ve dört halife döneminde hiç kimsenin fert olarak, kendi başına fazla bildiğini yapmaya veya yaptırmaya kalkıştığını göremediğini söyler. Buna örnek olarak; Bilal Habeşi elbette Kur'an'ı okuyordu ve seviyesine göre anlıyordu. Ama onun bu hususta bir faaliyetini bilmiyoruz. Hz Ömer en üst düzeyde anlayanlardan biri olduğu halde kendi başına bir işe koyulmamış, aklına geleni Hz Peygamber'e ve sonra Hz Ebu Bekir'e iletmiş ve önermişti. Yaser de kendi başına bir iş yapmamış, Hz Ali'ye danışmıştı. O da Kur'an'ı anlıyordu der.⁶¹¹

Atay, yalnız Türkiye'de değil, bütün İslam memleketlerinde yeniden Kur'an'a bir yöneliş görüldüğünü, ancak; Kur'an'dan bir ayeti okuyanın, sanki bütün İslam bu ayetten

⁶⁰⁷ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/203 ; Atay, H. , Kuran ve İslam, <http://www.huseyinatay.com>

⁶⁰⁸ Atay, H. , Kuran ve İslam, <http://www.huseyinatay.com>

⁶⁰⁹ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir

⁶¹⁰ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir

⁶¹¹ Atay, H. , Kuran ve İslam, <http://www.huseyinatay.com>

ibaretmiş gibi, İslam'a davet bayrağı açıp etrafa huzursuzluk saçtığını öne sürer ve bunun yanlış olduğunu belirtir.⁶¹²

Atay, Kur'an'ı bilginlerin anladığı gibi anlamamanın, Kur'an'ın asıl amacı olduğunu, bilginlerin, Kur'an'ın ne dediğini anlamayı aşım, ne demek istediğini anlamaya ve keşfetmeye çalıştıklarını ifade eder. Kur'an'ın anlaşılmasının iki derecesi bulunduğunu söyler.⁶¹³

1) Kur'an'ın ne dediğini anlamak. Bu, lafzî, sözlük anlayışıdır. Bu, istisnasız herkesin anladığı ve anlayabileceği anlayış olup, en alt derecededir. Bunun uygulanışında, diğer ayet ve esaslarla karşılaştırıp düşünmek gerekir. Böyle karşılaştırarak bir ortak hükme varılmazsa, insan birbirine zıt olan hükümlerle karşılaşır ve yanlışlara düşer.

2) Kur'an'ın ne demek ve neyi anlatmak istediğini anlamak, Kur'an'ın amacını ve varmak istediği sonucu anlamaktır. Bu hususta ilim adamları, düşünürler ve filozoflar ciddi olarak akıllarını çalıştırır, yani içtihat ederler. Bunların çıkardıkları ve ürettikleri hükümler ve fikirler kendilerini bağlar, başkalarını bağlamaz. Başkalarını bağlaması ve sorumlu tutması için, çoğunluğun aynı fikirde birleşmesi gerekir ve buna İslam'da "icmâ" denir.

Atay, Kur'an'ı Kerim'i herhangi bir ilim mütehasssınının inceleyip, kendi sahası, konusu ile ilgili ayetleri, kendi bilgisine göre açıklayıp, onlardan hükümler çıkarıp ve onlar üzerinde fikir yürüterek nazariyeler kurabileceğini söyler. Diğer sahalardaki ilim adamlarının ve okuyucuların, bunları da okumalarıyla Kur'an bilgilerinin gelişip inançlarının kuvvet kazanacağını belirtir.⁶¹⁴

Atay, herhangi bir sözü (konuşmak ta dâhil), yazıyı ve kitabı anlamamanın kuralları, kanunları ve yolları bulunduğunu, kimsenin bunları istediği gibi anlama hakkına sahip olmadığını da hatırlatır. Ancak anlama ilminin (semantik) kurallarına ve kanunlarına uyarak istediği fikri üretebileceğini ve yorum yapabileceğini belirtir.

Atay, okuyucunun Kur'an'ı Arapça'sından değil de, kendi dilindeki tercümesinden de mana çıkarabileceğini ve hüküm üretebileceğini ileri sürer.⁶¹⁵ Bu durumda birinin, yanlış yapmamak için dikkat etmesi gereken hususları da şöylece sıralar.⁶¹⁶

1-Bir sözü önce kendi cümlesi içinde, yani bir cümlenin önce kendisini anlamaya çalışmalıdır. Burada sözün ne dediğini anlamak, ne demek istediğini, neyi amaçladığını, neyi anlatmak istediğini anlamaya çalışmak lazımdır. Onun neyi anlatmak istediğini, neyi

⁶¹² Atay, H. , A.g.e.

⁶¹³ Atay, H. , A.g.e.; Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/207

⁶¹⁴ Atay, H. , Kuran ve İslam, <http://www.huseyinatay.com>

⁶¹⁵ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/211

⁶¹⁶ Atay, H. , Kuran ve İslam, <http://www.huseyinatay.com>

amaçladığını anlamak, düşünmek demektir. Düşünmek içtihat etmek ve içtihat etmek de fikir üretmek ve hüküm ortaya koymak, anlamındadır.

2-Sözün ikinci anlayışı, bulunduğu bağlamda anlaşılması, içinde bulunduğu duruma göre değerlendirilmesidir. Bu durumdaki anlayışa göre de ondan başka manalar çıkarılabilir ve hükümler ortaya konabilir.

3-Sözün bir de bulunduğu, ilgili olduğu konuya göre anlaşılması daha geniş kapsamlı olup, başka yerlerde olan cümle ve fikirlerle kıyaslanarak anlaşılmasıdır. Bu söz bir ayet olursa, onu Kur'an'ın genelinde de anlamak lazımdır.

Atay, okuyuculara Kur'an'ı okurken, anlamadıkları ayetlerle karşılaşınca onların üzerinde fazla durup vakit geçirmek yerine, okumaya devam edilmesini, ilerideki ayetlerin ona açıklık getirebileceğini söyler. Çünkü Kur'an, eğitim metodu gereği, bir konuya ait ayetleri bir yerde peş peşe toplamamıştır. İnsan okudukça çeşitli konularla karşılaşacak ve bunlar ötekilerin daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir. Sonra Kuran, her konuya değinmektedir. Şüphesiz insanın kendi sahası dışındaki ayetleri daha iyi ve derinliğine anlamak için ihtisas sahiplerine danışması ilmi davranışın gereğidir.⁶¹⁷

Atay, nafil namaz kılmak ve tespih çekmektense, Kur'an okumanın daha büyük bir ibadet olduğunu, Kuran'ı baştan sonra hatmetmek üzere okumanın da, rasgele açıp herhangi bir yerden okumanın da faydalı olduğunu, Kur'an'ı hatmetmenin özel bir sevap kazandırmayacağını, Kur'an'da hangi bilgilerin ve hükümlerin bulunduğunu bilmek ve bilmeye çalışmak için okumanın asıl amaç olduğunu savunur. Allah'la konuşmak isteyen ve Allah'ın kendisine ne dediğini öğrenmek isteyen Kur'an okumasını tavsiye eder.⁶¹⁸

Atay, İslam dininde ana kaynak olan Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için, onda tespit edilen birtakım yöntemlerin bilinmesini önerir.

⁶¹⁷ Atay, H. , A.g.e.

⁶¹⁸ Atay, H. , A.g.e.

V. ATAY'A GÖRE KUR'AN'I KERİM'İN DAVET YÖNTEMLERİ

Atay, Kur'an'ı Kerim'in insanları İslam dinine çağırmada şu yöntemleri kullandığını belirtmektedir.⁶¹⁹

V.I. Telkin

Kur'an insanlara kendini dinletmeyi ve okumaya sürüklemeyi gaye edinmiştir. Kendisi işitildiği zaman mutlaka tesir edeceğini ve en sert zihinlerde bile bir iz bırakacağını kabul etmiştir. Putperestler onun bu metodunu iyi anladıklarından Kur'an'ı işitmemek, dinlememek ve başkalarına da dinletmemek için tedbir almışlardır. Buna karşı Kur'an kendisini dinletebilmek için Arap dilinin çekiciliğini de kullanarak şu yolları kullanmıştır:⁶²⁰

1. Onları muarazaya (tartışmaya) çağırmıştır. Araplar şiir müsabakasına çok önem verirler, onu öğünme ve yerme vasıtası olarak kullandıkları gibi, düşmanlarına karşı bir silah olarak da kullanırlardı. Kur'an, bu geleneklerine göre onları harekete getirmek için, kendisine bir benzer getirmelerini istemiştir. Kur'an'ın bu meydan okuyuşuna, cevap verebilmek için Kur'an'ı iyice okuyup anlamak gerektiği düşüncesiyle onlar Kur'an'ı okuyunca, Kur'an da gayesine ulaşmıştır.

2. Bazı surelerin kesik harfler (huruf-u mukattaa) ile başlaması da dinleyenlerin dikkatini çekmiş, böylece bu sesler insanları dinlemeye hazırlamıştır. Seçtiği sözler en güzel, en çok kulağa hoş gelen, kolay söylenebilen ve söylenişlerinde bir musiki zevki bulunan sözler olduğundan dinleyenleri büyülemiş, Kur'an'ın bu hususiyetleri İslamiyet'in yayılmasında rol oynamıştır.

3. Soru sorarak insanların dağınık zihinlerini bir yere toplamış, dikkatlerini çekmiştir. Soruların en basit cümleden ve zor olması, insanın zihninde uzun zaman kalmasına ve cevabı bulup tatmin oluncaya kadar insanın zihninin çalışmasına yol açmıştır. Sonra da soruya kendisi cevap vermiştir. Mesela, "De ki, "En büyük şahit kimdir? Allah'tır de."⁶²¹ "Kahrolası insan, (Allah) onu neden yarattı? Onu bir nutfeden yarattı."⁶²² gibi.

V.II. Akla ve Vicdana Dayanma

Atay'a göre, Kur'an akla güvenmiş, onu hakem tayin etmiştir. Düşünen bir insanın, ileri sürdüğü fikirleri kabul edeceğini varsayan Kur'an, muarızlarını düşündürebilmek için onları akılsızlıkla yermiştir. İnsanlar içinde kendi aklını beğenmeyi bulmak imkânsız olduğundan, Kur'an, putperestlerin akılsızlık ve düşüncesizliğin küçültücülüğünden

⁶¹⁹ Atay, H. , Kur'an'da İslam Esasları, s. 147, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1998

⁶²⁰ Atay, H. , A.g.e. , s. 148-150

⁶²¹ Kur'an'ı Kerim, En'am, 19

⁶²² Kur'an'ı Kerim, Abese, 19

kendilerini kurtarmak için, onları düşünmek zorunda bırakmış ve akılla hareket etmelerini sağlamıştır. Kur'an akla kıymet verdiği için, dini inanç ve farizaların kabul edilmeleri için, onların sebep ve hikmetlerini ortaya koyarak faydalarını göstermiştir. Kendisinin üzerinde düşünülecek bir kitap olduğunu ortaya koymuş, düşünülünce içerisinde bir çelişiklik bulamayacaklarını ileri sürmüştür. İnsanları gerçeğe ulaşmaktan alıkoyup, ilerlemelerine engel olan ve insanlığa faydalı bir fikri kabul etmeye yol vermeyen gelenekleri ve görenekleri yıkmak hususunda Kur'an, akla ve akli kullanmaya başvurmuş ve taklitçiliğe karşı akli savunmuştur.⁶²³

Atay, Kur'an'ın insanlığa yalnızca mücerret zihni kavramlara dayanan bir din getirmediğini, aynı zamanda insanın duyularına hitap eden bir din getirdiğini söyler. Çünkü duyuların insan üzerindeki tesiri fikirlerden kuvvetlidir. Hz İbrahim aklen inandığı halde, bu inancının kalbinde yer edip yerleşmesini ve imanını kalben duymasını Allah'tan dileyerek, ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini isteyince, Allah'ın "inanmıyor musun?" sorusuna, "Evet inanıyorum, fakat kalbim yatışsın ve mutmain olsun"⁶²⁴ cevabını vermişti. Bu, imanın yalnız bir fikir değil, yaşanan ve duyulan bir şey olduğunu göstermektedir.

Atay'a göre vicdan, duyularla da ilgisi bulunan bir iç duyudur. Vicdanın ana vasıfları; insanda iyiyi kötüden ayırması, bütün insanlarda bulunması, duygular vasıtasıyla teşekkül etmesi, hoşuna giden şeyler karşısında huzur, kötü şeyler karşısında üzüntü duyması ve insana iyinin zevkini, kötünün azabını tattırmasıdır. Kur'an akla dayandığı gibi, insanın huzur içinde yaşayabilmesi için de vicdana dayanmıştır. Bundan dolayı dini, bir duygu ve şuur olarak yaşamayan bir insan, dini merasimleri eda ettiği halde, birçok yerde dine aykırı hareket edebilmektedir.⁶²⁵

V.III. İlme Dayanma

Atay'a göre Kur'an, ileri sürdüğü fikirlerde ilme dayandığı gibi, muarızlarından da ilme dayanan bir fikri kabul edeceğini açıklamıştır. İlmin karşıtı olarak cehli değil, zannı göstermiştir. Çünkü bilmemezlik, yokluğu ifade ettiğinden, bir varlığı yoktur. Zannı ise, ilme dayanmadığından ötürü yermiş ve onunla münakaşayı kabul etmemiştir.⁶²⁶

İnsanların zan ve tahminle konuştukları sahalarda, insanın bilgi sahasının dışında kalmaktadır. Kur'an, insana göre varlığı iki kısma ayırmıştır. Biri görünmeyen, gizli, ruh ve gayb âlemdir. Diğerisi görünen, aşikâre olan dış ve maddi âlemdir. İnsanın bilgisi sadece dış ve

⁶²³ Atay, H. , Kur'an'da İslam Esasları, s. 151

⁶²⁴ Kur'an'ı Kerim, Bakara, 260

⁶²⁵ Atay, H. , A.g.e. , s. 152

⁶²⁶ Atay, H. , Kur'an'da İslam Esasları, s. 153

maddi âlemde cereyan eder. Bu âlemde söyleyeceği sözlerin delile dayanması ve kesinlik ifade etmesi mümkündür. Bu hususta Allah'ın ona verdiği yardımcıları duyularıdır. İnsanda olan akıl ve zihin sayesinde, duyuların dış âlemden elde ettiği intibalar bilgiye çevrilir. Bundan dolayıdır ki, insana ancak duyuları ile elde ettiği ilme uyması emredilmiş ve kalbi ile duyularının bu ilimden sorumlu tutulacağı bildirilmiştir.⁶²⁷

Ama insanın duyuları gayb âlemine nüfuz edemez. Onun hakkında söyleyeceği sözün bir delile dayanması gerekir. Bu hususta kendi duyuları bir delil teşkil etmediğinden, başka bir vasıtaya ihtiyaç vardır. Kur'an, gizli âlem hakkında insanların vehimlere, tahminlere ve hurafelere dalmamalarını istemiş ve bu husustaki yanlışlarını ortaya koymuştur. Bu yönde birçok örnek ayetten birisi şudur: "Ahirete inanmayanlar meleklere dışı adları takarlar. Hâlbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar boş zanlara uyarlar. Boş zan ise hakka karşı bir işe yaramaz."⁶²⁸

Kur'an ilim kelimesini mutlak surette Allah'a isnat etmiştir. Çünkü O, her şeyi hakikati ile ve gerçekten bilir. İnsanlara gelince, gayble ilgili hususlarda peygamberlerle beraber hiç kimsenin bir şey bilmediğini ifade etmiştir. Bunun dışında insanların kesin olarak bilebilecekleri, bir delile ve alamete dayanarak bir bilgi sahibi olacakları gösterilmiştir.⁶²⁹

Atay, bilime ve bilgiye son derece önem veren bir anlayışa sahiptir. O, ilim adamının bir çocuk gibi tecessüs sahibi olmasını söyler. Bununla ilgili olarak vecize niteliğindeki bir söz söyleyen Birûni'nin şu kıssasını anlatırken oldukça keyif aldığı gözlenmiştir. Kıssada, Birûni ölüm döşeğindedir, kendisi de pek yakında öleceğini bilmektedir. Ziyaretine gelen ilim sahibi bir dostuna mirasla ilgili içinden çıkamadığı veya cevabını hatırlayamadığı bir soru sorar. Dostu ona "bu durumda iken sen bunu bilersen ne olur, bilmesen ne olur, sen hastasın, önce bir iyileş sonra bunu sana anlatırım" deyince, Birûni: "bilerek ölmek, bilmeyerek ölmekten daha iyidir" cevabını verir.⁶³⁰

V.IV. Kıssa

Atay'ın tespitine göre Kur'an, muarızlarını İslam'a davet ederken, kıssa ile fikri somutlaştırmıştır. Kıssaların her birinde inanan ile inanmayı karşılaştırmış, sahneler halinde münakaşa ettiklerini ve inananın inanmayana üstünlüğünü, gerçeğin batılı yendiğini açıkça göstermiştir.⁶³¹

⁶²⁷ Kur'an'ı Kerim, İsrâ, 36 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 154

⁶²⁸ Kur'an'ı Kerim, Necm, 27

⁶²⁹ Atay, H. , Kur'an'da İslam Esasları, s. 155

⁶³⁰ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir

⁶³¹ Atay, H. , Kur'an'da İslam Esasları, s. 158

Kur'an'ın kıssaya başvurmasında diğere bir gayesi de, muhatabına karşı cephe almak istemeyişidir.

Kur'an'ın gayesi tarihi bilgi vermek olmadığından, tarihi olayları sıralı bir şekilde anlatmamıştır. Dinleyenlere ve geleceklere ibret ve öğüt olması için zamanla ve mekânla ilişkisi olmadan geçmişten sahneler vermiş, bu sahnelerde gerçek ile batılın, doğru ile eğrinin nasıl savaştığını ortaya konmuştur. Kur'an kıssayı şu dinî gayeler için kullanmıştır:⁶³²

1. Kur'an'da kıssaların mevcudiyeti Hazreti Muhammed'in peygamberliğini ve vahyin ona geldiğini gösterir. Çünkü o, okuma yazma bilmediği ve kimseden de öğrenmediği sabit olduğu halde, geçmişe ait kıssalar Kur'an'da bulunmaktadır.

2. Nuh Peygamber'den Hz Muhammed'e kadar peygamberlerin insanlığa sunduğu din, Allah katından gelen tek bir din olup bütün müminlerin tek bir ümmet olduğunu, yüce Allah'ın herkesin Rabbi olduğunu tespit edip zihinlere yerleştirir.

3. Bu kıssalar, Allah'ın peygamberlerine yardımda bulunduğu ve yalancıları yok ettiğini ifade ederek Hz Muhammed'e ve iman edenlerin ruhlarına kuvvet vermiştir.

4. Kıssalarda Kur'an, bir önceki milleti sonra gelene anlattığı halde ikincilerin bunlardan faydalanmadıklarından başlarına felaketler geldiğini bildirmiştir. Bu öğütleri dinlemeyerek felakete uğrayanların durumlarının daha sonra gelenlere anlatıldığını göstermiş ve bu suretle önceki milletleri sonrakilere misal vererek onları da peygamberlerine uymaya çağırmıştır.

V.V. Tekrar

Kur'an-ı Kerim, tekrar etmeye önem vermiş, onu gayesine ulaşmak için bir metot olarak kullanmıştır. Öğretmek istediği bir fikri tekrar ederken, insanın ilgisini çekmeye, usanç ve bıkkınlık vermemeye çok dikkat etmiş, bunları sağlamak için gerekli dil özelliklerini kullanmış, aynı fikri değişik ifadelerle tekrarlamıştır. Aralıksız yapılan devamlı tekrar daha az etkili olduğundan, Kur'an fasıllı tekrarlar tesirini güçlendirmiştir. Kur'an'ın konulara ve fasıllara ayrılmasının sebebi, aralıklı tekrarı sağlamak olsa gerektir. Atay'a göre bir kitabın, tekrar metodunu tatbik etmesi, konuları bölünmek gibi nizamlı bir kitabın özelliğini teşkil eden bir vasıftan mahrum olmasından daha önemlidir. Eğer Kur'an konulara ayrılmış olsaydı, her mesele kendi konusunda zikredilecek ve tekrara lüzum kalmayacaktı. Böyle olunca da, bir konuyu okuyan bir meseleyi okumuş olacaktı ve ikinci konuya geçince yorulmuş olacağından okumaya devam edemeyecek veya dikkati kaybolarak okuduğunun

⁶³² <http://www.kimokur.com> ; Atay, H. , A.g.e. , s. 159

farkında olmayacaktı. Zamanı, Kur'an'ın öğretmek istediği fikirlerden yalnız birini öğrenmeye yetecekti, diğer fikirlerini öğrenmesi için başka bir fırsata ihtiyacı olacaktı.⁶³³

İşte Kur'an, ilk fırsatta insana ana prensiplerini sunabilmesi için, onları her yere dağıtmıştır. İnsan, Kur'an'ın neresini açarsa açsın ve neresini okursa okusun, mutlaka orada ana fikirlere rastlayacaktır.

V.VI. Münakaşa

Kur'an'ın “münakaşa” ve “cedel”den nefret ederek kaçınmış, bunların yerine “davet”i metot olarak benimsemiştir. “Cedel” kelimesini yirmi yedi yerde muarızına, iki yerde de güzellik vasfını ekleyerek kendisine isnat etmiştir. Ancak mecbur olduğu takdirde, münakaşayı bazı şartlar altında kabul etmiştir. Bu husustaki gayesi şudur:⁶³⁴

Atay'a göre Kur'an, münakaşadan kaçınmakla insanlar üzerinde ruhi bir tesir bırakmak istemiştir. Münakaşa daima uğraşma, boğuşma ve inatçılıkla mevsuf bir yol olduğundan, insanlar üzerinde kötü bir tesiri vardır. Çoğu zaman münakaşa esnasında nezaket kaideleri unutulur. Hakikate hizmet etmek, hakikat uğrunda çalışmaktan ziyade, herkes kendi boş gururuna zafer sağlamak için uğraşır. Bundan dolayı, insanlar münakaşacı tanınan kimseyi sevmezler. Kur'an kendisini dinleyenlere sevdirmek için, münakaşacı olmamaya dikkat etmiştir. Zira gerçekten payı olmayan taraf, daima işi gürültüye getirmeye ve sözü uzatmaya çalışır. Gerçeği savunan taraf ise sözü kısa kesmeyi, bir an önce neticeye ulaşmayı gaye edinir. İşte bu durum karşısında Kur'an, mümkün mertebe en kısa yoldan neticeye ulaşmak şartıyla münakaşayı kabul eder. Çünkü münakaşa, ancak hakikati bulmaya yaradığı takdirde faydalı olabilir. Kur'an kendi fikrini ortaya koymada, duruma göre değişik şekilde davranır.⁶³⁵

Dinleyenlerin zamanı müsaitse, delilleri zikrederek fikrini ileri sürer. Allah'ın birliği ve ahiretin varlığında bu durum çok görülür. Eğer zaman müsait değilse, en kesin ve en kuvvetli üslupla fikrini bir kaziye halinde ortaya atar, onları destekleyecek fikirleri zikretmeden çekilir. Allah'ın tek Tanrılık vasfını ihtiva eden İhlâs Suresi bunun en güzel misalidir.⁶³⁶

Fikirlerini ileri sürerken itirazla karşılaşır, münakaşanın bir neticeye ulaşacağını gördüğü takdirde, en kesin yoldan neticeye varmak üzere münakaşayı kabul eder. İleri sürdüğü delili muarız anlamazsa veya mugalâtaya sapsa, hemen aynı neticeye ulaştıracak

⁶³³ Atay, H. , Kur'an'da İslam Esasları, s. 160

⁶³⁴ Atay, H. , A.g.e. s. 161

⁶³⁵ <http://www.kimokur.com>

⁶³⁶ Atay, H. , Kur'an'da İslam Esasları, s. 162

başka bir delile geçer. Bunda hedefi, sonsuz ve kuru bir münakaşadan kaçınmaktır. Mesela, Hz İbrahim, Allah'ın kudretini ispat için ileri sürdüğü öldürme ve diriltme deliline karşı, muarızını mugalâtaya saparak kendisinin de öldürüp diriltilebileceğini iddia edince, aynı neticeye varmak için Allah'ın güneşi doğudan getirdiğini, eğer kendisi aynı kudrete sahip ise onu batıdan getirmesi gerektiğini ileri sürerek muarızını susturmuştur.⁶³⁷

Eğer muarız, konuşmada büsbütün anlayışsızlık gösterir de münakaşayı çıkmaza sokacak ve neticesizliğe sürükleyecek olursa, hemen sözü keser ve kendi davasına muarızın dedikodusunun karışmasına fırsat vermez.

Kur'an, münakaşayı kabul ettiği takdirde, muarızla birleşilen esas bir nokta üzerine münakaşayı kurarak muarızını susturur. Sabiler, yıldızlara ve onlar görünmediği zamanlarda heykellerine taparlardı. Bu durumda yıldızperestler, Tanrı'nın zarar ve fayda verebilecek kudrette ve her zaman hazır olmasını kabul etmişlerdi. Hz İbrahim, onların kabul ettiği bu iki sifata dayanarak, yıldızların ve heykellerin Tanrı olmadığını ispat etmiştir. Yıldızların daima hazır bulunmadıkları müşahede ile sabit olduğuna göre, onlar Tanrı değildir. Heykellere gelince, bunlar her zaman hazır bulunuyorlarsa da fayda ve zarar verecek kudretleri yoktur. Hz İbrahim heykelleri kırmakla bunu bilfiil göstermiştir. O halde heykeller de Tanrı olamazlar. Neticede hem yıldızlar, hem de heykeller Tanrı olmaya layık değildirler. Bu, yıldızperestlerin inançlarının gereğidir.⁶³⁸

Yine Kur'an münakaşayı kabul ettiği takdirde, muarızının fikrini bir faraziye olarak kabul eder, sonra onun doğru olmadığını ispat ederek muarızını susturur. Mesela, putperestler birden çok Tanrılara inanıyorlardı. Kuran onların bu fikrini başlangıçta bir faraziye olarak kabul eder. Fakat tanrıların çok olması, kâinatın düzeninin ve nizamının bozulmasını ve harap olmasını gerektirir. Çünkü her Tanrı kendi yaratıklarını toplayarak diğerleri ile savaşacaktır. İnsanlar gibi aralarındaki rekabet ve yarışma, birbirlerini yok etmeye sevk edecektir. Mademki gördüğümüz kâinat bir nizam ve düzen içindedir, yok olmuş değildir, o halde birden fazla Tanrı yoktur.⁶³⁹

Kur'an'ın bu yöntemleri, şüphesiz Kur'an'ı anlayanlar içindir. Atay, Kur'an'ın geçmişte anlaşılmadığı dönemlerin olduğundan da bahsetmektedir. O, dönemler halinde İslam dininin nasıl anlaşıldığını tespit etmiştir.

⁶³⁷ Atay, H. , A.g.e. , s. 163

⁶³⁸ A.g.e. , s. 164

⁶³⁹ A.g.e. , s. 165

VI. ATAY'A GÖRE İSLAM'IN ANLAŞILMA EVRELERİ

Atay, Hz. Peygamber döneminden başlayarak İslam dininin anlaşılma biçimini ve Kur'an çizgisinden sapmayı, tarihi evreler halinde şöylece sıralar.⁶⁴⁰

1-İslâm dini, Hz. Muhammed'e Kur'an vahiy olunmaya başlamasıyla, dünya düşünce ve inanç alanında yeniden ve yeni bir din olarak doğmaya başlamıştı. Hz. Peygamber döneminde, üzerinde olduğu iki temel bilgi kaynağı vardı. Biri Kur'an, öbürü akıl idi. Kur'an Allah'a ait, akıl Hz. Muhammed'e aitti. Hz. Muhammed'in iki görevi vardı. Biri, Allah'tan aldığı Kur'an'ı tebliğ etmek, diğeri kendi aklı ile anlayıp uygulamaktı. Kur'an'ın dışında, kendi aklına göre, kendi namına konuşurdu. Allah adına Kur'an konuşurdu, Hz. Muhammed Allah adına konuşmazdı.

2-İkinci dönem, dört halife dönemi idi. Bunların ilim metodu, Kur'an ve akılları yanında Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları ve sözleri idi. Ancak Kur'an'ın ve sünnetin dışında kendi adlarına konuşurlardı.

3-Üçüncü dönem olan, küçük ve genç sahabe ile tabiin (ikinci nesil) döneminde, bilgi ve hüküm kaynağının ağırlığı, Hz. Peygamber adına konuşmaya kaydı. Yani mevzu hadis çoğalmaya başladı. Hadis uydurmak, Hz. Peygamber adına konuşmak demek ve onun sözcülüğünü yapmaktır. İşte bu dönemde, İslâm'dan ve temel yöntem olan Kur'an ve akıldan sapma böylece birinci asırda başlamıştı.

4-Dördüncü dönem ise mezhep imamlarının dönemi ki, bunda hadis uydurulmasının sakıncaları farkedilmiş ve hadisleri ayıklama faaliyeti başladığı için Kur'an, Sünnet ve akıl ön plâna alınmıştır. İmamların her biri Kur'an ve hadisin dışında, kendi adlarına konuşuyorlar ve herkes kendi fikrini, kendi fikri olarak ortaya koyuyordu. İmamlar dönemi olan bu ikinci asırda, Kur'an ve akıl yöntemi ağırlık kazandı ve müçtehitler serbestçe kendi anlayışlarını ortaya koyup tartıştılar. Kendi anlayışlarından kendilerinin sorumlu olduğunu biliyor ve sorumluluğunu içtenlikle yükleniyorlardı.

Atay'a göre, kendi adına konuşmak ile başkası adına konuşmanın anlamı şudur: Kendi adına konuşmak; kendi fikrine sahip, sorumluluğu, yanlışlığı ve doğruluğu kendisine ait, başkası adına konuşmak; kendi fikrini başkasına isnat ederek, kendi fikrinin sorumluluğunu yüklenmekten kaçmak, sorumluluğu itiraz edilemeyecek kimseye atmaktır. Bu dönemde mutasavvıflar ortaya çıkmaya başlamış ve kendi fikirlerini Allah'a isnat etmek için, Allah'tan ilham (vahiy) aldıklarını iddia ederek Allah adına konuşmaya başlamışlar ve büyük sapma (dalalet) böylece ve bu asırda başlamıştır.

⁶⁴⁰ Atay, H. , (Makale) Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi ve İslam'da Eğitim, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, Sayı 35, XII, Temmuz, 1996

5-Beşinci dönem taklit ve mezhepçilik dönemi ki, bunda asıl yöntem olan Kur'an, sünnet ve akıl terkedilerek, sadece müçtehit imamların sözleri temel bilgi ve hüküm kaynağı oldu. Kur'an'a, hadise ve hatta akla da gidildi; ama bu gidiş, imamın sözünün doğru olup olmadığını tesbit amacı ile değil, mutlaka onun doğruluğunu ortaya koymak ve savunmak gayesini güdüyordu. Mukallitler, kendi namlarına değil, imamlarının adlarına konuşuyorlardı. İşte İslâm'ın dinî düşünce ve ilim tarihinde en büyük sapma (dalalet) böyle başladı ve hâlâ mutasavvıflar Allah adına, fakihler, din hocaları da mezhep adına konuşmaya devam ediyorlar. Bu dönem, dördüncü asırdan onbirinci asra kadar yedi asır, duraklama dönemi (taklit) olarak sürmüştür.

6-Altıncı dönem gerileme dönemidir, on birinci ve on ikinci asırlar olup iki asır sürmüştür.

7-Yedinci dönem, çöküş ve dağılma dönemi olan on üç, on dört ve on beşinci asırlar ki, içinde yaşadığımız zamana kadar devam ediyor.

Atay, bütün uğraşlarını, Müslümanları bu çöküş ve dağılma sürecinden kurtarmak için yaptığı izlenimini vermektedir. Ona göre, bugün Müslümanların yaşadığı İslamiyet, işte bu evrelerin dini yanlış anlayışının ve taklitçiliğinin bir ürünüdür. Atay, bu dönemdeki yanlışları düzeltmek için, o hususlardaki görüşlerini Kur'an ve akli esas alarak, yanlışları uygulayan çok geniş toplumun tepkisini göğüsleme pahasına, söylemekten geri durmamıştır.

VII. ATAY'IN FARKLI YAKLAŞTIĞI İSLAMİ KONULAR

Atay'ın "halkın dini" ve "ulemanın dini" dediği, günümüz Müslümanlarınca inanılan ve uygulanan kimi konularda tespit ettiği yanlışlıklara yaklaşımını, çok fazla detayına inmeden, kısa gerekçe ve dayanak noktalarıyla sergilemeye çalışacağız.

VII.I. Nâsîh ve Mensuh Ayetler

Atay, Kur'an'a dayalı çözüm arayışlarında "maslahat" kavramını öne çıkarmaktadır. Bu realist/pragmatist tutum, Kuran'ın bütün ayetlerinin her an ve durumda işlerliğini sağlamaya ve dinde evrensellik ve esneklik düşüncesine zemin hazırlamaya yöneliktir.⁶⁴¹ Atay, maslahat ilkesi gereği, Kur'an'ın ayetlerinin bir kısmını işlevsiz kılmayı imleyen neshi reddetmekte ve bunun yerine tahsisi öne çıkarmaktadır. Ona göre, neshin Kur'an'da olmaması maslahat gereğidir. Nesh, aynı zamanda tek tipleştirme faaliyetidir ve hedefinde hem ayetler, hem olaylar hem de insanlar vardır. Atay'a göre Nesh ile kötürümleştirilen ayetlere hayat vermek üzere öne çekilen "tahsis"; aynı konuya ilişkin bildirimleri içeren farklı ayetlerin her

⁶⁴¹ Atay, H. İslam'ı Yeniden Anlama, s. 153

birini, ayrı ayrı olay ve durumlara ilişkin görmek ve yorumlamak demektir. Böylece Kur'an'ın ihtiva ettiği hükümlerin çoğalması ve Kur'an'ın kapsamının genişlemesi arzu edilmektedir.⁶⁴² Atay buna örnek olarak Nisa 15, 16 ve Nur 2. ayetlerinin birbiri ile irtibatını ele almakta ve yapılan yanlış yorumları da zikrederek, Ebu Müslim İsfehâni'nin yorumuna katılmaktadır.⁶⁴³ Geleneksel yorumlarda bu ayetler, bütünüyle zina meselesine hasredilirken, ayrı ayrı alındıklarında Nisa 15. ayetin kadınların kendi aralarındaki fuhşuna yani seviciliğe/lezbiyenliğe; Nisa 16. ayetin erkeklerin kendi aralarındaki fuhşuna yani homoseksüelliğe; Nur 2. ayetin ise kadın ve erkek arasındaki fuhşa yani zinaya işaret ettiği ortaya çıkacaktır. Bu durumda sadece zina suçunun hükmünü çıkarmak üzere başvurulmuş ve aralarında bir nesh ilişkisinin kabul edildiği bu ayetlerin, ayrı ayrı suçların hükümlerini içerdiği tespit edilmiş olacaktır.⁶⁴⁴

VII.II. Mezhepler

Atay, İslam tarihinde sonraları doğmuş olan fırkalarındaki ihtilaflardan Kur'an'ı azade tutar.⁶⁴⁵ İslam'da Şiilik ve Sünnilik ayrımının olmadığını, bunların aslında siyasi sloganlar olup, herkesçe geçmişin olumsuzlukları arasında görülmesi gerektiğini ileri sürer.⁶⁴⁶

Atay, sünniliğin bir mezhep olmadığını, sünniliğin içinde bütün mezheplerin bulunduğunu, İslam'ı din kabul eden bütün mezheplerin sünni adı altında toplandığını söyler. Aleviliğin de, Nakşibendîlik, Kadirilik, Rufailik vs. gibi bir mezhep olmayıp, tasavvufun tatbikatı sayılan bir tarikat veya bu manada bir mezhep sayılması gerektiğini ileri sürer. Bu tür mezheplerin ve tarikatların Müslümanları parçalamak, İslam birliğini bozmak amacıyla, İslam düşmanlarınca ortaya çıkarıldığı düşüncesindedir. Bu hususta Diyanet İşleri Başkanlığına büyük görevler düştüğünü de hatırlatır.⁶⁴⁷

Atay, mezheplerden önceki Müslümanlığın (ilk üç asır Müslümanlığı), mezhepçilikten sonraki Müslümanlıktan daha onurlu ve haysiyetli olduğunu, öncekilerin hür fikirli, sonrakilerin ise köle fikirli ve taklitçi olduklarını söyler.⁶⁴⁸ Ona göre Ahmed b. Hanbel (241 H./855 M.) zamanına kadar büyük müçtehitler yetişmiş, bunlar, Kur'an'ı esas alarak akıl ile içtihatlar yaparak bir dereceye kadar başarılı olmuşlar, Hadisi Kur'an'ın temel hükümleri dışındaki fer'i hükümlerin açıklanmasında kullanmışlar, aralarında içtihat ve fikir ayrılıkları da doğal olarak karşılanmıştır, karşılanmalıdır. Ancak, bu dönemden sonra (941 H./1534 M.)

⁶⁴² Atay, H. , A.g.e. , s. 155

⁶⁴³ Atay, H. , A.g.e. , s.146

⁶⁴⁴ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 28

⁶⁴⁵ Atay, H. , A.g.e. , s. 135

⁶⁴⁶ Atay, H. , Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu bildirisini, Ankara, 1993

⁶⁴⁷ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/47

⁶⁴⁸ Atay, H. , A.g.e. , V/25

imam müçtehitlerin sözleri, içtihatları esas bilgi ve hüküm kabul edilmiş, Kur'an ve Hadis'e ancak bunları meşrulaştırmak için gidilmiş, insanlar mezhep imamlarının taraftarları tarafından sahiplenilerek bölünmüş ve mezhepler, aşılmaz çelik çitlerle çevrilmişlerdir.⁶⁴⁹

Atay bu döneme mezhepçilik ve taklitçilik dönemi demektedir. Bu dönemde Kur'an ve hadise dönüp mezhep müçtehitlerinin yanlış olan fikirleri düzeltilmemiştir. Bunlar te'vil edilerek meşrulaştırılmıştır. Yine bu dönemde bir mezhepteki yanlış bir hüküm diğer bir mezhepteki doğru bir hükümle düzeltilmemiştir ve mezhep mensupları birbirlerini yoldan çıkmak, sapıtmak ve cehennemlik olmakla itham etmişlerdir.⁶⁵⁰

Mezhepçilik ve taklitçilik siyasi idarinin çok işine yaramış, bir mezhebe bağlı olmakla insanlar en iyi şekilde susturular olmuşlardır. Günümüzde bazı müftülerin mezhepçiliğe karşı çıkanları sapıklıkla suçlamaları da Atay'a göre oldukça ilginç bir durumdur. Halbuki dört meşhur mezhep imamı, insanların hem kendilerini hem de başkalarını taklit etmekten men ettikleri sabittir.⁶⁵¹

Atay'a göre taklit ve mezhepçilik döneminin bu kadar uzun sürmesinin sebebi yedi asır içinde dünya coğrafyasında İslam milletlerinden daha güçlü siyasi bir otoritenin olmaması ve siyasetin ilme hükmetmesindedir.⁶⁵²

VII.III. Tasavvuf ve Tarikatlar

Atay, hicri ikinci asırda ortaya çıkan, temel felsefesini dışarıdan alıp İslam giysisi giydirilen tasavvufun ve onun sonraki dönemi olup şimdiye kadar gelen tarikat kurumunun, bireyi toplumdan soyutlayarak topluma karşı cephe aldırarak, bireyselleştiren, bencilleştiren, köleleştiren, böylece gerçek ve toplumsal İslam'ı baskı altına alıp, Müslümanları Kur'an'dan uzaklaştıran bir işlevi olduğunu iddia eder. Tarikat şeyhlerinin, insanla Allah arasında kendilerince kutsal saydıkları mevkiye kendilerini bir ruhban sınıf edasıyla oturttuklarını, böylece insanları boyundurukları altına almayı başardıklarını, hâlbuki böyle bir mevkiyi Kur'an'ın Hz. Muhammed'e bile vermediğini söyler. Yine bu şeyhlerin, müritlerini Kur'an okumaktan ve onu anlamaktan uzaklaştırarak her birini din cahili ve Kur'an'ı anlamaz duruma düşürdüklerini belirtir.⁶⁵³

Atay ayrıca, tarih boyunca toplu halde yaşayan insanların içinden din işleri ile uğraşan ve onu meslek edinen insanların ortaya çıkıp kurumsallaştıklarından söz eder. Bunların, insanlar üzerinde otorite kurup, insanlarla Tanrı arasındaki ilişkiyi yönetmeyi üzerlerine

⁶⁴⁹ Atay, H. , A.g.e. , V/23

⁶⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , V/24

⁶⁵¹ Atay, H. , A.g.e. , V/28

⁶⁵² Atay, H. , A.g.e. , V/30

⁶⁵³ Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 19

aldıklarından, bir tür aracılık yaptıklarından bahseder. Böylelerinin, her milletin diline göre adlarla anılarak; brahman, şaman, rahip, haham, papaz, veli, şeyh, ermiş, dede, kutup, şefaatchi gibi isimler aldığını söyler. Bu insanlar, dinin doğru bilgisine sahip olamayanlarına hâkim olarak, istediklerini insanlara Allah adına yaptırırlar, onları köle, hizmetçi gibi kullanırlar der. Onların kendilerini aşağı, bayağı, günahkâr göstererek affettirmeye kadir olduklarına inandırarak sömürmekte yarıştıklarını, bu arada insanlara hem ruhi, hem de maddi tatminler de sunduklarını, bu faydalarının onları daha çok sömürmelerini sağladığından söz eder.⁶⁵⁴

Atay'a göre, Tanrı tanıyan ve Tanrı tanımayan bütün dinlerde, insanlar ile Allah arasındaki ilişkileri, bağlantıları düzenleyen, ayarlayan din adamları ve örgütleri bulunmuştur. Bunlar, insanın dini, ruhi gereksinmelerini kendi istek ve arzularına göre çözümlenmeye götürerek insanları sömürmekte ve Tanrı aracısı olarak kendilerini kutsallaştırmaktadırlar. Bu suretle insanları, Allah'a değil, kendilerine köle ve kul yaparak, insanların kişiliklerini kendi boyunduruklarına sokup, çözüm getirmeleri gereken insanlık sorunlarını daha çok çözümsüzlüğe sürmekte ve aynı zamanda insanlar arasında ayrılıklar ortaya koymaktadırlar. Allah'tan başkasını kutsamak ve ona da Allah'ın rolünü vererek insanların Allah yerine ona bağlanmalarına çalışmak, Kur'an'ın getirdiği dinin şirk ve putperestlik olduğunu bildirdiği ve asla kabul etmediği bir inançtır. Kur'an'a göre peygamberler de Allah ile insan arasında aracı olamazlar. Allah'tan aldıkları vahyi insanlara ulaştırmakla görevlidirler.⁶⁵⁵

Atay'ın bu konuya yaklaşımının tam tersi bir tutumla tasavvufu benimseyen ve tasavvufi tecrübenin umumi değil, hususi olduğunu, her istenildiği zaman tekrar edilemeyeceğini, müspet ilim yolu ile bu deruni tasavvuf tecrübesinin ispatı ve kabulünün mümkün olmadığını savunanlar da vardır. Bu görüşte olanlar, “nasıl ki müspet ilime dayanarak tasavvufi tecrübenin kabulü mümkün değilse, bu yolla onun reddi de mümkün değildir” diyerek, yine de tasavvufa sarılmaktadırlar. Bunlara göre, Tasavvufi bilginin yakınlık vasfı, bu bilgiyi elde eden ve ona inanan için geçerlidir.⁶⁵⁶

Atay, İslam dininin ruhban sınıfının bulunmadığını, dolayısıyla tasavvufçu ve tarikatların ruhbanlığa soyunmalarının İslam'a uygun olmadığını belirtir.⁶⁵⁷

Kur'an'da Allah'ın söylediği gibi, Atay' da, Allah'ın kâinatı insanlar için, insanları ve cinleri de kendisinin bilinmesi, tanınması ve öğrenilmesi için yarattığına inanır. Var olanın bir iş yapması gerektiğini belirterek, Allah'ın da yaratma işini yaptığına kani olmuştur. Atay'a göre Allah, kâinatı yaratırken şu kanunları koymuştur:

⁶⁵⁴ Atay, H. , Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 56

⁶⁵⁵ Atay, H. , A.g.e. , s. 142

⁶⁵⁶ Olguner, Fahrettin, Türk-İslam Düşüncesi Üzerine, s. 77, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993

⁶⁵⁷ Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s.15

1-Cansızlar için fizik (madde) kanunları.

2-Canlılar için biyolojik ve sosyolojik kanunlar.

3-Ruh kanunları.

Canlılardan insanlar için koyduğu sosyolojik kanunları Atay, iki maddede inceler:

a)İnsan aklıyla keşfedilebilecek kanunlar,

b)İnsanlara peygamberler yoluyla gönderdiği kanunlar.(din)

Atay, Allah'ın kâinatı yaratırken koyduğu bu kanunlardan birincisi olan madde kanunlarına insanların ağırlıklı olarak yöneldiğini, bunda ilerlemeler kaydettiğini, yaşamını kolaylaştırdığını, ama diğer iki kanunu ihmal ettiğinden, dünyada mutluluğun yarısını elde ettiğini ve ruhi bunalımlara düştüğünü belirtmektedir. Hâlbuki bütün bu kanunlara eşit derecede önem vererek tam mutluluğu yakalayabileceğini öne sürmektedir.

Hicri üçüncü asırdan itibaren, Müslümanların dünyayı düzene koymaya gelmiş olan İslam'ı yanlış anlamaları sonucu dünyayı boşlayıp, güya ruhi, manevi mutluluğu yakalama peşine düştüklerinden, böylece hem dünyayı ve hem de ahireti kaybettiklerinden, hayallerle hurafelerle uyuduklarından söz eder.⁶⁵⁸

Atay, Şehristani'nin Sabiileri tanımlarken, onların Allah ile aralarına ruhanileri koymalarından ötürü şirke düştükleri tespitini haklı bulur. İslam'daki tarikat şeyhlerinin de kendilerini bu duruma yükselttiklerini ve bunu Sabiilik kültürünün etkisiyle ortaya koyduklarını, dolayısıyla tarikat ve tasavvufun zıt bir din sayıldığını söyler.⁶⁵⁹

VII.IV. Hilafet

Atay Kur'an'ın, içerdiği hükümlerle, bireyi topluma, toplumu da bireye feda ettirmediğini, ezdirmedeğini, bireyin yararının toplumun yararı içinde korunduğunu söyler. Bundan hareketle, baskıcı bir hilafet kurumunun meşruiyetini reddeder. Hilafeti, ilkin Hz. Ömer'in, kendisine "Emir'ul Mü'minin" denmesini sağlayarak kaldırdığını, ama sonradan bu kurumun, İslam âleminde Hıristiyanlıktaki Papalık gibi tartışmasız kabul edildiğini ve bu kurumun, varlığıyla Müslümanlarda hür iradeyi ve özgür ilim yapmayı engellediğini belirtir.⁶⁶⁰

VII.V. Miraç

Atay, Hz. Muhammed'in miraçta yüce Allah ile karşı karşıya konuşmasına Kur'an'ın izin vermediğini belirtir. Ona göre İsrâ suresi 1. ayette belirtilen, Mescid-i Haram'dan,

⁶⁵⁸ Atay, H. , A.g.e. , s. 42

⁶⁵⁹ Atay, H. , Kur'an'ın Reddettiği Dinler, s. 93

⁶⁶⁰ Atay, H. , Kur'an'daki İlkeler, s. 20

Mescid-i Aksa'ya ruhen yolculuk dışında, herhangi bir husus yoktur. Hz. Aişe ve Muaviye'de miracın ruhen olduğunu, Hz. Peygamberin Allah ile görüşmediğini kabul etmişlerdir.⁶⁶¹ Miraç olayı, İslam dünyasında Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, belki de Yahudilerin müdahil olduğu mitoloji yazarlarının eseridir. Bu konudaki hadisleri Atay zayıf ve Kur'an'ın ruhuna aykırı bulur. Bu mitolojinin bir parçası olarak anlatılan miraçta, peygamberimize Allah'ın önce elli vakit namazı farz kılması, sonrasında bunun Hz. Musa'nın akıl vermesiyle beş vakte kadar indirildiğinin hikâye edilmesi, Hz. Musa'nın Hz. Muhammed'den üstün bir peygamber konumuna yükseltilmesine hizmet ettiğini, aslında böyle bir şeyin olmadığını, namazın farzîyetinin Mekke'de ve Medine'de inen ayetlerle gerçekleştiğini söyler.⁶⁶²

VII.VI. Mucize

Atay'a göre peygamberlerin mucizeleri Kur'an'a dayalı olarak hakır, vardır. Ancak Hz. Muhammed'in bir tek ve en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Peygamberimize atfedilerek anlatılan, Ay'ın ikiye bölünmesi, parmağından çeşme gibi su akıtması, hurma kütüğünün inmesi vs. asılsı, uydurma hadislere dayanan birer mitolojiden ibarettir. İslam mitolojistlerinin uydurdukları mitlerle bu alanda Babil, eski Mısır, Yunan mitolojilerini gölgede bıraktıklarını savunur ve bu düşüncesini İsrâ suresi 59. ayetine dayandırdığını ifade eder. Bu ayetin: "Bizim seni mucizevî belirtilerle birlikte göndermemizden alıkoyan tek sebep, önceki toplumların onlara hep yalan gözüyle bakmış olmalarıdır; nitekim Semud kavmine uyarıcı-aydınlatıcı bir belirti olarak o dişi deveyi verdik, ama onlar bunu kale almadılar. Oysa biz bu belirtileri yalnızca korkutup uyarmak amacıyla göndermişizdir" şeklindeki ifadesiyle Kur'an dışında Hz. Peygamberin bir mucizesinin olmadığını açıkça anlattığını iddia eder.⁶⁶³

Atay, Peygamberimizin hicretinde Sevr mağarasında Hz. Ebu Bekir saklandıklarında, mağaranın ağzına örümceğin ağ örmesini ve ağın ortasına da bir güvercinin yumurtlaması olayını da mitolojik bulur. Ona göre müşrikler mağaraya çıkıp bakmamışlar, çobanı göndermişler, çoban mağaradakileri gördüğü halde, aşağıda haber bekleyenlere Allah'ın rahmeti ve korumasıyla yüreğine ve vicdanına bir yumuşama geldiğinden gerçeğin aksini söylemiştir.⁶⁶⁴

Atay, peygamberimizin sadece Allah'ın rasulü ve insan olduğu bağlamında, her şeyi bilmesinin mümkün olmadığını şu örnekle de ispatlamaya çalışır: Hudeybiye Antlaşması

⁶⁶¹ Atay, H. , İslam'ın Siyasi Oluşumu, s. 88

⁶⁶² Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/48 ; Atay, H. , İslam'ın Siyasi Oluşumu, s. 86-99

⁶⁶³ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir

⁶⁶⁴ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir

yapılmış, orada Hz. Peygamber,(s.a.v) ashabına kurbanlarını kesmelerini emretmiştir. Ama kimse harekete geçmemekle, peygambere itaat etmeme görüntüsü vermektedirler. Çadırına öfkelenerek giren peygamberimiz, eşi Sevde'ye:(r.a), “şu kavmine bir şey söyle kimse kurbanını kesmeye yanaşmıyor” deyince, Sevde ona: “Ey Allah'ın Rasulü, sen onlara bir şey söyleme, hizmetçine söyle kurbanını hazırlasın, sen kurbanını kes, onlar da keseceklerdir” deyince, peygamberimiz böyle yapmış ve neticede durum Sevde'nin dediği gibi sonuçlanmıştır. Atay, bu olayda Hz. Peygamberin doğru hareket tarzını Sevde'den öğrendiğini, dolayısıyla peygamberlerin normal insan olduklarını, sadece vahiy alma özellikleriyle diğer insanlardan farklılıklarını vurgulamak istemektedir.⁶⁶⁵

Atay, Kur'an'da anlatılan mucizelerin, kâinat kanunlarına zıt bir şekilde veya Allah'ın o kanunlarını bir an için mülga etmesi sonucu oluştuğunu Kur'an'a aykırı bulur. Ona göre, bu mucizeler de Allah'ın bir kanununa göre yapılmışlardır. Ama bu kanun insanlar tarafından o an için keşfedilmemiştir ve imkânsız görülmektedir. Bundan dolayı o anlatılan olaylar mucize olarak kabul edilmişlerdir. Aslında Atay'a göre bu mucizelerde, insanlığın bu olayı çözümlmek için ilmi yönden çalışacağı alana ait bir ilahi işaret vardır. Belkıs'ın tahtının anında Süleyman (a.s.)'ın yanına gelmesi olayı, belki de ileride şu anda ışınlama üzerine çalışan ilim adamları müspet sonuca ulaşınca daha iyi anlaşılacak ve mucize kabul edilmekten çıkacaktır.⁶⁶⁶

VII.VII. Ana Babaya İtaat

Atay, “Ey Muhammed, de ki, eğer babalarınız düşünemiyor ve bilmez kimseler idiyeler”⁶⁶⁷ ayetine dayanarak, bilgisiz ve aklını iyi kullanamayan anne-babaya, dedelere, atalara, hocalara, şeyhlere, önderlere, başlara ve başkanlara mutlak surette itaatin Kur'an'da reddedildiğini söyler.⁶⁶⁸ Atay'a göre, Ana-babaya, şirke çağırımları, zorlamaları ile, Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı hususlarda itaat edilmez.⁶⁶⁹

VII.VIII. Felsefe

Atay, Müslümanların on iki asırdır felsefeye gereken önemi vermediklerini, İslam coğrafyasında bundan dolayı felsefi düşüncenin gelişmediğini, filozof yetişmediğini söyler. Felsefeye gereken önemin verilmeyişini Atay, felsefenin dine karşı olduğu ve dolayısıyla dinin de felsefeye düşman olması gerektiğinin zihinlere yerleştirilmiş olmasına bağlar.

⁶⁶⁵ 03/04/2008 günü AÜİF'nde yapılan söyleşide ifade edilmiştir

⁶⁶⁶ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/64

⁶⁶⁷ Kur'an'ı Kerim, Bakara, 170

⁶⁶⁸ Atay, H. , Kur'an'da Bilgi Teorisi, s. 46

⁶⁶⁹ Atay, H. , A.g.e. s. 46 ; Erdem, H. , Ahlak Felsefesi, Hü-Er Yayınları, 4. Baskı, Konya, 2002

“Herhangi bir kişinin, sözünün yanlışlığını veya doğruluğunu muhakeme etmeden kabul etmek” demek olan taklitçiliğin, düşünmeyi öğreten felsefeye karşı çıkışta başrolü oynadığını ileri süren Atay, felsefesiz bir toplumda hiçbir yeni fikir ve düşünce de üretilemeyeceğini, filozofu olmayan milletin ve dinin medeniyet kuramayacağını savunur. Felsefeyi düşünme sanatı olarak niteler ve İslam dininin düşünmeyi en büyük ibadet saydığını belirtir.⁶⁷⁰

VII.IX. Fikir Özgürlüğü

Atay, Türkiye’de tek tip fikir ve tek düze bir düşünce bulunduğunu öne sürer. Sağ ve sol’un bütün fraksiyonlarıyla aynı biçimde aynı şeyi düşündüklerini, ancak birinin onun sağından, diğerinin de solundan baktıklarını, aynı düşüncenin biri lehinde, diğeri aleyhinde köşe kapmaca oynadıklarını, bundan dolayı yanlış bir fikri, tutumu, düzeltme imkânı olmadığından şikâyet eder. Bunun sonucu olarak, Türkiye’de ne tüccarın, ne diyanetin, ne siyasetin ve idarenin, ne ekonominin, ne ahlakın, ne de üniversitelerin ıslahının asırlardır gerçekleşemediğini söyler. Çünkü alternatif fikir üretmek dinen haram, kanunen yasak, siyaseten vatan hainliği, idarece isyan sayılmaktadır, der. Atay bütün bunlardan şikâyetçidir ve o, fikir hürriyetinden yanadır. Ancak bu hürriyetin, toplumda olumsuzlukları istismar ederek, yıkıcı bir mahiyete bürünmesinin tedbirinin alınması gerektiğini belirtir.⁶⁷¹

VII.X. Din Öğretimi

Atay’a göre, din dersleri ilkokul birinci sınıftan başlatılmalıdır. Ortaokul ve lisede din kültürü dersinden ayrı olarak, bir saat Kur’an tercümesi, anlamı dersi konmalıdır. Böylece gençler dini ana kaynaktan öğrenebilecek, hurafeler ortadan kalkacak, imam hatip liselerine rağbet de ortadan kalkacaktır. Kur’an kursları da çözülmesi gereken sorunlardan biridir. Yüz binlerce çocuk ve genç, burada üç dört senesini geçirip, Kur’an’ı ezberleyip papağan gibi okumaktadırlar. Bunun dine faydasının ne olduğu üzerinde düşünme zamanı gelip geçmiştir. Atay’a göre Müslümanların ilerleyebilmeleri için, din diye uydukları on iki asır önceki fakihlerin söz, anlayış ve içtihatlarından kurtulmaları gerekir. Çünkü fıkhıta demokrasi, fikir hürriyeti, din hürriyeti yoktur. Bunu yapabilmek ise, Kur’an’a dönüp, onu çağa uygun bir şekilde anlayıp yeni bir din anlayışı geliştirmekle mümkündür.⁶⁷²

Atay, dinin ve din eğitiminin önemsenmesinden yanadır. Bu tavrın yalnızca ülkemizle sınırlı kalmayıp İslam memleketlerine de sirayet etmesini arzular. İslam dünyasının ve de Türkiye’nin eğer gelişmek istiyorlarsa, din eğitimine gerekli önemi vermek zorunda

⁶⁷⁰ Atay, H. , Kur’an’a Göre Araştırmalar I-III/123

⁶⁷¹ Atay, H. , A.g.e. I-III/129 ; Atay, H. , Cehaletin Tahsili, s. 194

⁶⁷² Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , Kur’an’a Göre Araştırmalar, I-III/134

olduklarını vurgular. O, din öğretiminde tarihi geleneğin tesirinde kalınarak memleketimizde din öğretimi meselesinin çözülemeyeceğine de inanır.⁶⁷³

VII.XI. Laiklik

Atay, “laiklik” kelimesine “din adamı olmayan” anlamını verir. Laikliği batının icat ettiğini, ama asırlar geçtiği halde hala kendine uyduramadığını, çünkü Hıristiyanlıkta din adamının mutlak varlığından dolayı, Batı’nın laikliğinin çok zor ve imkânsız olduğundan söz eder. Ama Atay, İslam’a göre laikliği formüle etmek mümkündür der. Çünkü İslam’da din adamı, ruhbanlık yoktur, dini emirleri yerine getirmede Müslümanlara yardımcı olacak din görevlileri vardır. Atay’a göre İslami literatürde yapılan din ilimleri-dünya ilimleri, din işleri-dünya işleri ayrımı da yanlıştır. Her iş dünyada yapılır ve dünya işidir. Bu dünya da yapılan her işin ahirette karşılığı vardır. Mesela namaz din işidir, hasta muayene etmek dünya işidir demek tamamen yanlıştır. Öyle zaman olur ki namaz kılmak günah, laboratuarda deney yapmak ibadet sayılabilir. Bu insana aittir ve onun niyetine bağlıdır. Ata’ya göre şeriat din olarak algılanır ve laikliğe zıt bir konuma yerleştirilirse, dini kabul eden laikliği kabul edemez. Çünkü iki zıt bir arada bulunamaz. Laiklik şeriata zıt ise, laik olan da dini kabul edemez. Hem dindar hem laik olabilmek için, şeriatın din olup olmadığını, şeriat ve dinin ne olduğunu, laikliğin ne olduğunu ve dinle nerede uyduğunu veya uyuşmadığını anlatmak gerekir. Bunu yapmak için fikir hürriyetine ve fikir üretmeye izin vermek şarttır. Bu hürriyet ve izin olmazsa kargaşa sürer gider.⁶⁷⁴

Atay, Hz. Peygamberin yaptığı işleri ve verdiği hükümlerde bir sınıflandırmaya gitmektedir. Buna göre, Hz. Peygamber’in; peygamber olarak, devlet başkanı olarak, kadı olarak ve müftü olarak hükümler verdiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamberin kadı olarak verdiği hükümler tikel hükümlerdir, hükme konu olan şahsın özel durumuna ilişkindir ve başkalarını bağlayıcı özelliği yoktur. Peygamber olarak söyledikleri dinle ilgilidir ve bunları uygulamaları konusunda insanlara baskı yapamaz. Bunların uygulanması insanların vicdanına bırakılmıştır. Devlete ve yönetime başka bir ifadeyle organizasyona ait işler ise vicdani değil, icbârîdir ve devlet, kurum ve kurallarıyla bu hükümlerin işletilmesini sağlamak durumundadır. Bu tasniften hareket eden Atay, İslam’ın dünya görüşünün din-devlet ayırımına, yani laikliğe imkân verdiğini söylemektedir. Devlete/yönetime ait bütün işlerin kontrol edilebilmesi ve yönetenlerin eleştirilebilmesi bu ayırım ile mümkündür. Atay’a göre dinin, devleti Allah adına idare ettiklerini söyleyen ve dini sadece kendi yönetimlerinin

⁶⁷³ Atay, H. , Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, s. 14

⁶⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , I-III/130 ; Atay, H. Cehaletin Tahsili, s. 191

devamını sağlayan bir payanda olarak kullanan adı halife, sultan, kral, vs. ne olursa olsun, bütün yönetenlerin tahakkümünden kurtarılması bu ayırım ile mümkündür.⁶⁷⁵

Atay'a göre, Kur'an'ın dünya görüşünün imkân verdiği bu laiklik, sadece din ve devlet işlerinin ayrılması anlamında değil, din hürriyeti ve dinde hürriyet kavramlarını da kapsamaktadır. Laiklik ve dinde hürriyet arasındaki ilişkiyi irdelerken Atay, bir ayırım yapmaktadır:

Kur'an'ın İslamı : Kuranın İslam'ı içinde din hürriyetine yer vardır.
Ulemanın İslamı : Ulemanın İslam'ı içinde din hürriyetine yer yoktur
Halkın/Avamın İslamı : Halkın İslam'ı içinde de din hürriyetine yer yoktur.

Atay'ın dikkat çektiği bir nokta da, İslam'ın dünya görüşünün din-dünya ayırımına (sekülerizm) imkân vermediğidir. Zîrâ, dinsel bir renk ve içerik taşıyan bütün terim ve kavramlar dünyada aktüelleşirler ve dünyada ömür süren bir insanın, her alandaki hareket hattının doğru bir rotada yürümesine imkan verirler.⁶⁷⁶

Atay kızların başlarının resmi dairelerde ve okullarda açtırılmasının laikliğin gereği olmadığını, bunun laikçilik olduğunu ifade eder. Günümüzde laikliği İslam düşmanlığı olarak uygulayanların bu uygulamalarını, gelenekçi veya dar görüşlü Müslümanların güçlenip idareye hâkim olmaları halinde, bütün insanlara dar görüşlü dini yaptırım uygulayacakları endişesiyle yaptıklarını öne sürer. Belki bunda haklı olduklarını da söyler. Atay Kur'an'ın verdiği din hürriyetinin, herhangi bir tür laikliğin verdiği din hürriyetinden daha geniş olduğunu iddia eder. Ayrıca Atay, mezheplerin din hürriyetini kısıtladığını da savunur.⁶⁷⁷

VII.XII. Cizye

Atay, İslam dinini kabul etmeyenlerden alınması Kur'an'da emredilen⁶⁷⁸ Cizye'yi, kâfirlerin can ve mal güvenliğini sağlamayı taahhüt etmiş bulunan İslam ordusunun, askeri hizmeti karşılığında alınan bir bedel olarak yorumlar.⁶⁷⁹

VII.XIII. Kadın Sesinin Haramlığı

Atay, kadının sesinin, nikâhlanabilecek yabancı erkeğe haram olduğunu iddia edenlerin Kuran'ı anlamadıklarını öne sürer ve buna şu ayeti delil gösterir; “Ey kadınlar! Konuşmalarınızda kırıtmayın, dürüst, ciddi, saygılı sözlerle konuşun.”⁶⁸⁰ Bu ayette kadınların

⁶⁷⁵ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 23

⁶⁷⁶ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 24

⁶⁷⁷ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/43

⁶⁷⁸ Kur'an'ı Kerim, Tevbe, 29

⁶⁷⁹ Rainer, Hermann, (Çeviren H.Fehmi Atay) Kur'an'ı Okumak, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 17/04/2002, <http://www.huseyinatay.com>

⁶⁸⁰ Kur'an'ı Kerim, Ahzab, 32-33

seslerinin yasaklanmadığını ancak, bayağı, adi ve tahrik edici, kadınlığı pazarlayacak gibi söz söylemeleri yasaklandığını söyler. Doğru, ciddi, şerefli ve tabii bilinen sesleriyle konuşmalarında bir sakınca olmadığını belirtir. Kadınların sesleri ve ses tonları ile ilgili bu ayetin, erkekler için de geçerli olduğunu öne sürer.⁶⁸¹

VII.XIV. Kadın'ın Şahitliği

Atay, zamanımızda İslam düşmanlarının, dinimizi ve Kur'an'ı kötölemek ve insanların zihinlerini bulandırmak için, Kuran'ın şahitlik hususunda, iki kadını bir erkeğe denk tuttuğunu ileri sürmeleriyle, İslam'ın, kadını erkekten aşağı bir varlık kabul ettiğinden bahisle, dinimize saldırdıklarından bahseder. Aynı saldırganların, Hz Peygamber'e isnat edilen bir hadiste de, Hz. Peygamber'in "kadınların akılları kısa ve dinlerinin yarım olduğunu söylediğini" öne sürerek, Hz. Muhammed'in kadınlığa hakaret ettiğini iddia edip, peygamberliğini inkâr etmek istediklerini söyler.

Atay bunun doğru olmadığını şu şekilde açıklar: "Kuran'da kadınlığın erkeklikten daha az değer ve şerefte olduğunu bildiren hiçbir ayet yoktur. İki kadının bir erkeğe şahit tutulması, yalnız tek bir yerde ve mali, ticari bir işlemde. Burada kadının kadınlığı söz konusu değil, unutabileceği ihtimali zikredilmektedir. Demek ki hüküm unutkanlık üzerinde kurulduğuna göre, unutkanlık da insan olarak yalnız kadının bir niteliği olmadığına göre, erkek de insan olarak unutmama niteliğine maruz kaldığına göre, unutkan olan iki erkek de bir erkeğe denk olarak ancak şahit olabilir. Kuran'da erkek sigasıyla gelen namaz, oruç, hac ve diğer dini emir ve yasaklar bu ilkeye göre kadınlara da aittir. Bununla ilgili olarak şunu da söyleyebiliriz. Kadınların, erkeklerle konuşurken normal ve tabii sesleriyle konuşmaları ve erkeklerin kalplerini çekecek ve çecek şekilde ses tonlarını değiştirmemeleriyle ilgili hüküm, erkeklere de ait olup, onların da ses tonlarıyla kadınların kalplerini çelmemeleri ve normal, tabii sesle konuşmaları emredilmektedir. Burada da şu kural geçerlidir: Özel durumda bir hükmün, daha çok hangi cinste bulunma ihtimali varsa, o zikredilir ve öteki cinse de şamil olur. Kadınların mali işlerle fazla uğraşmamalarından dolayı, daha çok yanılma ihtimali bulunduğu ve kadının sesinin daha çok çekici olabileceğine göre hüküm verilmiş, ama öteki cins de aynı hükme tabi tutulmuştur."⁶⁸²

Atay, şahitlikte iki kadının bir erkeğe eşit tutulması⁶⁸³ hususunun, Kur'an'ın felsefesine aykırı olduğunu, ilgili ayetin bunu öne sürmedeki illetinin "unutma"dan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Aynı unutkanlık, mali ve ticari işlemlerde erkeklerde vaki

⁶⁸¹ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/76

⁶⁸² Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/125

⁶⁸³ Hatiboğlu, M.Said, (Sohbet) İslam'ın Aktüel Değeri, Umran Dergisi, Haziran, Ankara, 1998

ise, onlardan da iki şahit getirilmesi gerektiğini söyler. Atay burada, kadını kadınlığından dolayı küçümseme veya erkeklerden daha aşağı bir dereceye indirme gayesinin Kur'an'da bulunmadığını ifade eder.⁶⁸⁴

VII.XV. Hayızlı Kadının Orucu

Atay, hayızlı kadının bu durumunun, bir hastalık ve özür olduğunu, onların ramazan ayında bu hastalık ve özürleri kendilerine sıkıntı veriyorsa, oruçlarını ramazan dışında sağlıklı günlerinde tutmaları gerektiğini, eğer kadınların bu durumunun kendilerine sıkıntı ve eziyet vermeme durumu varsa veya bu kadınlar isterlerse, ramazan ayında oruçlarını tutabileceklerini belirtmiştir.⁶⁸⁵

VII.XVI. Müslüman Kızların Ehl-i Kitap Erkeklerle Evlenmesi

Atay, Fıkıh'ta “mekânın, toplumun ve şartların değişmesiyle fikhî hükümlerin değişeceği” yönünde bir kural bulunduğunu belirtir. Bu kuralı, Amerika'daki Müslüman erkeklerin Hıristiyan kızlarla evlenmelerinden dolayı, Müslüman kızların evde kaldıkları sorununa uygulayarak, Müslüman kızların da Amerika'daki veya bu durumdaki toplumdaki Yahudi ve Hıristiyan erkekleriyle evlenebilecekleri yönünde görüş bildirmiştir. Bu görüşüne de şunları dayanak yapmıştır.⁶⁸⁶

1. Bekârlık çok işkencelidir. İslam dini insanlara işkence çektirmek için gelmemiştir. Bir insanın ölünceye kadar bekâr kalması İslam'ın hoş görmediği bir tutumdur. Burada kastedilen namuslu bekârdır, herkesi namuslu kabul etmeye ve namuslu kalmasını sağlamaya İslam en büyük dikkati gösterir.

2. Kuran-ı Kerim'de, “ehli kitap erkekleriyle evlenilmez” diye açık bir ayet de yoktur. Evlenme, müçtehitlerin içtihatlarına ve zamanın şartlarına göre verilmiş sosyal bir hükümdür. Nikâh yönünde yapılan akitte bir eksiklik meydana getirmez. Hıristiyan kadınla evlenmedeki nikâh akdinde bir bozukluk olmadığı gibi.

3. Eşi Müslüman olan bir Yahudi veya Hıristiyan, İslamlığa sempati duyabilir veya böyle bir şuur kazanılabilir. Müslüman kızdaki Müslümanlık kaybolmuş sayılmaz.

4. Gayr-i Müslim'le evlenen Müslüman kız, eğer dinini biliyor ve onun şuurunda ise onu çocuklarına, etrafına ve hatta kocasına aşılabilir. Ama dininden hiç bir haberi yoksa, ona aldırış etmiyorsa, zaten kaybedilmiş bir insan gücüdür. Ama şunu da unutmamalı ki,

⁶⁸⁴ Atay, H. , A.g.e. , I-III/126

⁶⁸⁵ A.g.e. , I-III/28

⁶⁸⁶ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/61

böyle bir kimse belki de psiko-sosyal sebeplerle eski aidiyetini daha çok arar ve ona bağlanabilir.

5. İslam insanlara dünya ve ahiret saadeti, huzuru getiren bir din olduğundan, Atay böyle bir fetva vermiştir. O, İslam'ın, insanlara maddi ve manevi sıkıntı çektirmek için gelmediğini, onların huzurunu kaçırmak, Allah'ın yarattığı tabii haklardan mahrum etmek için hükümler koymadığını bildiğini ve buna inandığını söyler.

6. İslam, diğer dinlerin ve milletlerin nikâhlarını ve bu nikâha bağlı neseplerin sübutunu kabul eder. Nikâh akdinin sağlığı ve sıhhati hususunda din şartı yoktur. Din ancak, sosyal açıdan bir ön şart olabilir. İslam âlimi yalnız kendi problemini değil, bütün insanların ve Müslümanların problemlerini de çözmeyi düşünmek zorundadır. Başkası da çözüm getirsin, hangisi daha kolay uygulanabilirse, o uygulansın. Belki de her bir çözüm bir aileye ve bir duruma daha uygun düşer. Yabancılarla evlenme bir insan kaybedip etmeme sorunundan ayrı olarak bir insan gücü kazanıp kazanmama yönünden de düşünülmelidir.

VII.XVII. Kur'an'a Göre Boşanma

Atay, Fıkıh kitaplarının boşanma meselesini çıkmaza soktuklarını, Kuran'a göre boşanma konusunda yegâne gerekçenin geçimsizlik olduğunu söyler. Geçimsizlik ortaya çıkınca, boşanmaya şu şartla gidileceğini ifade eder.⁶⁸⁷

1-Her iki taraftan karı-koca razı olacakları birer hakem tayin ederler. Bunlar uyuşmazlığı gidermeye çalışır.⁶⁸⁸ Ortaya çıkan geçimsizlik böylece çözülür.

2. Eğer uyuşma sağlanamazsa ve geçimsizlik giderilemezse durum kadıya (hâkime) intikal eder ve iki şahidin huzurunda boşanmaya karar verilir.⁶⁸⁹ Kur'an'ın getirdiği boşanma sebebi ve yöntemi bu kadar açık ve seçik olup, buna ters düşen fıkıhın bütün hükümlerinin geçersizliğini savunur. Atay, ayrıca Kur'an-ı Kerim'de aynı karı-kocaya, iki defa boşanıp üç defa evlenme hakkı tanındığını, üçüncü boşanmadan sonra karı kocanın tekrar evlenmesinin şarta bağlandığını söyler. Bu üç defa boşanma ise, Kur'an'a göre olan geçimsizlikten doğan, ayrı ayrı zamanlarda vuku bulan boşanma olacaktır. Ayrı ayrı olması, boşanıp tekrar evlenmenin gereğidir. Yani üç defa nikâh vuku bulacaktır. Birinci nikâh ilk olandır. İkinci nikâh, hâkimin huzurunda iki şahidin tanıklığında birinci boşanmadan sonradır. Üçüncü nikâh ise aynı şekilde ikinci boşanmadan sonradır. Artık üçüncü boşanmadan sonra tekrar nikâhlanmak şarta bağlanmıştır. Ama Atay'a göre dördüncü nikâh, kesinlikle "hulle" denilen

⁶⁸⁷ Atay, H. , A.g.e. , s. 20

⁶⁸⁸ Kur'an'ı Kerim, Nisa Suresi, 35

⁶⁸⁹ Kur'an'ı Kerim, Talak Suresi, 2 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 21

rezaletle falan olamaz. Kur'an'ın dördüncü nikâhlanmayı şarta bağlamasının felsefesi ve gayesi bağlamında şunları söyler:⁶⁹⁰

1. Aile müessesesi, insan varlığı bakımından önemlidir. Çocukların doğması, büyümesi, yetişmesi, bütün insanlığın tarih boyunca olagelen bir sorundur. Her millet bununla meşgul olmuştur ve buna devam etmektedir. İnsanlığın saadeti, insanları iyi ve güzel yetiştirmekle mümkündür. Bu sağlam, düzenli ve huzurlu bir aile ortamında mevcut olabilir. Aile, kadın ve erkekten ibaret olan çekirdek sosyal bir yapıdır. İki de bir sarsıntı geçirmesi, içindekileri huzursuz ve tedirgin eder, kararsız kılabilir. Bunun için, eğer huzursuzluk ve tedirginlik temelde ve taraflardan birinde veya ikisinde olursa, binada fazla hasar yapmadan o temelleri değiştirmeye imkân ve izin verilmiştir. Bu da boşanmadır.

2. Ancak boşanmanın da her zaman, yazboz tahtasına dönüşmeden üç defa yapılan, nizamlı, süreli denemelerle sabit olmuştur ki, evlilik devam etmiyor. Kuran, üç defa denemeyi yeterli bulur. Üç defa mahkemede boşanmadan sonra, tekrar evlenmeyi şarta bağlıyor. Bu şart şudur:

Hiçbir şart ve art niyet olmadan, kadının başka biriyle temelli olarak evlenmesidir. Buradaki “temelli” sözü, eski kocasına dönme niyeti ve muvazaa (danışıklı) şartı olmamasıdır. Bu şekilde danışıklı olan nikâh caiz olmayıp zina sayıldığı için, böyle bir nikâh geçersizdir.

Kadın başka erkekle evlenince, erkeklerin huyunu, suyunu öğrenmiş ve erkekler hakkında tecrübe elde etmiştir. İkinci kocası ile birincisi arasında mukayese yapacak tecrübeye sahip olmuştur. İkinci kocası ölür veya meşru bir sebepten dolayı ondan boşanırsa, birinci kocasıyla geçinebileceğine kanaat getirmiş ve kesin karar vermiş olmak şartıyla, birinci kocasıyla dördüncü kez evlenebilir.⁶⁹¹

3. Hz Peygamber zamanında boşanma sayı bakımından ayrı ayrı zamanlarda üç defa idi. Bu üç boşanma, Hz Ömer, zamanında “üç” sözü ile bir anda boşamayı hemen uygulamaya koydu.⁶⁹² Ehl-i sünnetin mezhepleri bunu Allah'ın sözü gibi kabul edip, bu görüş ve içtihadı desteklemek hususunda bin dereden su getirdiler. Hz Ömer'in bu içtihadında ilk dönemlerde ne derece başarılı olduğunu bilmiyoruz. Ama dördüncü asırdan sonra, Müslümanların başına büyük felaketler getirdiğini ve gayri ahlaki toplum facialarına sebep olduğunu, fıkıh kitaplarındaki tartışmalardan, çıkış yolları aramalarından ve bunlarla başarı gösterememelerinden anlamak mümkündür. Bu konuda başarının sırrı, Hz Ömer'in içtihadını

⁶⁹⁰ Atay, H. , A.g.e. , s. 21

⁶⁹¹ Kur'an'ı Kerim, Bakara Suresi, 229, 230 ; Atay, H. , A.g.e. , s. 22

⁶⁹² Atay, H. , A.g.e. , s. 22

hiçe saymak ve onu reddetmektir. Atay, İbn-i Teymiyye'nin de böyle yaptığını ama kimsenin bunu kabule yanaşmadığını söyler.⁶⁹³

Atay, Fıkıh'ta boşamanın erkeğin elinde olduğunun itirazsız bir hüküm olarak iddia edilmesini temelden yanlış bulur. Boşanma kadının da elinde değildir. Karı kocadan her biri boşanma isteyebilir. İki hakemin ve boşanmada iki şahidin şart koşulması boşamanın erkeğin iki dudağı arasında olmadığına en açık delili sayılmalıdır.⁶⁹⁴

VIII. ATAY VE DİNDE REFORM DÜŞÜNCESİ

Hüseyin Atay, "Dinde Reform" adlı kitabında reformu şöyle tanımlıyor: "Değiştirmek değil düzeltmek", "ıslah etmek", "yararlı bir iş yapmaktır." Reform ve içtihat yapmak, kayıtsız ve şartsız düşünmekle olur. Kötü yönde değiştirmeye ve bozmaya reform denmez; ona deform denir. İslam'da reform yapmaya içtihat denir. Bundan dolayı her müçtehit reformcudur. Önce "din"i reform yapacağız.⁶⁹⁵

Bu ifadelerden Atay'ın dinde bir reform yapma taraftarı olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Atay'a göre, İslam düşüncesi asırlardır donuklaşıp kalmış ve İslam dini ile bağdaşır bir tarafı kalmamıştır.⁶⁹⁶ Yine Atay, "İslam dünyasının ilerlemesi, İslamiyet'in esaslarının iyi bilinmesi ile mümkün olabilecektir"⁶⁹⁷ diyerek İslam dünyasında bir geri kalmışlığın vurgusunu yapmaktadır. Eğer böyle bir şey varsa ki var olduğu ortadadır, o halde bu geri kalmışlığın neden veya nedenlerini de araştırmak, bulmak ve çözüm üretmek kaçınılmazdır.

Atay, bütün İslam dünyasına mahsus olan bu geri kalmışlığın, dini yanlış anlamının bir sonucu olarak gördüğünden, o, düzeltmeyi, ıslah etmeyi bir görev sayar. Geçmiş zamanların kültürel, ilmi, siyasi ve içtimai şart ve seviyesine göre anlatılmış olan İslam dininin, eksik ve yetersiz bir şekilde, çoğu kez yanlış bir anlam ve tasvir içinde sunulduğunu ileri sürer.⁶⁹⁸ O'na göre Kur'an'ı ve hadisleri, değişen ve gelişen ilimlere, şartlara ve anlayışlara göre, ilmi yöntemlerle yeniden anlamak gerekir. Böyle yapılırsa din hayatta tutulabilir, yaşayabilir.⁶⁹⁹

Atay'a göre, İslam'da yeni bir anlayış ortaya çıkarmanın ve geleneksel düşünme biçiminin tahakkümünden kurtulmanın ilk şartı, din (şeriat) ve kültür (fıkıh) arasında bir ayırma gitmektir. Diğer dinlerdekinin aksine İslam'da din ve kültürü birbirinden ayırmak

⁶⁹³ Atay, H. , A.g.e. , s. 23

⁶⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. , A.g.e. , s. 24

⁶⁹⁵ Atay, H. Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/48 ; <http://www.tumgazeteler.com>

⁶⁹⁶ Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s.7 ; Atay, H. , Cehaletin Tahsili, s. 159

⁶⁹⁷ Atay, H. , Kur'an'da İman Esasları, s. 7

⁶⁹⁸ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/47 ; Atay, H. , Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, s. 11

⁶⁹⁹ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III/16

kolaydır. Din, akıl ve Kur'an'dan ibarettir.⁷⁰⁰ Din kültürü ise, Kur'an'ı açıklayan hadiste anlatılan ilkeler ve din namına konuşanların, dini kaynağa dayanarak fikir beyan eden ve hüküm çıkaranların fikir ve sözleridir. Böylece İslam'da ilahi unsur ile insani olanı, yani din ile kültürü ayırmak mümkün olur. İlahi unsur zaman ve mekânı aşkın olarak devam eder. İnsani unsur ise zaman ve mekânla bağlıdır. Onun sınırı ile sınırlıdır, sınırının sonuna gelince hükmü ve hüküm sahası sona erer. Bundan dolayı Mecelle'de (Madde 39) 'zamanın değişmesi ile hüküm de değişir' denmiştir.⁷⁰¹

Kur'an'ın dışında kalan bütün söz, fikir ve içtihatların din sahasının dışına, dinin kültür sahasına ait olduğunu öne süren Atay'a göre, Hz. Peygamberin sözleri, içtihatları, sünnetleri ve zamanlarında sahabenin ve özellikle dört halifenin söz ve içtihatları, mezhep kurmuş veya kurmamış imam ve müçtehitlerin, diğer bütün âlimlerin ileri sürdükleri fikirler, söyledikleri sözler ve yaptıkları içtihatlar hep din kültürünü meydana getirir. Fıkıh bu din kültürünün bir bölümünü, hukuk kısmını teşkil eder.⁷⁰² Zaman ve mekânla kayıtlı olan bu kültürün, zaman aşımına uğramış olduğunu düşündüğümüz bir hükmünü kaldırmak mümkündür ve bunun için önce bu hükmün kaynağının şer'i mi (Kur'an'a ve sahih hadise dayalı), yoksa fikhî mi (bilginlerin içtihadına dayalı) olduğu tespit edilmeli, sonra, hüküm ister şer'i isterse fikhî olsun, gerekçesi yani sebep ve hikmeti araştırılmalı, şartları ayrıca değerlendirilmeli ve tespit edilmelidir. Daha sonra da hükmün uygulanmaya konduğu andan itibaren tartışılıp değiştirilmesi düşünüldüğü zamana kadar geçen süre içinde nasıl uygulandığı ve tatbiki esnasında ortaya çıkan mahzurları ve faydaları incelenip değerlendirilerek görevini yapıp yapamadığı anlaşılmalı, tadile ve değişikliğe uğrayıp uğramadığı tespit edilmelidir. Son olarak ise yeni hükmün kaynağının, gerekçesi, sebebi ve dinin diğer ana ilkelerine uygunluğu araştırılarak tespit edilmeli, faydası, hikmeti, doğruluğu ve geçerliliği ortaya konmalıdır. İsbetli olduğu anlaşılan yeni hüküm ilan edilerek, milletin uygulamasına sunulmalıdır.⁷⁰³

Gerçekleştirmeye çalıştığı dinde reformun kapısını eleştirel düşünce ile aralamaya çalışan Atay, eserlerinde ve konuşmalarında zaman zaman, aslında reddettiği geçmiş referanslara da başvurur. Onun bu uygulamasını, Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün, eleştirel düşüncesine gelebilecek olan toplumsal muhalefetin ve tepkinin şiddetini azaltmaya yönelik olarak değerlendirmektedir.⁷⁰⁴

⁷⁰⁰ Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/48

⁷⁰¹ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 29

⁷⁰² Atay, H. , İslam'ı Yeniden Anlama, s. 56 ; Atay, H. Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/47

⁷⁰³ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 30

⁷⁰⁴ Düzgün, Ş. A. , A.g.e. , s. 30

Atay, “Kur'an'ın çevirisini dördüncü defa yapıyorum. Beşinciye gerek olup olmadığını şimdi bilemem. Kur'an'ın kelimelerini olduğu gibi, Arapça'da içerdikleri anlamları Türkçe'nin içine sindirerek vermeye çalıştım. Herkesin kolayca anlayabileceği kelime ve üsluba önem verdim. Kur'an'ı tefsir etmeyi düşünmedim. Kur'an'ı bir kişi baştan sona tefsir edemez. Her ayetin tefsiri onun konusunun uzmanına aittir ve uzmanın hakkıdır. Bilimin de dinin de insana yüklediği görev budur. Ben bilgi ve uzmanlık alanımla ilgili ayetleri kitap ve makalelerimde açıkladım. Onlar benim tefsirim sayılır. Böylesi bana daha çok bilim özgürlüğü vermiştir”,⁷⁰⁵ ifadeleriyle Kur'an'ın sürekli okunarak, çağın veya zamanın ulaştığı bilimsel ve ilmi seviye ile insan aklının gelişmesine paralel olarak yeniden anlaşılması ve anlatılması gerektiğini gösterircesine çevirisinin dördüncüsünü yapma gerekçesini ortaya koyar. Tefsir ilmindeki bir kişinin baştan sona Kur'an'ı tefsir etme şeklindeki geleneksel yaklaşıma da aykırı bir tavır sergiler.

Dinde reforma gerekçe olarak İslam dünyasının ve de özellikle Türkiye'nin yanlış din anlayışı yüzünden kalkınamamış olmasını gösteren Atay, buna ilaveten idarenin de bu sonuçta payı bulunduğunu, devletin de bu konuda şu hatalarının bulunduğunu ifade ederek siyasilere gönderme yapar:

- 1-Bireyin söz, irade ve iş hürriyetinden idarelerce yoksun bırakılması,
- 2-Laiklik ve demokrasinin siyasilerin keyiflerine göre işletilmesi,
- 3-Toplumun bireyi serbest bırakmaması ve bunun sonucu olarak bireyin gelişmemesinden dolayı toplumun da gelişmemesi.

Atay, bireyin gelişmesi için, onun ruhi derinliklerine etki eden dinin ıslah edilmesi gerektiğini söyleyerek, dinin ıslahının da Kur'an'ı yeniden anlamakla mümkün olabileceğini öne sürer. Kur'an'ı yeniden anlayan birey ve toplumun, günümüzün değerlerini, öğretim, eğitim, ekonomi, siyasi ve idari ıslahatında temelli çözümlere ulaşılabilirliğini savunur.⁷⁰⁶

Atay, reformcu anlayışına model olarak sahabelerden Hz. Ömer'i alır. Ona göre İslam'da en büyük inkılâpçı/müceddit (yenilikçi) Hz. Ömer'dir. Hz. Ömer'in yaptığı yenilikler, bir Fransız veya İngiliz ya da Alman Müslüman'ı tarafından kaleme alınmış olsaydı, yazar onlara “Hz. Ömer'in reformları”, derdi. Ömer'in Zekât konusunda, boşanma konusunda verdiği kararlar Kur'an'a aykırı gibi gözükse de, aslında Kur'an'ın maksadına uygundur.

Atay, “biz önce dini reformu yapacağız, ilmi reform arkasından gelecek” sözüyle her alanda reform gerektiğinin sinyalini vermektedir. Ona göre İslam dünyasında ve Türkiye'de

⁷⁰⁵ Atay, Hüseyin, Kur'an Türkçe Çeviri, Önsöz, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 2003

⁷⁰⁶ Atay, Hüseyin, Kur'an'daki İlkeler, S.21

modernistler halk tarafından da, devlet tarafından da desteklenmedi, kösteklendi ve halen de köstekleniyor. Dini yenilenmenin önünde üç dini engel bulunmaktadır:

1-Uydurma hadisler, mevzu ve zayıf hadis kültürü.

2-Tasavvuf ve tarikat kültürü.

3-Fıkıh taklitçileri. Müslümanları bu yollardan kurtarmak, ancak dinde reformla, Kuran yoluna çevirmekle mümkün olur.⁷⁰⁷ Reform yapmak bilgi sorunu olmaktan çok, zihniyetle ilgilidir. Düzeltme şarttır.

Atay, ilk olarak dinin düzeltilmesi gereken fıkıh hükümlerini sıralayarak bunları kırk altı madde halinde sıralar. Bunlardan bazıları şunlardır:⁷⁰⁸ Boşanma erkeğin elinde değildir, mahkeme iledir. Kadının da boşanma hakkı vardır, mahkeme iledir. Kur'an'da kadını dövme yoktur. Kur'an'da miraç olayı yoktur. Kur'an'da kadere iman yoktur. Kur'an'da erkek kadından daha erdemli değildir. Kur'an'da şefaaf yoktur. Kuran'da kadınların çalıştıkları kendilerininidir. Kur'an'da boşanmanın tek nedeni geçimsizliktir. Kur'an'da idare sistemi "şûra"dır. Farz namazların kazası yok, tövbesi vardır. Kadınların başı açık, Kur'an okumaları, namaz kılmaları caizdir . Baş örtmek, namazla ilgili değildir. Hz. İsa ölmüştür, tekrar gelmeyecektir. İslam'da mehdi inancı yoktur. İslam inancında deccal yoktur, ama her ulusu düşüren, fâsık, fâcir ve deccaller zaman zaman çıkabilir. Kadınlar ege kemiğinden yaratılmamışlardır. Kur'an'da eşcinselliğin hükmü bulunmamaktadır. Gusülde ağza, burna su vermek gerekmez. Oruç'ta kefaref yoktur. Kur'an'da İslam ve iman ayrıdır. Tövbe kefareften daha büyük cezadır. İslam'ın din bilgisi kaynağı akıl ve Kur'an'dır.⁷⁰⁹ İslam'ın şartı beş değildir, Kur'an'ın bütün emirleri İslam'ın şartıdır. Kur'an'a gidip fıkıhın, tasavvufun, kelamın, hüküm ve kurallarını gözden geçirip değiştirmenin temel kuralı şudur: Günümüzün şartlarına göre ayetleri insanın, toplumun, yararına göre yorumlamaktır. Kur'an'ın amacı insanın yararındır.⁷¹⁰

⁷⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Atay, H. Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/35-48

⁷⁰⁸ Atay, H. Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III, IV, V, İçindekiler ; <http://www.tumgazeteler.com>

⁷⁰⁹ Atay, H. , A.g.e. , V/48

⁷¹⁰ <http://www.tumgazeteler.com> ; Gündem, Mehmet, Milliyet Gazetesi, 18/02/2004

IX. ATAY'A GÖRE TÜRK DEVLETİNİN KALKINMASINDA DİNİN ROLÜ

Atay, dini, gereklilik açısından insanlığın olmazsa olmazı olarak nitelerken, kastettiği din İslam'dır. İslam derken de demek istediği “Kur'an İslâmı”dır. Bir düşünür ve Müslüman sorumluluğuyla Atay, yürekte sevdiği ülkesinin, milletinin ve devletinin gelişmesi, kalkınması, güçlenmesi ve ilerlemesi için çırpırır, görüş ve önerilerini ilgililere arz eder.⁷¹¹

Ona göre, tarihi, medeni milletler değiştirir, temel dinamik rampası “din” olan medeniyeti de, devlet değil, millet kurar. Türkiye Cumhuriyeti devletinin kalkınması, güçlenmesi, ilerlemesi, halkının da gelişmiş bir medeniyet kurabilmesi için, devlet idarecilerinin yapması gereken birtakım düzenlemeler vardır. Atay bunları bir bir sıralar.⁷¹² Biz buraya din ile ilgili olan kısımları almakla yetineceğiz.

Öncelikle Atay, dinin; özgür düşüncenin gelişmesini, ifade hürriyetinin sağlanmasını, düşünceden korkulmaması gerektiğini önemsendiğini, fikirlerin ancak böyle üretilbileceğini, devlet yöneticilerinden bu yönde düzenlemeler yapmalarını ister. Düşünmenin yasaklanması durumunda zihnin tembelleşeceğini ve insanın düşünemeyen, emirle hareket eden bir robot olup çıkacağını savunur.⁷¹³ Ülkemizde 1776 yılından bu yana düşünmenin ve düşünceyi ifade etmenin önüne konan engellerden dolayı kalkınmanın gerçekleşemediğini, hâlbuki bu yönde özgürlükler ülkesi Japonya'ya bakıldığında; 1868 yılında kalkınmaya başlayıp, 1905'de kalkındığı; 1914 savaşında yenilip 1940'da tekrar kalkındığı; 1945'de yenilip 1980'de tekrar kalkındığı; 110 yılda üç defa yıkılıp kalkındığını ve şimdi dünyanın büyük devletleri arasında yerini aldığını belirtir. Türkiye'nin ise, 1776 yılında kalkınmaya başladığı, 1839'da bu hamlesini yenilediği, 1923 yılında tekrar bir kalkınma hamlesi yaptığı halde, 230 yıldır Japonya'dan farklı olarak dünyanın en eski medeniyetleri üzerinde, altı yüzyıl hüküm sürmüş bir devletin mirasyedisi olmasına rağmen kalkınmadığını söyler. Atay burada, “eğer bu millete soru sorma ve düşünme özgürlüğü verilmiş ve öğretilmiş olsaydı, düşünür ve şimdiye kadar dört defa kalkınırdı” demektedir.⁷¹⁴

Atay, 1776'dan 2000 yılına kadar, devlet ve hükümetlerin milleti kenara iteklediğini ve millete dayanmadan, onun dinamiklerini hor görerek kendi başına kalkınmaya ve medeniyete yetişmeye kalkıştığını, ama başaramadığını söyler. Geri kalmış milletlerin hep tarihte yaşayıp, atalarının yaptıkları ile övündüklerini, onları kutsallaştırıp bayramlarını yaptıklarını, çocuklar gibi sevinip ne yapacaklarını düşünemediklerini öne sürer. Çünkü düşünmenin onlara yasaklandığını, düşünmemenin ise hem halka, hem de idare edenlere rahatlık sağladığını iddia eder. Şanlı

⁷¹¹ 03/04/2008 günü yapılan görüşmede ifade edilmiş, gözlenmiştir. ; Ayrıca Bkz. Atay, Hüseyin, Medeniyeti Sivil Toplum Kurar, (Makale) 11.05.2006, <http://www.islamdunyasi.com>

⁷¹² Atay, H. , Cehaletin Tahsili, s. 194, 201

⁷¹³ Atay, Hüseyin, Medeniyeti Sivil Toplum Kurar.

⁷¹⁴ Atay, H. , A.g.e.

tarihlerinin, kendilerini dolap beygiri gibi evirip çevirdiğinden, hep oldukları yerde dönüp durduklarını tespit eder. Bunda milletin değil, devletin ve onun gizli, aşikâre destekçilerinin kabahatli olduğunu belirtir. Çünkü onların, milleti serbest ve rahat bırakmadıklarını, milleti, devleti yıkacak diye, tekmeleyip, itekleyip, baskı altında tuttuklarını söyler. Aslında yıkılacak olanın, bu destekçilerin kendi çıkarları olduğunu düşünür.⁷¹⁵

Atay, Kur'an'ın anlattığı dinin insan için, insanın hizmetinde olduğunu, insanın din için olmadığını, bin yıldan beri Müslüman kültürünün bunu tersine çevirip, insanı dinin hizmetine verdiğini söylemektedir. Aynı kültürün bir yanlış daha yaparak “millet, devlet içindir” fikrini kabul ettiğini ve bunun devletimizin temel ideolojisi olarak benimsenerek sürdürüldüğünü, devletin dine karşı düşmanca bir tavır içinde bulunduğunu belirtmektedir. Hâlbuki Atay, Batı'nın kalkınmayı “dinde reform” ile başlattığını, Batı'nın dindeki reform fikrinin kaynağının Kur'an olduğunu söylemenin, fiilen tartışılabilirliği olsa da, fikren çok doğru olduğunu ifade etmektedir. Atay'a göre Kur'an, dinde en doğru ve çağları aşkın bir reform yapmakla kalmamış, aynı zamanda geleceğe ışık tutacak bir dünya medeniyeti ve felsefesi kurarak örneğini vermiştir. İnsanı evrenin merkezi yapmış; din, dil, renk, ırk farkını kaldırarak, insanı vasıtasız, aracısız, Allah'a bağlamış ve böylece insanın insanı sömürmesine engel olmak istemiştir. İslam'da yapılacak reform, Kur'an'ın başlattığı yöntemle ve felsefe ile olacaktır. Allah'la insan arasındaki asalaklar, sömürgeciler, sekreterler kalkacak ve insan doğrudan Allah'a ve onun sözü olan Kur'an'a gidecektir.⁷¹⁶

Atay, Gazali'de zirveye çıkıp hâlâ inmeyen “Akıl yanılır, Kur'an onu doğrultur ve doğru yola götürür” şeklindeki yanlış düşüncenin; “Akıl yanılmaz, onun için Kur'an onu doğrultmaya değil, desteklemeye gelmiştir” olarak düzeltilmesinin önemine vurgu yapar. Atay'a göre, Akıl doğruyu söyler, ama onun yaptırım gücü yoktur, pasiftir. Oysa dinin yaptırım gücü vardır. Akıl hükmünü verir, Kur'an da ona yaptırım getirir ve aklın dediği gerçekleşir. Bunun için akıl ve Kur'an birlikte ele alındığında, akıl önce, Kur'an sonradır, Kur'an akla uyacaktır, akıl Kur'an'a değil. İnsanı yanıltan iradesidir. Çıkarları da amaçlarını belirler ve iradesini baskı altına alır. Kur'an akli terbiyeye değil, iradeyi terbiye etmeye gelmiştir. İradeyi fiilen yönlendiren inançtır. İnsan neye inanıyorsa, doğru veya yanlış onu yapar. Kur'an inancı akla dayandırmıştır ki, akla göre hareket etmesini sağlasın. İnsanın yaptığı yanlışları bile bile yapmasının anlamı şudur: Akli ona yanlış olduğunu bildirdiği halde, inancı zayıf veya olmadığı için iradesi ona yanlış yaptırıyor.⁷¹⁷

⁷¹⁵ Atay, H. , A.g.e.

⁷¹⁶ Atay, H., Medeniyeti Sivil Toplum Kurar ; Atay, H., Cehaletin Tahsili, s. 292

⁷¹⁷ Atay, H., Medeniyeti Sivil Toplum Kurar ; Atay, H. , Kur'an'a Göre Araştırmalar, V/20

Atay'a göre, Türkiye'de Allah korkusu, hem dindarında, hem dine aldırmayanında, hem dine düşman olanında yoktur. Kanundan da kimse korkmamaktadır. Kanunları ilk bozanlar, onları çıkarırlardır. Bunlar, kanunu yaptıklarından kendilerini kanun üstü görerek adeta bir tanrılık taslamaktadırlar. Kamuoyundan, kamunun vicdanından da kimse korkmamaktadır, çünkü kamu vicdanı diye bir şey kalmamıştır. Atay, insanlara Allah korkusunu, kanun korkusunu, kamu vicdanı korkusunu aşılacak ve bunları sürekli besleyecek olanın din olduğu görüşündedir. Asırlarca hakaret edilen dindara, saldırılan dine alternatif olarak ne bir ideal vatandaş tipi, ne de bir yetkin ideoloji bulunup konamadığını, bundan dolayı dinin de, kanunun da, kamu vicdanının da elden gittiğini, hâlâ işin nereden bozulduğunu düşünenin de bulunmadığını söyler. Her şeyin ıslahının, eylem ahlakında bulunduğunu belirten Atay'a göre, mesela; ekonomi ile ahlak düzelmez, ancak ahlak ile ekonomi düzelebilir.⁷¹⁸

Çıkış yolu olarak doğrudan Kur'an'ın anlattığı evrensel insani ilkelere gidip oradan yapılanmaya ve yeniden oluşmaya başlamaktan başka çare göremediğini bildiren Atay, "devlet fiilen millete dayanmıyor, onu kendisine yabancı ve adeta düşman görüyor. Devlet milletle barışmak istiyorsa, milletin dinine karşı hassas ve saygılı olmalıdır."⁷¹⁹ Bu, onun devamı için ilk ve son şarttır⁷²⁰ demektedir.

⁷¹⁸ Atay, H. , Medeniyeti Sivil Toplum Kurar.

⁷¹⁹ Atay. H. , Cehaletin Tahsili, s. 196

⁷²⁰ <http://www.islamdunyasi.com> ; Atay, H. , Medeniyeti Sivil Toplum Kurar, (Makale), 2006

SONUÇ

Varlığı, kaynağı, mahiyeti ve esasları hakkında söylenebilecek şeyler, insanın inanç yönünden durduğu yere göre değişen din, bir gerçeklik olarak insanı tarihin her döneminde meşgul etmiş, halen de etmekte ve gelecekte de meşgul edeceğe benzer. Çünkü, nasıl ki geçmişte ve bugün dinden bağımsız bir insan topluluğuna rastlamak mümkün değilse, gelecekte de olmayacaktır. Bunda en büyük faktör, insanın fitratı itibariyle inanan bir varlık olmasıdır.

Yeryüzü tarihinde, insanoğlu birçok dinlere inanıp bağlanmış. Bunlardan bir kısmının bugün müntesibi kalmamış, bir kısmı ise halen yaşayan dinlerdendir. Her biri, inananlarını mutluluğa ulaştırmayı hedefleyen bu dinler hakkında, belli bir tasnifle ve birtakım kıstaslar gözetilerek yapılan incelemede, insanlığa Allah tarafından gönderilmiş son din olan İslamiyet'in hak ve bozulmamış bir din olduğu ortaya çıkmıştır.

Ne var ki, bu dinin de bu haliyle, orijinal kaynağı olan Kur'an'a götürüldüğünde, onunla örtüşmeyen yönlerinin bulunduğu, bu sonucun Kur'an'ı yanlış anlamamanın bir göstergesi olduğu, bir kısım Müslüman ilim ve düşünce adamlarınca ortaya atılmıştır. Bu iddiayı Türkiye'de yüksek sesle dillendiren kişilerin başında gelen Hüseyin Atay'ın, mensubu bulunduğu İslam dinini anlayışı ve ona yaklaşımı, ayrıntılı bir biçimde çalışma konusu yapılıncaya, bugün Müslümanlarca İslam dini diye benimsenip yaşanandan, birçok yönüyle farklı bir İslam dini ile karşı karşıya bulunulduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmaya konu olan Atay, dini, insanlığın mutlak ihtiyacı olarak görürken, dinden kastı İslam, İslam'dan muradı ise, "Kur'an İslamı"dır. Kur'an'ın kesinlikle Allah sözü olduğuna inanan Atay, onu dinin bozulmamış yegâne ana kaynağı olarak kabul eder. Yahudi ve Hıristiyanlarca Kur'an'a yöneltilen her türlü eleştiri ve saldırıyı, kuvvetli delillerle bertaraf etmeye çalışır. Günümüz Müslüman olmayan batılı İslam araştırmacılarının İslam'a karşı önyargılı olduklarını, tutarsız iddialarda bulduklarını, eğer Kur'an'a yönelttikleri tenkitlerini kendi kitaplarına yöneltseler, Kur'an'ın dinine dönmelerinin kaçınılmazlığına vurgu yapar.

Atay, yaşayan diğer ilahi olmayan dünya dinlerinden olan Konfüçyüslük, Budizm ve Hinduizm'in, insanın duygu ve hayallerinin verileriyle ortaya çıkmış, gaybı kavramak ve insanın metafizik dünyasını keşfetmek için, görünenin dışında görünmeyeni yakalamak hususunda, insan varlığının arka planını öğrenmek üzere insan zihninin ortaya koyduğu birer ürün olduğunu ifade eder. Dinlerin yaşamla iç içe; yaşamın dinamikliğini, zevkini, heyecanını, sefasını, sanatını yönlendirdiğini ve bunu kutsal alanlarının belirlediğini söyler.

Kutsal olanın; iyi, doğru, güzel, gerçek, olumlu, yararlı ve temiz olduğunun kabulünden hareketle Atay, dinlerin evrensel kutsalda birleşemediklerinden, dünyada çatışma, kavga ve düşmanlığın var olduğunu düşünür. İslam'ın dışındaki dinlerde, o dinin mensupları dışındakilere tanınan haklar ve kutsallıkların yeterli boyutta olmadığı ve titizlikle uygulanması istenmediğinden, bu dinlere evrensel denemeyeceğini, o dinlerin daha çok kendi milletlerinin birtakım maddi ve mânevi sorunlarını sübjektif bir bakışla çözmeye çalışan dinler olduğunu, dolayısıyla İslam dininin diğer dinlerden üstün ve yegâne hak din olduğunu vurgular. İslam dininin kutsallık alanının evrensel ölçülerde olduğunu, bu nedenle bütün dünyada İslam'ın kabulü ile yeryüzünde çatışma, kavga ve zulümlerin sona ereceğini düşünür.

Atay, geleneksel Müslümanların yaşadığı dine İslam değil “halk dini” adını vermekle, onların dünyaya yansıttıkları Müslüman imajından İslam dinini korumayı amaçlar. Ona göre İslam dini, Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra, yani Hz. Ömer'in hilafetinden sonra çeşitli dönemlerde farklı farklı yaklaşımlarla Müslümanlarca yanlış anlaşılmış, bunun sonucu olarak dünya Müslümanları, bir İslam medeniyeti kurma şansını yitirerek geri kalmışlardır. Ancak Atay'a göre bunun telafisi vardır ve bu, aklın, dinin ana kaynağı olan Kur'an'a kayıtsız ve şartsız dönerek onu yeniden anlaması ile mümkün olabilecektir.

Akla ve onun koyduğu ilkelere oldukça güvenip, hatta buna “vahy-i gayri metluv” “sözsüz vahiy” diyen Atay, akli Kur'an'dan üstün görür ve “akıl olmasaydı Kur'an olmazdı, anlaşılamazdı” şeklindeki görüşüyle, bu ikisinin birbirlerini destekleyen ve tamamlayan bilgi kaynakları olduğunu vurgular. Müslümanların, hicri ikinci asırdan bu yana akli devre dışı bıraktıklarından dolayı yaşadıkları taklitçi Müslümanlığın, bugün gelinen noktada en büyük sorumluluğa sahip olduğunu savunur. Atay'ın düşüncesinde akıl (fiili akıl, düşünen saf akıl) norm kaynağıdır ve norm koyarken tecrübeden beslenir. Bu yönüyle teolojik bir özellik taşıyan aklın koyduğu hüküm de şeriat sayılır.

Atay, bir bütün olarak geçmişi öne çıkarmayı gelenekçilik sayarak, geçmişi meydana getiren tekil ve karakteristik birimlerden yapılacak bir seçme'nin, bugünkü gerçeklik içinde yeniden oluşturulması arzusunu taşır. Bu anlamda ihyacı/reformist bir tutum sergiler.

Asr-ı saadet olarak anılan dönemi varılacak bir hedef değil, bir hareket noktası, taban olarak gören Atay'a göre bu dönem, her mü'minin model olarak yaşaması gereken bir dönem olmayıp, daha mükemmelinin çekirdeğini içinde barındıran bir tarihsel kesit ve kaynaktır.

Atay dine yaklaşımında, geleneksel Müslümanların ve fakihlerin dinde hüküm kaynağı olarak Kur'an'dan sonra gördükleri sünnete ve hadise pek fazla güvenmez. Hz. Peygamber'in bir insan olduğunu ve vahiy alan bir peygamber oluşundan başka bir özelliğinin bulunmadığını düşünür. Buradan hareketle o, hadisın veya sünnetin; Kur'an'a, akla ve bilime

aykırılık durumunda reddedilmesi gerektiği kanısındadır. Hatta Atay, Hz. Peygamberin sünnet ve hadislerinin, onun Kur'an'dan anladığı, yani bir nevi içtihadı olduğu görüşündedir. O günün şartlarına göre yapılan içtihatların, bugünün dünyasında şartlar değiştiğinden kabul edilmesinin doğru olamayabileceğini öne sürerek cesurca bir çıkış yapar.

Toplumumuzda dini sahada; “Kur'an'a dönüş”, “Kur'an'a göre” ve “Kur'an dini” vb. gibi kullanılan ifadeler, Tanzimat'tan bu yana gittikçe sıklaşan bir periyotta telaffuz edilen söylemler haline gelmiştir. Bu durum ister istemez insanın aklına, “bilinen ve yaşanan mevcut İslam'ın neyi var?” sorusunu getirmektedir. Tedavüldeki; Kur'an, sünnet, mezhep ve kültür melezi İslam dini müntesiplerinin dünya ölçeğinde durumuna bakıldığında; dağınık, geri kalmış, gelişmemiş, yurtları işgale maruz kalmış, parçalanmış bir görüntü arz ettikleri bir gerçeklik olarak ortaya çıkınca, bunun sebebinin İslam dinine mal edilmesinden ürken duyarlı Müslümanların bir çıkış yolu araması gayet tabii görülmelidir. Hak ve sıhhatli olduğundan emin olunan İslam dini, Müslümanları bu alçaltıcı duruma düşürmeyeceğine göre, duyarlı ve sorumlu Müslümanlar da teşhisi koyarak, İslam'ın yanlış anlaşıldığını söylemişler, dinin ana ve bozulmamış kaynağı olan Kur'an'a dönerek, onun ışığında dini yeniden yorumlama gereğini duymuşlardır. İşte tam da bu noktada iken, Müslüman toplumun içinden, duyarlı, sorumlu ve ihtisas alanı dini bilimlerden Kelam olan birinin, “ben bu tablonun nedenini tespit ettim, bu durumdan kurtulmanın da çaresini buldum” şeklindeki çağrısının ilgi çekmemesi veya bu nidaya kayıtsız kalınması, sosyolojik ve psikolojik anlamda beklenmeyen bir sonuçtur. Atay, ortaya koyduğu eserleri ve takındığı tavırla, bu çağrıyı yapan biri olarak gereken ilgiyi görmüş ve yaşadığı toplumda gündem oluşturabilmiştir. Son haftalarda, netice alınır alınmaz, henüz bir şey söylemek erken olabilir ama, Diyanet'in İslami külliyattaki uydurma hadisleri ayıklama çalışmaları başlattığı şeklinde medyada yer alan haberlerden, Atay'ın söylemlerinin bu tür devinimlerde bir muharrik olarak etkisinin bulunabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Günümüzdeki anlamda hiçbir zümre ve cemaate bağlı olmayan Atay, içinde yaşadığı Müslüman toplumun zihinlerindeki dine ilişkin peşin hükümleri ve kalplerde tortulaşmış inançları alt üst etmeyi bir yöntem olarak benimsemiştir. Onda bir arayış hep vardır, ama bu, hayalî değil, realist, seçici ve ne aradığını bilen bir arayıştır. Bulduklarını hemen kendine özgü forma oturtur. Ulaştığı, karşılaştığı her yeni düşünceyi hemen tedavüle koymayıp, her bir kelime ve kavramın, kendine has anlam dünyasını, geçmişini ve ruhunu sıkı bir kontrolden geçirir. Kur'an dışında, İslam dinine ait devralınan mirası ciddi bir eleştiriye tabi tutan Atay, aslında bu tavırla, 21. yüzyıl Müslümanlarına eleştirel düşünceyi bir test mekanizması olarak yerleştirmeye çalışır. Atay'ın eleştirel düşüncede dayandığı zemin ise, Kur'an, akıl ve

vicdandır. O, bu zeminde bir bakıma felsefi ve dogmatik olmayan düşünce üretmekte olan bir öncü konumundadır.

Atay, geleneğin ve kültürün din ile eşitlendiği toplum yapısı içinde bulunmaktan doğan rahatsızlığını, dilini sert ve tepkisel kılmak suretiyle göstermektedir. Bu sertlikte, uyumakta olan bir toplumu uyandırma arzusu olduğu düşünülmektedir. O'na göre kültür ve gelenek dine bulaşmamalı, onu deforme etmemelidir.

Atay, İslamiyet'te "Kur'an dini" ve "ulemanın dini" ayırımını yapar. Bunlardan Kur'an dininin; doğa dini, insanın doğasına uygun, onu zorlamayan, ona sıkıntı vermeyen hükümler içerdiğini ve koyduğunu, ama bilginlerin/ulemanın dininin, kurum ve örgüt dini olduğu için, saptırılmış bir din olduğunu savunur. Bu çerçevede Atay, Kur'an dininde, dinin insan ve ona hizmet için var olduğunu, ulemanın dininde ise insanın dine hizmet için var olduğunu söyler.

Atay, doğrudan Kuran ve hadise gidildiğinde, bugün Müslümanlar arasında yaşatılan hatalı birçok uygulamayı düzeltme imkânı doğacağını ve bununla dinin daha da kolay anlaşılıp uygulanabileceği görüşündedir. O, yürekte sevdiği ülkesinin, milletinin ve devletinin gelişmesi, kalkınması, güçlenmesi ve ilerlemesi için çırpınır, bu konudaki görüş ve önerilerini ilgililere arz eder. O'na göre, tarihi, medeni milletler değiştirir, medeniyetin temel dinamik rampası ise dindir. Medeniyeti de, devlet değil, millet kurar. Bir medeniyetin kurulması için Atay, öncelikle; özgür düşüncenin gelişmesini, ifade hürriyetinin sağlanmasını şart koşar ve düşünceden korkulmaması gerektiğini, fikirlerin ancak böyle üretilebileceğini, devlet yöneticilerinden bu yönde düzenlemeler yapmalarını ister. Bu millete, devleti yönetenlerce soru sorma ve düşünme özgürlüğü verilmiş ve öğretilmiş olsaydı, şimdiye kadar çoktan kalkınmış olunacağını iddia eder.

Bugün geri kalmış milletlerin hep tarihte yaşayıp, atalarının yaptıkları ile övündüklerini, onları kutsallaştırıp bayramlarını yaptıklarını, kendilerinin ne yapacaklarını düşünmediklerini tespitle eleştiri yapan Atay, ülkesinin kalkınmasında gördüğü aksaklık ve eksiklikleri, kendi ihtisas alanıyla sınırlamaksızın ifade etmekten de çekinmez.

Atay, bir toplumun huzurlu olmasında çok önemli bir işleve sahip olan, insanlardaki; Allah, kanun, kamu vicdanı duygu ve korkusunu aşılacak, bunları sürekli besleyecek olanın din olduğunu ifade eder. Devleti yönetenlerin dindara ve dine yaklaşımlarını çok önemli bulduğunu, dinin yerine geçebilecek ve orayı doldurabilecek hiçbir düşünce ya da ideolojinin bulunamayacağını, devletin ilerlemek ve var olmak için fiilen millete dayanması gerektiğini, bunun için de milletin dinine karşı hassas ve saygılı olmasının lüzumuna inandığını söyler.

Atay'ın bir düşünür sorumluluğuyla dinde ve dini anlayışta reform çağrısı ve çabaları, alışageldikleri toplumsal yaşamın ve değerlerin dışına çıkmak istemeyen toplumlara gönderilen peygamberlerin, bu insanları “kalkın, uyanın!” nidalarıyla uyandırmaya çalışması durumuyla bir benzerlik göstermektedir denilebilir. Atay'ın yaptığı şey, Kur'an'ın “Bil ki sen ölümlere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın”,⁷²¹ şeklindeki çağrısını yineleyerek, inananlar topluluğunun yanlış bir dînî anlayışla gelenek bağımlıları haline dönüşmelerini engellemek, onların “din budur” zannıyla veya din adına yaptıkları yanlışları, Kur'an'a ve akla giderek düzeltmek suretiyle, İslam'da bir yenilenme yolunun açılmasını sağlamaktır.

⁷²¹ Kur'an'ı Kerim, Neml, 27, 80 ; Rum, 30, 52

KAYNAKÇA

I-HÜSEYİN ATAY'IN ESERLERİ

I.I. Kitapları:

- Kur'an, Türkçe Çeviri**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1998
- Cehaletin Tahsili**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 2004
- İslam'ın İnanç Esasları**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1992
- İslam'ın Siyasi Oluşumu**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1999
- İslam'ı Yeniden Anlama**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 2001
- Kur'an'da Bilgi Teorisi**, Furkan Yayınları, İstanbul, 1982
- Kur'an'a Göre Araştırmalar 1-3**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1995
- Kur'an'a Göre Araştırmalar 4**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1995
- Kur'an'a Göre Araştırmalar 5**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1995
- Kur'an'daki İlkeler**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1999
- Kur'an'da İman Esasları**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1998
- Kur'an'da İslam Esasları**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1998
- Kur'an'ın Reddedtiği Dinler**, Atay ve Atay Yayıncılık, Ankara, 1999
- Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983
- Yehova Şahitlerinin İçyüzü**, (Hüseyin Atay-Ali Arslan) Diyanet Yay. , Ankara, 1973

I.II. Makaleleri:

- “Demokrasi ve Bilim”**, Atay, H.,Yayınlanmamış Notlar. <http://www.huseyinatay.com>
- “Kuran ve İslam”**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1983
- “Medeniyeti Sivil Toplum Kurar”**, <http://www.islamdunyasi.com>, Ankara, 11/05/2006
- “Sahur Vakti”**, İslam Tetkikleri Enstitüsü, 7-3-4, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979
- “Tarihte ve Günümüzde Şiilik”**, Sempozyum bildirisi, Ankara, 1993
- “Türkiye’de Din Eğitimi”**, Atatürk’ün 100. Doğum Yılında Türkiye’de 1. Din Eğitimi Semineri, 23-25 Nisan 1981. İlahiyat Vakfı Yayınları: 1-3, Ankara, 1981
- “Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi ve İslam’da Eğitim”**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, Sayı 35, C. 12, Temmuz, 1996

II. DİĞER KAYNAKLAR

II.I. Kitaplar:

Kur'an'ı Kerim

Esed, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, Meal Tefsir, Çev. Cahit Koytak, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997

Akyüz, Vecdi, (Editör) **Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995

Arslan, Ahmet, **Felsefeye Giriş**, Vadi Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1994

Aydın, Mehmet S., **Din Felsefesi**, 3. Baskı Selçuk Yayınları Ankara, 1992

Bilmen, Ö. Nasuhi, **Büyük İslam İlmihali**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1976

Bolay, Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1979

Cebeci, Suat. **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi**, Akçağ Yayınevi, İstanbul, 1996

Cündioğlu, Düccane, **Yeni Şafak Gazetesi**, 12/01/2003

Dalkılıç, Bayram, **Bertrand Russel, Yirminci Yüzyılda bir Ateist Düşünür**, Kendözü Yayınları, Konya, 2000

Doğrul, Ömer Rıza, **Yeryüzündeki Dinler Tarihi**, İnkılap Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1958

Ebu Fadl Cemaleddin, Muhammed ibn-i Manzur, **Lisan el-Arab**, C.XIII, Beyrut, 1955

El-İsfahani, Ragıb, **al-Müfredat'ül-Kur'an**, Mısır, 1324

Erdem, Hüsamettin, **Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti**, Hü-Er Yayınları, Konya, 1997

Erdem, Hüsamettin, **Bazı Felsefe Meseleleri**, Hü-Er Yayınları, Konya, 1999

Erdem Hüsameddin, **Ahlak Felsefesi**, Hü-Er Yayınları, 4. Baskı, Konya, 2002

Gelenbevi, İsmail, **Haşiye ala Adudiyye**, İstanbul, 1317

Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, **Kelam**, s. 112, 3. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 1996

Gündem, Mehmet, **Milliyet Gazetesi**, 18/02/2004

Hatiboğlu, M.Said, (Sohbet) **İslam'ın Aktüel Değeri**, Umran Dergisi, Haziran, Ankara, 1998

İbnü'l-Esir, **el-Kâmil Fi't-Tarih**, Beyrut, 1979

İbn. Manzur, **Lisanü'l Arab**, (Tertib Yusuf Hayat) Beyrut, 1389

- İslami Araştırmalar Dergisi**, Sayı 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997
- Kindi, **Felsefi Risaleler**, Çeviren Mahmut Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2002
- Kumeyr, Y., **İslam Felsefesinin Kaynakları** (Çev. Fahrettin Olguner), Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992
- Olguner, Fahrettin, **Farabi**, Akademi Kitabevi, 2. Baskı, İzmir, 1993
- Olguner, Fahrettin, **Türk-İslam Düşüncesi Üzerine**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993
- Rainer, Hermann, (Çev. H.Fehmi Atay) **Kur'an'ı Okumak**, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 17/04/2002
- Sahih-i Buhari, **Tecrid-i Sarih Tercemesi**, DİB. Yayınları, Sayı, 123-9, 8. Baskı, Ankara, 1985
- Şahin, Naim, **Hegel'in Tanrısı**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001
- YAZICI, Seyfettin, **Temel Dini Bilgiler**, Diyanet Yayınları, No: 301, Ankara, 1994
- YAZIR, Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, İstanbul, 1936

II.II. Makaleler, Tezler, Ansiklopediler:

- Atatürk Araştırma Dergisi**, Sayı, 39, Ankara
- Dönmez, İbrahim Kafi, (Editör) **İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, 4 Cilt, 1. Baskı, İstanbul, 1997
- Düzgün, Şaban Ali, **Kur'an'a Dönüşte Öncü Bir İsim: Hüseyin ATAY**, Demokrasi Platformu Dergisi, Yıl 2. Sayı 7, (Makale) Ankara, 2006
- İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, (Komisyon) DİVANTAŞ Neşriyat, İstanbul, 1994
- Kurt, Hasan, **Semantik Açından Dehri Kavramı ve Kelamcılarının Dehriyelere Bakışı**, (Makale) Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/2006
- Wikipedi, **Özgür Ansiklopedi**, <http://tr.wikipedia.org>

II.III. Web Adresleri:

- <http://www.huseyinatay.com>
- <http://www.ilahiyatforum.com>
- <http://www.dunyadinleri.com>
- <http://www.islamdunyasi.com>
- <http://www.hayrettinkaraman.net>
- <http://web.sakarya.edu.tr>
- <http://tr.wikipedia.org>
- <http://ihya.org.tr>

<http://www.haber53.com>

<http://www.manaz.net>

<http://www.tulumba.com>

<http://www.kimokur.com>

<http://www.aleviforum.com>

<http://www.ravda.net>

<http://www.koniks.com>

II.IV. Mülakatlar:

03/04/2008 günü, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, bu tez'i hazırlayan Salih Atçeken, Prof. Dr. Hüseyin Atay ile söyleşi yapmıştır.